

d'un préstec de 4 florins que va fer a en Nicolau Vidal, prevere beneficiat de l'església major de Santa Maria de Cervera, rebé el segon volum del *Vita Christi* i un llibre del *Genesis* (115, 16-17). Aquests dos còdexs foren venuts després a l'encant públic (116, 16,18): la seva venda, però, no eixuga, ni de bon tros, el deute del difunt!

A l'Arxiu Municipal de Barcelona vam localitzar l'inventari de béns del cavaller Bernat de Montpalau (doc. 7), sense data, però datable paleogràficament el segle XV⁸¹¹. En el mateix dipòsit es troba l'inventari de la seva vídua, na Joana, morta el 1439 (doc. 207), la qual podem assegurar que fou l'hereva dels seus béns: alguns dels títols dels còdexs que posseïa coincideixen amb els que havien estat propietat del seu difunt marit. Per aquests documents coneixem un cas de penyora que ens proporciona dades sobre la precària situació econòmica de la família Montpalau i sobre la devoció religiosa de Joana. El 28 de febrer d'aquell mateix any 1439, després d'anotar els béns que la difunta posseïa a la casa o torre apel·lada Baldovina, prop del Besós, es passà a inventariar les robes i béns d'una altra casa a la ciutat de Barcelona. Transcrivim íntegre el paràgraf que ens interessa, que comentarem tot seguit: «les quals [robes] ja en vida de la dita defuncta són stades per meses penyore en poder del dit Guillem Vila, per rahó d'una fermança que lo dit Guillem, per la dita madona Johanna, havia feta al capellans de Sanct Miquel; los quals, per cert deute del dit mossèn Bernat, la tenien vedada, e perquè la dita madona en sa malaltia posqués combrigar, lo dit Guillem li féu fermança a ella mes-li en poder les robes següents: ... Item, un *Libre dels Àngels* escrit. Item, un altre *Libre de sanct Amador*» (207, 7-8).

És a dir, el marit ja difunt de Joana, el cavaller Bernat de Montpalau, tenia un deute reconegut amb la comunitat religiosa de Sant Miquel de Barcelona, deute que ni ell ni la seva vídua Joana no van poder satisfer; per la qual cosa, aquesta comunitat «tenien vedada» a Joana l'accés als serveis religiosos que oferien. Un dels marmessors testamentaris de Joana, el teixidor de lli Guillem Vila, perquè «en sa malaltia posqués combrigar», és a dir, perquè pogués rebre els sagraments de l'Eucaristia, li feu fermança o garantia davant de Sant Miquel pel deute que tenia. A canvi d'aquest aval, Guillem Vila rebé una sèrie de robes i objectes, entre els quals es troben els dos llibres esmentats (l'obra d'Eiximenis i una biografia de sant Amador), que formaven part del patrimoni del cavaller Bernat de Montpalau heretat per na Joana. Tot i que són llibres en penyora, tots dos són en llengua romanç, per la qual cosa és possible que el seu contingut fos accessible al teixidor Vila.

Tot i que la penyora es podia fer amb qualsevol persona, també hem trobat exemples d'aquesta pràctica entre els membres d'un mateix col·lectiu. Així, en redactar l'inventari de béns del cirurgià de Barcelona Joan Vicenç, ens assabentem que els tres primers llibres enregistrats els tenia com a resultat de penyores realitzades per col·legues seus: els barcelonins Nofre Morell i el ja difunt Melcior Rotlan, i el barber mallorquí Joan Laneres (doc. 295, 1-3, respectivament); tots tres varen donar com a garantia llibres de medicina, i

⁸¹¹En realitat, vam localitzar dos inventaris d'aquest mateix personatge, un més complet a la secció *Arxiu notarial I.1* i un altre, parcial, a *Ibidem*, I.7. L'inventari de béns de la seva vídua es troba en aquesta darrera caixa.

en empenyorar-los a un altre col·lega potser esperaven que la seva alienació fos més difícil, amb la qual cosa tindrien més ben assegurada la seva conservació.

Hem parlat reiteradament de préstec o préstec encobert per una raó evident: en època baix-medieval, el préstec amb usura no era permès per les doctrines religioses⁸¹² i per això es varen inventar unes pràctiques econòmiques que evitaven utilitzar el nom de préstec, encara que, pràcticament, es tractava d'això. La venda de violaris i de censals n'és l'expressió més genuïna. Tot i que segurament la gran majoria de les penyores es van fer amb la venda de violaris i censals, aquesta circumstància només l'hem trobada explicitada en un parell d'instruments. Un primer exemple són els dos *Missals* que Isabel, vídua del corredor d'orella Francesc Oliver, tenia en penyora per un violari que li havia venut mossèn Pere Pujol, prevere de la Seu, per un preu de 18 florins (doc. 182, 2); curiosament, en aquell moment, els còdexs els tenia per a vendre el llibreter Guillem Sacoma. Un segon exemple seria el testament atorgat el juliol de 1454 pel doctor en lleis Galceran Torró (doc. 262), en el qual es reconeix que el difunt, per raó de la venda d'un violari de 16 lliures i 10 sous a Margarida Torrelles, monja del monestir de Jonqueres de Barcelona, li va empenyorar tres còdexs jurídics; a n'Antònia, vídua del mercader Ramon Serra, per un altre censal, a un preu idèntic, li va empenyorar dos còdexs més i, finalment, amb en Joan de Bellafilla, Doctor en decrets, reconeix tenir un deute de 10 florins i un altre volum jurídic com a garantia. La brevetat de les notícies en el moment de redactar l'instrument notarial, quan no l'absència, és un dels problemes per conèixer a canvi de què estan en penyora els llibres.

A l'hora de redactar instruments notarians com els testaments i inventaris, que acostumaven a realitzar-se a casa de l'atorgant, els notaris també tenien a l'abast altres documents notarians amb què poder basar algunes de les seves anotacions. Així, sabem que en redactar l'inventari de béns de Joan Puig, prevere beneficiat de l'església de Santa Maria del Mar, el notari va saber, «segons lo mamorial del dit deffunt», que aquest tenia en penyora de sor Sança de Marimon, del monestir de Sta. Clara de Barcelona, i per un import de tres florins que li havia deixat, un llibre d'*Hores de Santa Maria* (doc. 135, 8). Era usual trobar les escriptures notarians juntament amb els llibres en cofres i caixes de fusta. Per un albarà o rebut, el notari que va inventariar la biblioteca d'en Joan Rovira, prevere beneficiat de la Seu, també es va assabentar que aquest tenia unes *Decretales* d'un tal Joan Castell, «segons apar per albarà scrit de mà del dit Johan per...»; malauradament, però, no l'acabà de

---

⁸¹²Sobre la problemàtica i la bibliografia existent sobre la literatura i el pensament escolàstic al voltant del tema de la usura es poden consultar els diversos treballs de J.HERNANDO («El problema del crèdit i la moral a Catalunya (s.XIV)», dins *La societat barcelonina a la Baixa Edat Mitjana (Acta Mediaevalia. Annexos d'Història Medieval, I)*, Barcelona 1983, pp.113-136; «El tractat de Ramon Saera sobre la il·licitud del contracte de venda de violaris amb carta de gràcia (segle XIV)», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 7/8 (1988-90), pp. 241-253; «*Quaestio disputata de licitudine contractus emptiois et venditionis censualis cum conditione revenditionis*. Un tratado sobre la licitud del contrato de compra-venta de rentas personales y redimibles. Bernat de Puigcercós, O.P. (s.XIV)», *Acta Mediaevalia*, 10 (1989), pp. 9-87; «Un tratado sobre la licitud del contrato de compraventa de rentas vitalicias y redimibles (violaris). *Allegationes iure factae super venditionibus violarium cum instrumento gratiae*, Ramon Saera (s.XIV)», *Acta Mediaevalia*, 11-12 (1990-91), pp. 9-74. Actualment, a la Universitat de Barcelona, hi ha en curs d'elaboració diverses tesis sobre la constitució i venda, entre particulars, de rendes, censals morts i violaris.

completar i desconeixem per quina quantitat i motiu li va deixar aquest còdex jurídic en penyora (218, 35).

De la dificultat de determinar, de vegades, el propietari d'un còdex, també se'n fan ressò alguns esments: així, a l'inventari dels llibres de Joan Baucells, beneficiat de la Seu de Barcelona, l'any 1411, van anotar que el difunt tenia un *Pontificale* que li havia deixat en penyora n'Antoni Dalmau de Sant Sadurní, del bisbat de Girona, a canvi de 10 florins, i, -això és el què ens interessa-, s'especifica «segons lo dit Pere Gibert aferme haver hoït dir al dit defunt» (45, 8). En cas de dubte, el notari tampoc no s'està de deixar-ne constància. Així, a l'inventari de llibres d'en Pere Vicenç, clavari de la ciutat de Barcelona (80, 1), s'hi anotà: «les quals [*Hores de Santa Maria*] lo dit deffunt, segons se dehia, tenia penyora ne recorda da qui ne per quant»; cinc llibres jurídicis posseïa en penyora l'escrivà reial Bernat Satorra, «mas no sabem per quant» escriví el notari (ni de qui, afegiríem nosaltres: 177, 1-5), o, com hem vist, en anotar els vuit quaderns de llibre de poca valor que posseïa en Jaume Guillem (211, 52), amb humilitat reconeix: «los quals no sé si són penyora o si són del dit deffunt». Són freqüents les anotacions del tipus «lo qual *se diu* que stà [en] penyora», amb moltes variants.

5.4. Llibres sense estat determinat (penyora, préstec, lectura...)

És molt probable que alguns dels llibres que es troben en el moment de redactar l'inventari de béns d'un difunt no siguin seus, sinó que els tingui en préstec o en concepte de penyora, de garantia, per algun tipus de transacció econòmica i que, per desconeixement dels familiars i marmessors testamentaris, no s'hi faci constar aquesta incidència. Molts notaris, en inventariar algun llibre, per si de cas, feien constar, per exemple, que un *Flores sanctorum* trobat d'entre els béns d'en Ferrer de Gualbes «se dix que era de madona Beses» (89, 43); que un llibre que tracta de la ciència és «d'en Jordi Miquel» (101, 1); el notari Pere de Casanova té, «com fos seu», un Boethius, *De consolatione Philosophiae* enregistrat en l'inventari de béns del servidor de la Casa reial Gabriel Plaença (121, 1): en concepte de què el té? ...; el llarg i interessant inventari de llibres d'en Joan d'Esplugues, mestre en arts i medicina i canonge de la Seu de Barcelona, consigna també tres còdexs que eren de fra Garcia de Torres, comanador d'Ascó, però que desconeixem en concepte de què els posseïa en Joan d'Esplugues: són tres textos patristics (les *Homeliae* d'Ambrosius i les *Epistolae* d'Augustinus i de Hieronymus: 123, 2,83 i 3).

Tampoc no sabem per què Pere Llinyà, beneficiat de l'església de Sta. Maria del Mar, tenia tants llibres d'altres persones: de dos dels còdexs coneixem els noms dels seus propietaris legítims (un tal Sosies de Vendrell i mossèn Bartomeu Teixidor) i del tercer s'anotà: «E és dupta que sia de la heretat, car molt ha que ell, so és lo dit defunt, lo traslatava» (doc. 125, 5,7 i 4, respectivament). La seva activitat com a copista -amb nombrosos còdexs escrits de pròpia mà (125, 6,9,10,13-15)- sembla insinuar que els tenia amb la única finalitat de copiar-los.

A l'encant de béns de Joan Pujol, beneficiat de l'església de Sta. Maria del Mar, el 14 de juny de 1431, s'anotà la venda d'unes «*Passies hi Avangelis* notats, ab altres obres de cant» per 8 sous; però, tot seguit, va ser anul·lada amb una línia oblícua i s'afegí una nota aclaratòria al marge esquerre que deia: «és de mossèn Guillem Pujol» (136, 11), per la qual cosa no va ésser venut. Curiosament, hem conservat l'inventari de béns de mossèn Guillem Pujol, beneficiat a les esglésies de Sta. Maria del Pi i de St. Just de Barcelona (personatge del qual parlarem amb deteniment més endavant), datat només uns mesos abans, el març de 1431, en què és anotat el mateix llibre de què parlem (coincideixen títol, trets codicològics i *incipit*: doc. 137, 12). Què vol dir tot això? Podem aventurar, si no assegurar, que Guillem Pujol va deixar el llibre (en préstec? en penyora?), uns mesos abans de la seva mort, a mossèn Joan Pujol i que en el moment de la mort d'aquest es va recordar que ell tenia aquest manuscrit.

Un fet semblant ocorregué amb altres dos preveres: a l'inventari dels llibres relictes per mossèn Berenguer Sunyer, beneficiat de la Seu de Barcelona, iniciat el març de 1432, s'hi anotà, més d'un any després, concretament el juny de 1433, que mossèn Pere Prats, «marmessor sorrogat, quondam prevera», tenia a casa seva cinc llibres que pertanyien a l'herència d'en Sunyer (153, 11-15): de nou, desconeixem per què mossèn Prats tenia aquests llibres (cal cercar la causa en la marmessoria, més que no pas en un préstec).

A l'inventari de llibres d'en Jaume Colom, actualment perdut, s'enregistrà un llibre «*De les províncies*, qui són de la senyora Gamalech» (potser l'obra de Marco Polo?: 195, 5); a la llibreria d'en Francesc de Vinyamata, prevere beneficiat de l'església de Santa Maria del Mar de Barcelona, amb prop de cent còdexs, s'esmenta que tenia dos còdexs d'en Guillem Francesc Vinyama, barber (246, 97-98), un d'ells de *Chirurgia*; en poder d'en Joan Català, escrivà de lletra rodona de Barcelona, es trobà un *Llibre dels Àngels* que pertanyia a en Guillem Garriga, balancer (286, 12): li hauria deixat en préstec per a copiar-lo? I, finalment, sabem que mossèn Joan Roig tenia un text de Boethius d'en Joan Bernat de Junyent, mercader de Barcelona (307, 11). Aquests són gairebé tots els exemples que hem trobat a la documentació de llibres que, essent d'una persona, es troben en possessió d'unes altres, sense que sapiguem per quin motiu concret, que difícilment podrà ser un altre que el del préstec, la penyora o la lectura⁸¹³.

5.5. Llibres per a vendre o ja venuts: llibreters, menestrals i bidells de la Seu.

També es podia donar el cas, documentat, que, en el moment en què es feia l'inventari de béns d'una persona morta, a casa seva no hi hagués totes les seves pertinences. Ja hem parlat dels llibres que podien estar en préstec o en penyora; fins i tot podien estar a la botiga del llibreter-enquadrador per a lligar-los o perquè el difunt els volia vendre. Però també podien ésser corredors d'orella o altres menestrals, com veurem (cas dels pellers), els encarregats de vendre'ls a bon preu. I la nòmina s'amplia amb la figura d'un personatge de

---

⁸¹³Encara hem trobat altres exemples: (17, 2) (37, 3,5-8), (244, 2-6) (266, 43).

la Seu: el bidell, testimoniats en un bon grapat de documents com a encarregat de la compra-venda de llibres.

5.5.1. Llibreters i enquadernadors (o les dues coses alhora)

Recordem el que va dir un dels grans historiadors del llibre a Catalunya a propòsit de la figura del llibreter:

Des dels començos del segle XIV, almenys, pot documentar-se l'activitat [de llibreters o venedors de llibres] a Catalunya. El 1300 el rei Jaume II d'Aragó féu una detallada concessió de privilegis a la Universitat de Lleida, fundada per ell. Un capítol dels estatuts es refereix minuciosament a l'ofici *stationarii studii*, és a dir, del paperer de la Universitat, encarregat també de la venda de llibres.

La paraula *stationarius* es conserva avui en anglès (*stationer*), significat el qui ven paper i objectes d'escriptori. Aquesta és la primera funció que corresponia al llibreter en l'Edat Mitjana, i la venda de quaderns i paper o pergami de les *petiae* (quaderns de llibres de text per a ser llogats i copiats pels estudiants) i la venda de llibres ... en la nostra ciutat es venien llibres entre particulars ja des del segle X, encara que no he sabut veure, en cap de les escriptures publicades, la presència del corredor o intermediari abans del segle XIV, època en què comença a apareixer el nom o professió de llibreter o venedor de llibres en els documents⁸¹⁴.

Madurell (ja abans ho havia fet Carreres Valls), donà a conèixer una venda d'un *Digestum vetus* atorgada el 1379 per Jafuda Vivaig, corredor jueu de llibres (en el document, descrit com «*stationarius sive curritor librorum Barchinone*»), a favor de Berenguer Fontanals, de la vila de Piera⁸¹⁵. Les notes d'arxiu certifiquen una duplicat d'activitats desenvolupades per alguns jueus i conversos, els quals simultanejaven l'exercici de les professions d'enquadernador i llibreter amb d'altres, sembla que idèntiques o complementàries, tals com la de corredor (fins i tot poden aparèixer intitolats com corredors d'orella: «*curritor auris*»). Excepcionalment, també coneixem alguna referència totalment despectiva sobre el seu treball: en Joan Desplà, de qui parlarem tot seguit, és presentat com «*neophitus destructor [sic] librorum Barchinone*» en un instrument notarial en què figura com a testimoni⁸¹⁶.

⁸¹⁴J. RUBIÓ-J.M. MADURELL, *Documentos para la historia...* Hem seguit la versió catalana de títol homònim, Barcelona 1986, pp. 5-6, que reproduïx la introducció d'aquesta obra ja clàssica. Tot i que centrat especialment en el segle XVI, són interessants els capítols que dedica a la localització de les velles llibreries a Barcelona, al seu aspecte i organització, i als entroncaments familiars d'alguns editors descendents de llibreters (com els Corró, Sastre i Trinxer).

⁸¹⁵CARRERES, *El llibre...*, p. 45; MADURELL, *Encuadernadores y libreros...*, p. 308 i doc. 9 (p. 348). També J.M. MILLÀS VALLICROSA, «Los judíos barceloneses y las artes del libro», *Sefarad*, 16 (1956), pp. 129-135, donà algunes notes sobre aquesta matèria.

⁸¹⁶MADURELL, *Ibidem*, p. 316 i doc. 81 (p. 97). Ell actua com a testimoni en un rebut atorgat per Pere Rourich, il·luminador de llibres, a favor de Galceran Ombau, àlies Carbó, per a la il·lustració d'alguns llibres: era l'any 1437.

L'existència de llibreters i llibreries a la Barcelona del Cinc-cents és un fet documentat abastament. El primer esment explícit d'un llibreter (i enquadernador) del nostre treball es recull a l'inventari dels llibres relictos per Bernat Valtà, beneficiat de la Seu de Barcelona, l'agost del 1404, en què figura en Joan Desplà, (doc. 19)⁸¹⁷. L'anotació no es relaciona directament amb el seu ofici (ni compra ni ven cap còdex); el notari només anotà que «en Johan dez Pla, ligador de llibres, déu al dit defunt .XVIII. sous». Uns anys més tard, el notari Joan Escuder, en atorgar testament el 1423, recorda que un dels tres llibres que havia de restituir al seu sogre Jaume Isern, també notari de Barcelona, concretament un *Casus super Instituta*, «est in posse Iohannis de Plano, libraterii» (91, 1). Possiblement, Joan Desplà sigui membre (si no l'iniciador) d'una família d'enquadernadors-llibreters: el 1441, descobrim que «té per a ligar en Ffrancesch dez Pla, librater qui stà a Sent Jaume», un lot de quatre llibres que havien pertangut a Bernat Costeges, causídic de Barcelona (216, 19-22). Sense cap dada més és arriscat afirmar categòricament que estem davant d'un fill seu.

De les principals famílies de llibreters, moltes d'elles d'origen convers, coneixem l'arbre genealògic, ja que d'alguns dels documentats en el nostre estudi, com l'Antoni Ramon, àlias Corró, o en Bartomeu Sastre (juntament amb un que no hi apareix: Joan Trinxer), derivaren tres importants llinatges d'editors del segle XVI⁸¹⁸.

Hem pogut documentar una vintena de membres del col·lectiu de llibreters-enquadernadors, que esmentarem per ordre alfabètic, molt breument, tot seguit⁸¹⁹, no sense parlar abans de la localització de les seves botigues. Pels treballs consultats, sembla que molts dels seus membres tenien botiga oberta a la plaça de Sant Jaume o molt a prop d'ella, lloc ben cèntric, escenari de moltes de les subhastes de béns de l'època, tal i com ja vam veure. Un dels llibreters que tenia botiga en aquest indret, ja el 1456, és Antoni Ramon Corró.

Però hi havia altres indrets reservats al negoci de la llibreria. Prop de la plaça de Sant Jaume es trobava el carrer dels Especiers o de la Calceteria (avui de la Llibreteria). Aquest carrer, on va néixer Bernat Metge i en el qual vivien molts representants del col·lectiu d'especiers i apotecaris de la ciutat (d'aquí el seu nom), va atreure després els calceters i d'aquests va rebre el nou nom (*Calceteria*). Durant el segle XVI, de vegades, aquestes dues

---

⁸¹⁷Hem de dir, però, que només un any abans, l'abril de 1403, tenim constància de la compra d'un llibre de *Sermones* per part d'Arnau de Molins, peller, en l'encant públic dels llibres relictos per un personatge anònim (16, 3), el segon ofici del qual sembla el de venedor de llibres, per les contínues referències arxivístiques a la compra-venda de còdexs per part d'aquest personatge.

⁸¹⁸Tot i que amb algunes llacunes, J.RUBIÓ, *op. cit.*, ofereix un breu esquema genealògic dels principals membres de què té notícia; de les tres famílies, només una (els Corró), mantingué el cognom originari, i es constata una política matrimonial estreta entre els membres de tots tres llinatges. A més, no hem d'oblidar el repertori onomàstic ofert per MADURELL, *Encuaderadores y librerros judíos...*, que seguirem en parlar d'alguns llibreters.

⁸¹⁹Remetem a l'índex onomàstic per a completar les dades de tots els llibreters, d'alguns dels quals parlarem més extensament en posteriors treballs si disposem de més dades.

denominacions s'alternen en els documents i, en alguna ocasió, es donen simultàniament («Calsateria, àlias dels Spaciers»). Ni una denominació ni l'altra indicaven, però, quin era el gremi que en aquest carrer havia establert les seves botigues en major nombre: el dels llibreters. Com que hi estaven àmpliament representats, el carrer tornà a canviar d'apel·latiu i ja des de la segona meitat del segle XVI és conegut pel de la *Llibreteria*. Recordem aquestes dades pel que direm després en parlar d'alguns menestrals que es dedicaven, pel que donen a entendre els documents, al negoci de la llibreria com a ofici secundari i complementari.

A més, per aquesta època o una mica més tard tenim constància d'altres llocs de venda a la Boqueria, al carrer de Portaferrixa o a l'antic Call jueu (fet gens excepcional si tenim en compte que molts conversos es dedicaven al negoci del llibre: com a dada curiosa i significativa recordem que Antoni Ramon Corró va morir cremat el 1489, juntament amb la seva muller, en un aute de fe celebrat a la plaça del Rei acusat per la Inquisició; sort semblant va córrer el seu col·lega Bartomeu Sastre). Carrers i places molt centríques totes i a poca distància les unes de les altres.

Per ordre alfabètic, el primer llibreter que hem documentat és en Bernat Castanyer, el qual va comprar un exemplar de les *Comoediae* de Terentius i un altre de les *Metamorphoseos* d'Ovidius en l'encant de llibres relictos pel notari Joan Ginebret el 1470 (322, 1-2).

D'en Guillem Comes, esmentat com a «corredor» i com a «librater», hem trobat més dades⁸²⁰. La primera és del 1409 i fa referència a una compra a la subhasta pública dels llibres relictos per Francesc de Vilaulzinosa, mercader (34, 4); amb vint anys de diferència, el 1429, la segona certifica la seva participació en l'adquisició d'un altre exemplar en la del prevere beneficiat de la Seu, Pere Jeroni (110, 12); una tercera dada del 1433, finalment, ens confirma una nova adquisició en la del notari Bernat Nadal (148, 21)⁸²¹.

Dels llibreters Desplà, Joan i Francesc, ja n'hem parlat en paràgrafs anteriors. Només recollim aquí, per la bibliografia consultada, que en Joan Desplà és documentat entre els anys

---

⁸²⁰MADURELL, *Ibidem*, pp. 321 i 327, identifica un «Guillelmo Comes, curritor librorum» i «Guillelmo Comes, libraterio», respectivament, amb el més documentat de tots els llibreters conversos: Guillem Sacoma, de qui parlarem més endavant. Cronològicament és possible, però no dona cap explicació sobre el perquè d'aquesta identificació. És possible que es tractés d'aquest personatge, però en el seu repertori tampoc no són enregistrats alguns dels llibreters que presentem a la nostra recerca (Bernat Castanyer, Francesc Desplà, Asbert Ripoll...), la qual cosa fa versemblant la hipòtesi que es tracti d'una altra persona, no necessàriament Guillem Sacoma.

⁸²¹El 1449 encara vivia: adquirí, a l'encant públic dels llibres relictos per Francesc de Vinyamata, beneficiat de Sta. Maria del Mar, un «libra vell de pocha valor» (doc. 247). Les denominacions genèriques d'aquest tipus no les hem anotades en els inventaris, encara que som conscients que sota aquesta denominació es poden amagar llibres que, avui, podrien ser de gran profit per a la investigació històrico-literària.

1398 i 1447⁸²², que constatem contactes personals entre ell i els il·luminadors de llibres Mateu Calderons, Bernat, Montserrat i Pere Rourich (en aquest moment desconeixem el grau de parentiu existent entre ells). A més, Joan Ramon Corró va aprendre l'ofici de llibreter amb ell des de l'any 1411.

Coneixem també la notícia d'un llibre de *Sermones* que havia estat adquirit per un anònim «librater» el 1470 (324, 13) a l'encant de béns d'un personatge igualment anònim, l'inventari i encant del qual varen ésser fets a instància de Marc Canyís, prevere i marmessor del difunt.

Disposem de més dades d'un dels representants de la família Mascaró, Pere Mascaró. Tenim uns primers esments documentats el setembre de 1423, pels quals Pere, a la subhasta dels llibres relictos per en Joan Conill, canonge de la Seu, n'adquireix un lot de set (90, 3,9-11,14,20,22). La darrera notícia d'adquisicions seves segons el nostre apèndix és del novembre del 1449 a la llibreria d'en Francesc Vinyamata (247, 51). Però en tenim d'altres⁸²³. Pere Mascaró era fill del llibreter Guillem Mascaró⁸²⁴, de nom Mahir Bovina abans de la seva conversió, i el seu germà Francesc, hereu universal del pare d'ambdós, també fou llibreter d'ofici.

Ben documentat està també Antoni Ramon, àlies Corró, en alguns dels textos consultats. Ja hem dit que era de llinatge de conversos i que tenia botiga oberta a la plaça de Sant Jaume. En el nostre apèndix tenim un primer esment del maig del 1437 pel qual sabem que «n'Anthoni Ramon, librater ciutadà de Barcelona, dix que havia venut un *Saltiri...*» al notari Bartomeu Estayó (178, 2); llibre que formava part de la testamentaria de l'escrivà Bernat Satorra. Una segona notícia transmet la compra d'una quinzena de llibres de la biblioteca d'Antoni de Mur, escrivà de ració, subhastada el 1463 (293, 4,6,8-10,15,17-19,25-29). Un tercer i darrer testimoni és el cas del notari Joan Montagut, que en el seu testament del juliol de 1470 recorda que n'Antoni Ramon té «comanats per a vendre tres llibres de *Dret* segons són entitolats de [la seva] mà» (328, 1). Però encara va viure una vintena d'anys més, fins que el 1489, després d'un aute de fe públic a la plaça del Rei, la Inquisició castellana el cremés amb la seva muller⁸²⁵. El seu fill Joan Ramon, tot i els problemes que també va tenir a la mateixa època amb el Sant Ofici, continuarà amb el negoci

---

⁸²²MADURELL, *Ibidem*, pp. 310-318. Aquest treball no esmenta Francesc Desplà, per la qual cosa no acabem de conèixer la relació entre ambdós (si n'existís cap).

⁸²³Són les compres en els encants següents: (148, 6,8), (160, 3,19), (167, 2,6,9,11), (192, 4), (194, 15,19), (199, 1,4,5,7,11) i (217, 4,5,8,11-12,15).

⁸²⁴MADURELL, *Ibidem*, pp. 309-310. Documentat entre els anys 1392 i 1406. Encara tenim notícies d'un Llorenç Mascaró localitzat, «convers ligador de llibres», en instruments datats entre 1408-1414, el grau de parentiu del qual amb la família Mascaró no hem pogut esbrinar.

⁸²⁵J.RUBIÓ, *Documentos...*, pp. 18-19.

de la llibreria.

Del llibreter Asbert Ripoll (de vegades anotat «Sbert») disposem també de tres esments. Cronològicament, el 1441 comprà un còdex de la biblioteca del causídic Bernat Costeges (217,3); el 1449 n'adquirí tres més de la del beneficiat de Sta. Maria del Mar Francesc de Vinyamata (247, 19,35,37) i, finalment, el 1461, de la del balancer Guillem Garriga (287, 2,7,8). D'aquesta darrera subhasta, fem notar que, mentre la primera i la tercera adquisició van ser enregistrades com a compres realitzades directament per ell (287, 2,8), la segona és una venda al cirurgià Joan Bassols, «qui stà al Call» (287, 7), en la qual sembla que Asbert Ripoll actua com a intermediari (per una nota que apareix en el marge esquerre del protocol, tot i el mal estat de conservació, arribem a llegir: «[...] .VI. sous, an Rippoll», que pot correspondre a la seva comissió en la venda).

D'Antoni Rosars, tot i que és esmentat com a llibreter, tenim el dubte de si realment formava part d'aquest col·lectiu de ple dret⁸²⁶.

Tot i que en el nostre apèndix no apareix com a llibreter, sota el nom de Salvador Sabater tenim documentats dos llibreters homònims, pare i fill⁸²⁷. Tenim dues notícies relacionades amb aquest nom: la primera fa referència a la compra d'un únic manuscrit a la subhasta de la biblioteca de Nicolau Conill, canonge de la Seu, el 1432 (90, 8), i la segona, que és del 1441, la va realitzar de la d'en Bernat Costeges, causídic (217, 10).

Guillem Sacoma és un dels llibreters més coneguts de l'època i en el nostre apèndix està ben representat. La seva llarga trajectòria professional fa que el trobem com a comprador, ja el 1413 (recordem aquesta data), d'una obra de Johannes Monachus (autor que acostumava a ésser recollit en els inventaris en substitució del títol de la seva obra: «un *Johan Monjo*» en comptes de l'*Apparatus in Sextum*) que havia pertangut al batxiller en decrets Martí Moliner (51, 8). Més de mig segle després, el 1464, encara és ben viu: a l'encant dels llibres relictes per Francesc Blanch, Doctor en drets, es va anotar el següent: «Vení jo, Johan Çacoma, venedor de llibres, de vos madona Sibília, muller del senyer en Blanch, quondam, dos llibres en lo mes de novembre 1464, ço és...» (298, 3-4)⁸²⁸.

⁸²⁶Vegeu el que diem més endavant sobre la seva personalitat.

⁸²⁷Els estudiosos de la Història del llibre, especialment MADURELL, *Encuadernadores...*, pp. 332-333, han documentat un Salvador Sabater, *senior*, entre el 1404 i el 1428/40 (en aquest darrer any, el seu fill declara en un document que el seu pare ja era mort), amb la qual cosa encara li és atribuïble la primera adquisició que comentem en el text. Un segon Salvador Sabater, *junior*, és documentat entre el 1413 i el 1440 (data d'aquell mateix document), amb la qual cosa només és possible atribuir-li la segona, de l'any 1441.

⁸²⁸MADURELL, *Ibidem*, pp. 311-331. Ja hem parlat abans de la identificació que l'autor fa entre Guillem Comes i Guillem Sacoma (pp. 321 i 327). Els esments documentals de la seva activitat són datats entre el 1403 i el 1458 (d'aquest any data un contracte d'aprenentatge entre Sacoma i Antoni Bussot, sastre, pel qual el segon es compromet a deixar al seu fill Antoni amb Sacoma per a servir-lo durant 5 anys a canvi que aprengui l'art de la llibreria i a llegir i escriure). Si pensem que la notícia més tardana que tenim, com ja hem dit en el text, és del 1464, sorpren

Normalment, les notícies de què disposem entorn d'aquests llibreters que estem relacionant fan referència bàsicament a la seva actuació com a compradors de llibres en subhastes públiques, amb algunes excepcions (com les que hem vist referides a Joan Desplà com a enquadernador i a Antoni Ramon Corró com a corredor de llibres). De Sacoma, curiosament, un bon grapat de dades expliciten aquesta seva activitat com a intermediari; a més d'aquest darrer testimoni, sabem que per «en Johan Safont» (potser marmessor testamentari de la persona anònima a la qual pertanyia el còdex), tenia un llibre jurídic obra de Bartholus de Saxoferratus (77, 11): amb tota probabilitat, aquest llibre el tenia per a vendre; a la subhasta dels llibres relictes per Antoni de Font, notari i escrivà reial, també hi actua com a venedor per encàrrec dels marmessors (doc. 105); també és seva la venda de gairebé tots els manuscrits, alguns d'ells interessantíssims, que havien estat propietat de mestre Felip de Malla (141, 2-41); Sacoma tenia encara «per vendre, ab voluntat de mossèn Pere Pujol, da qui són los [dos] *Missals*», com aclareix l'inventari de llibres d'Isabel, vídua del corredor d'orella Francesc Oliver (182, 2), aquells dos textos (els quals tenia en penyora Isabel de Pere Pujol per raó d'un violari); i, finalment, el 1444, sabem que actuà com a intermediari en la venda de part de la llibreria d'en Francesc Bertran, canonge de la Seu (194, 30-40)⁸²⁹.

A més, sabem que la professió va tenir, almenys fins al 1440, un continuador dins la seva família: el 1433, a la subhasta pública dels llibres relictes per Eulàlia, vídua de l'apotecari Bartomeu Senós, s'anotà, en el primer registre, la venda d'un exemplar del *Genesis* a en «Johan Sacoma, librater fill d'en Guillem Sacoma, librater» (167, 1). Però encara no hem esgotat les dades que coneixem d'aquest llibreter o venedor de llibres, com sembla que li agradava autotitular-se en la documentació, a través del nostre apèndix⁸³⁰.

El setembre del 1437, Enric Ber, bidell de la Seu, va vendre, per encàrrec dels marmessors testamentaris d'en Guillem Rovira, prevere beneficiat de la Seu, un lot de 8 llibres a Galceran de Santjordi, llibreter de Lleida (185, 1-8). És l'única notícia que tenim d'un llibreter forà de la ciutat de Barcelona. Sí que tenim dades sobre alguns estudiants de la Universitat de la capital del Segrià (i d'altres Estudis Generals europeus) que freqüentaren els encants barcelonins.

Bartomeu Sastre, membre il·lustre i iniciador d'una família de llibreters-editors, està poc testimoniada en la nostra recerca. Només hem constatat la seva presència a l'encant dels llibres relictes pel mercader Pere Marquet *junior*, el 1465, en el qual va adquirir un exemplar

---

els més de 60 anys que Guillem Sacoma dedicà al món del llibre. El seu fill, Joan Sacoma, no el va poder ajudar gaire: ca. 1440 ja era mort, per la qual cosa creiem que es tracta d'una errada en anotar el nom.

⁸²⁹També actuà, amb l'ajut del seu col·lega i consogre, Francesc Bertran, en la valoració dels llibres del jurista Jaume Callís (doc. 170) i, sol, en la del mercader Antoni Cases (doc. 240).

⁸³⁰Les restants no consignades en aquest paràgraf fan referència a compres fetes en diversos encants de béns: (58, 4), (66, 18-19,24), (90, 4), (116, 4), (160, 26), (167, 1) i (194, 6,17; en aquesta mateixa subhasta, a més de comprar aquests dos mss., també va ésser l'encarregat de vendre un lot d'11 mss: 30-40, com hem vist).

d'*Etimologia nominum* (potser l'obra d'Isidor de Sevilla) i un text del jurista Johannes Monachus (301, 6,8), i un any després, el 1466, en què comprà un lot de quatre llibres de contingut jurídic de la llibreria que havia pertangut al Doctor en lleis Francesc Pujades (306, 1-4). És possible que Bartomeu Sastre, com Corró, fos acusat de judaïtzant i cremat en estàtua l'any 1504; abans també havia estat ajusticiada la seva muller Isabel⁸³¹.

Única és la notícia, en l'inventari de llibres del causídic Bernat Costeges, el 1441, per la qual sabem que «té en [...] Thomàs, librater, stà en lo carrer de les .III. libre[ries], un libre apellat *De laudibus divinis* ... per a cornar» (216, 23. L'espai que hauria de correspondre al nom del llibreter es va deixar en blanc a l'original). Llàstima també que el notari que va inventariar els béns relictos per Costeges no hi afegís el nom del carrer!...

Per ordre alfabètic, les darreres notícies en el nostre apèndix documental són d'en Pere Vives, venedor de llibres convers (en els documents que hem incorporat a la nostra recerca no esmenten la seva condició de llibreter; sí, en canvi, la de convers: totes dues són de l'any 1413 i podem pensar que el pogrom anti-jueu de finals del segle XIV encara és ben viu). La primera, del març, recull la compra que va fer d'unes *Hores de la verge Maria* que havien pertangut a Nicolau Perer, canonge de la Seu (56, 2), i l'altra, del juny, d'unes *Flores sanctorum* en romanç de la testamentaria d'en Joan Mestre, beneficiat de l'església del monestir de Sta. Eulàlia del Camp de Barcelona (49, 1). Es dona la circumstància que abans de la seva conversió s'anomenava Astruch de Ripoll⁸³². Emparentat potser amb el Ripoll esmentat en paràgrafs anteriors?

5.5.2. Altres menestrals entorn del món del llibre

En parlar de les còpies autògrafes, recollirem els testimonis que coneixem sobre artistes (notaris i escrivans, principalment) i menestrals (sastres, sabaters, pellissers, balancers, etc), i insinuarem la possibilitat que alguns menestrals tinguessin com a ofici secundari la venda de llibres, i parlarem, concretament, del col·lectiu dels sastres (possibilitat que explicaria la relativa riquesa de les biblioteques del col·lectiu barceloní en contrast amb el d'altres ciutats europees). Sense poder assegurar-ho ara tampoc, sí que tenim constància de l'actuació de determinats menestrals en la compra-venda de manuscrits. Exposarem alguns dels exemples més significatius (per ordre alfabètic): Agustí Galí i Arnau de Molins, pellers; un, de més dubtós, Antoni Rosars, giponer, i Antoni Solivella, revenedor.

Les actuacions d'Agustí Galí com a peller i comprador (i venedor) de llibres estan

⁸³¹J.RUBIÓ, *Documentos...*, p. 19.

⁸³²J.M.MADURELL, «Encuadernadores...», p. 338. Les notícies documentals estan datades entre 1402 i 1413.

documentades en el nostre apèndix entre el 1438 (194, 9-10,14,16) i el 1461 (287, 4-5)⁸³³. I diem comprador (i venedor) perquè en tots els documents consultats Galí adquireix còdexs que, per la temàtica (llibres de dret, litúrgia, medicina, etc) i per la seva hipotètica formació intel·lectual, no estaven destinats a l'estudi i aprofundiment per part seva, sinó més aviat a la venda a d'altres persones. Recordem que un peller, segons les definicions consultades, era «un menestral del ram de la confecció que venia roba vella als encants i feia vestits sense prendre midas; es tractava d'un ofici minoritari, vinculat al dels sastres, com el de calceter o giponer. La separació d'aquests oficis del dels sastres tingué lloc a Barcelona el segle XV, i les primeres *Ordinacions* que el regulen són de l'any 1456». Són, per tant, menestrals que estan en contacte freqüent i diari amb els encants (ja ho hem vist en el cas d'Agustí Galí i ho observarem en el d'Arnau de Molins) i, a més a més, tenien una estreta relació amb els sastres (vegeu el que diem d'aquest col·lectiu en parlar de les còpies autògrafes: 6.9) i estan emparentats, per raons d'ofici, amb els calceters (molts dels quals tenien obrador o botiga al carrer de la *Calceteria*, o de la *Llibreteria*, nom adoptat més tard pel gran nombre de llibreters) ... ¿podem pensar que, pel context social en què es movien, el contacte dels pellers amb el món del llibre no és del tot casual? Si més no, la hipòtesi és suggerent. Ara s'entendrà per què ens vam aturar breument a parlar de les llibreries i de la seva localització a Barcelona ciutat.

Més nombroses són les actuacions documentades pels *llibres especials* d'inventaris i encants d'un altre peller, Arnau de Molins, el qual comprà una trentena de còdexs en un total de 16 encants celebrats entre el 1403 (16, 3) i el 1433 (167, 4-5, 13-14)⁸³⁴.

Per referir-se a ell s'acostuma a emprar l'expressió «Arnau de Molins, payer» (amb alguna variant ortogràfica i amb l'absència de vegades del nom o de l'ofici, o de tots dos alhora); fins i tot tenim una referència, creiem que equivocada, a un «Andreu de Molins, peyer», que el 1430 va comprar un exemplar dels *Usatici Barchinonae* en l'encant dels llibres relictos per Ramon Tolosa, mercader (119, 1). També tenim el cas d'alguna anotació marginal: el 1405 va adquirir de la subhasta de llibres del difunt Pere Sesdeus, Llicenciat en lleis i canonge de la Seu, un *Genesis*, segons especifica una nota al marge esquerre: «al dit Ar[nau] Molins» (23, 2). Curiosa, si més no, és una de les adquisicions que va fer de la llibreria del canonge Ponç Taüs, el 1409, en que comprà «.XII. coerns de *Breviari* ... los quals no eren capletrats» (38, 1). Finalment, tot i que no esgotem les dades de què disposem

---

⁸³³ Aquestes dues referències corresponen a les compres efectuades en els encants de llibres d'en Francesc Bertran, canonge de la Seu, i d'en Guillem Garriga, balancer, respectivament. En tenim documentades d'altres en els encants d'Elionor d'Avinyó, familiar i domèstica de la reina Violant de Bar, el 1445 (233, 3,5-6); d'en Bartomeu Serra, argenter, el 1448 (242, 5-6); i, finalment, el gran lot que va comprar de la interessant biblioteca d'en Francesc de Vinyamata, beneficiat de l'església de Santa Maria del Mar el 1450 (247, 63-95: a partir del registre n° 63 es deixa d'apuntar el comprador i en el n° 95 ens assabentem de qui comprà el lot: «Item, diversos altres llibres vells e de poca valor. Los quals ensemps ab los de la jornada prop dita fins ací, són stats liurats e venuts an Agustí Galí, apotecari»). En total, uns 45 còdexs.

⁸³⁴ Que corresponen als encants dels llibres relictos per un personatge anònim i per Eulàlia, vídua de Bartomeu Senós, apotecari, respectivament.

sobre Molins⁸³⁵, cal anotar que en el darrer dels encants de què tenim notícia de la seva participació, el de l'esmentada Eulàlia l'any 1433, s'indica que estava instal·lat «al fosar de Sent Miquell» (167, 4).

Dubtem de si aquí cal incloure Antoni Rosars o Rosar per alguna de les explicacions ja donades. En l'apèndix documental hem constatat la compra d'un còdex, el 1431, per part d'un tal Rosar, giponer convers (138, 4); només dos anys més tard, el 1433, sabem que un tal Antoni Rosars, «librater qui stà al Pou Nou», n'adquirí tres en una altra subhasta (167, 7-8,20); finalment, tornem a tenir, l'any següent, el 1434, una nova adquisició per part d'un tal Rosar en un nou encant (175, 2). La pregunta és la següent: es tracta del mateix personatge? Els dubtes ens els plantegen algunes dades objectives: el poc espai de temps entre les adquisicions (només tres anys), que es tracta d'un convers (col·lectiu que dominà pràcticament tot el comerç del llibre a Barcelona, tot i la intervenció de la Inquisició) i, finalment, que realment fos un giponer que exercís ocasionalment de llibreter (recordar què hem dit abans en parlar dels pellers, menestrals emparentats estretament amb els giponers). Més dades ens haurien confirmat si es tracta d'una mateixa persona o, simplement, si estem davant d'un cas d'homonímia que, amb algunes dades més, mal interpretades, ens suggereix conclusions equivocades.

Finalment, tenim un únic testimoni de la compra d'un lot de 13 còdexs per part d'Antoni Solivella, «revenedor», a l'encant de llibres relictos el 1449 per Francesc de Vinyamata, prevere beneficiat de l'església de Santa Maria del Mar de Barcelona (247, 13,17,21,23,28,40-41,45-46,50,52-53,60).

5.5.3. Bidells de la Seu

No només alguns menestrals feien competència deslleial al gremi de llibreters-enquadradors, sinó que també els en feia una figura vinculada a l'església catedral de Barcelona (i, per tant, amb un públic consumidor potencial ampli, format per preveres, beneficiats i canonges): el bidell de la Seu. El *badellus ac venditor librorum* de la Catedral també és present en multitud de documents en els quals, freqüentment, actua com a venedor dels llibres d'una persona difunta per delegació dels seus marmessors testamentaris. Creiem interessant recollir els pocs testimonis de l'acció dels bidells de la Seu en el mercat del llibre de la Barcelona d'aquesta època a partir dels testaments, inventaris i encants que hem transcrit en l'apèndix documental. Per ordre alfabètic, tenim constància de la presència de Joan Bellmunt, Enric Ber, G. Gregori i un parell de dades sobre uns innominats bidells (que

⁸³⁵ A més d'aquests exemples, tenim referència documental en el nostre apèndix en els encants de llibres de les persones següents (per ordre cronològic i sense anotar les dates concretes): d'en Jaume Carrera, notari (18, 1,6-7); Bernat Valtà, beneficiat de la Seu (20, 7,11,13-15); Ramon Sabater, prevere (32, 1-2); Francesc de Vilaulzinosa, mercader (34, 8); Ponç Taüs, canonge de la Seu (38, 3); Martí Moliner, batxiller en decrets i canonge de la Seu (51, 10); Nicolau Perer (56, 3,5), Domènec Ponç (66, 6) i Nicolau Conill (90, 2), canonges de la Seu; Pere Solà (69, 7), Joan Pujol (136, 14) i Guillem Pujol (138, 10), beneficiats de la Seu, de Sta. Maria del Mar i de Sta. Maria del Pi, respectivament.

podien ésser un mateix o qualsevol d'aquells).

Joan Bellmunt, per encàrrec dels marmessors testamentaris de Pere Solà, beneficiat de la Seu de Barcelona (un dels quals era Antoni Fuster, també beneficiat a la mateixa Seu), intervingué en la venda, el maig del 1419, de dos *Missals* que varen ésser adquirits per Pere Riera, vicari de Santa Maria del Pi, i per un altre prevere de cognom Milars (el nom no va ser consignat en el protocol: **69**, 8).

El gener de 1431 és també ell qui, per mandat dels marmessors de Pere Llinyà, prevere beneficiat de l'església de Santa Maria del Mar, s'encarregà de vendre un *Breviarium de stilo diocesis Maioricarum* (**126**, 12) a en Guillem Pujol, beneficiat de les esglésies de Santa Maria del Pi i de Sant Just de Barcelona (que també n'adquirí altres dos: **126**, 1,6).

D'Enric Ber o Beer tenim més referències. Cronològicament, la primera és la seva actuació com a «badellus Sedis ac venditor librorum publicus et juratus civitatis Barchinone...» dels llibres que havien pertangut a en Guillem Rovira, beneficiat de la Seu, el setembre del 1437. Per encàrrec dels marmessors vengué un lot de vuit llibres a Galceran de Santjordi, llibreter de Lleida (**185**, 1-8) i un altre de tres, de contigut lul·lià, a n'Antoni Sedacer⁸³⁶, mestre en la Ciència de Lull (**185**, 9-11).

Una segona actuació documentada d'aquest bidell és la venda de part dels llibres que foren d'en Joan Rovira, beneficiat de la Seu, el gener de 1442 (doc. **219**, 1-15). Amb una gran varietat de títols i autors, matèries (litúrgia, lectures religioses i gramàtica, principalment) i compradors (preveres, vicaris i rectors, un mercader, i fins un assaonador), remetem a la identificació del nostre apèndix documental per a un millor coneixement d'aquest lot de llibres.

Un altre document ens testimonia la venda, el novembre d'aquell mateix any 1442, per part d'aquest bidell, d'un *Breviarium ad usum ecclesiae Barchinonae* i d'un llibre d'*Hores* que havien pertangut a Jaume Riera, beneficiat de l'església del monestir de Sant Pere de les Puelles de Barcelona, el comprador dels quals fou el mestre Pere Martí, físic (**225**, 3-4).

Per mandat de Pere Torrent, un dels marmessors del canonge de la Seu Francesc Bertran, Enric Ber vengué, el juliol del 1450, un interessant conjunt de còdexs que li havien pertangut: unes *Decretales* a Pere Serra, un *Sextus* i unes *Clementinae* a Tomàs Verí, una *Summa Hostiensis* a Jaume de Reverda (estudiants universitaris de dret a Lleida, Tolosa i Montpeller, respectivament: **194**, 41-44), i finalment, una *Biblia* a Pere Mercader, tresorer reial (**194**, 45), els preus dels quals aconseguiren valors alts per a l'època. Ben segur que la intermediació en la venda de llibres d'Enric Ber no es limita als testimonis recollits.

Del tercer dels bidells-venedors de llibres identificats, G. Gregori, només en tenim un testimoni: la venda que féu, el desembre de 1464, d'un llibre d'*Hores* que formava part de la llibreria del Doctor en drets Francesc Blanch (**299**, 19).

---

⁸³⁶Sobre aquest personatge vegeu l'article de J.M.MADURELL, «Antonio Sedacer...», que no recull aquesta dada inèdita.

Per acabar aquests paràgrafs que hem dedicat als bidells de la Seu, voldríem recollir dues dades més que ens parlen d'ells sense identificar-los pel nom. En la primera, i contràriament al que hem vist fins ara, és un anònim bidell qui compra (i no qui ven) un exemplar d'*Ordo iudiciarius* (138, 2), l'autoria del qual no s'especifica, a la subhasta pública dels llibres relictos per Guillem Pujol, el beneficiat de les esglésies del Pi i de Sant Just que ja hem esmentat. Fins ara també, totes les actuacions que hem vist dels bidells feien referència a actuacions seves en inventaris i encants de persones ja difuntes. Però també podien actuar en la compra-venda de llibres de persones encara vives. Així, en el moment de morir Joan Rovira, beneficiat de la Seu, el notari recollí que l'aleshores bidell capitular, del qual no se'ns dona el nom, tenia en poder seu «un libre apellat *Diornal*, patit, escrit en pergamins, de letra tuscòria» propietat del difunt (218, 5). Per les actuacions documentades d'aquesta figura, gairebé segur que el tenia per a vendre.

* * *

Els llibres podien ésser ja venuts i així es fa constar a l'instrument notarial. A l'inventari dels llibres de mestre Felip de Malla, malauradament desaparegut de l'Arxiu Capitular⁸³⁷, s'hi consigna una «*Postilla de Nicholau de Lira*, en tres volums grans, la qual és del senyor bisbe de Barchinona, lo qual ne havie fet venda al dit Mestre Felip, ab carta de gràcia, pel preu de .CCC. florins», una suma realment impressionant per a l'època (140, 32). Més modest, onze sous, és el preu d'unes «*Lahors de Jhesu Christ*» que na Francina, filla de na Sobravilla, que està a prop de la carnisseria del Call, encara deu al causídic Bernat Costeges el juliol de l'any 1441 (216, 25), per la qual cosa encara és enregistrat a l'inventari de béns d'aquest advocat.

---

⁸³⁷A l'Arxiu Capitular de Barcelona vam trobar el primer full de l'inventari que sembla que va ésser el que va transcriure J.M.MADURELL, «Mestre Felip de Malla...», (ACB. Gabriel Canyelles, vol.), el començament del qual era: « ... »; consultats els arxivers sobre la resta del quadern, no han sabut donar-me resposta de la seva localització actual. Curiosament, a l'Arxiu Municipal vam descobrir també un bifoli, de paper actual, amb l'anotació autògrafa de l'arxiver i historiador CARRERAS CANDI: «Mestre Felip de Malla. Any 1431. Inventari i Encant. Casa de l'Ardiaca (fotocòpia i microfilm en la secció corresponent» (AHCB. *Arxiu notarial*, I.6), però els responsables actuals de l'arxiu tampoc en tenen notícia. Potser d'aquí a alguns anys alguns dels nostres inventaris tampoc no seran localitzables; d'aquí la importància de recollir-los en *Corpus* documentals com el que oferim.

5.6. Llibres a compte del salari del notari

Finalment, en el nostre apèndix documental trobem també un exemple, si més no curiós, sobre la forma d'aconseguir llibres. Ens el proporciona l'encant públic dels llibres del mercader Joan Ferrer Despuig l'any 1400: s'hi anotà que un *Graecismus* i una *Summa Bernardina* havien estat venuts «al jurat d'en Bernat Nadal, notari, qui'l ha pres en son compte» (doc. 12: n°s 3 i 7, respectivament). Sembla que aquests dos còdexs haurien passat a formar part de la llibreria del notari Bernat Nadal, però en la documentació que hem conservat d'aquest fedatari (docs. 146-148) no figura cap dels dos còdexs; de fet, entre aquesta apropiació de còdexs a compte del seu salari d'escripturació i la redacció dels instruments notariais referits a Bernat Nadal, han passat trenta-dos anys, temps més que suficient perquè els llibres fossin de nou alienats per qualsevol altre motiu. No creiem que fos l'anònim jurat d'en Bernat Nadal qui es fés càrrec dels còdexs, ja que els jurats sempre actuaven per delegació dels titulars, i el deute del difunt Joan Ferrer Despuig, o millor dels seus marmessors testamentaris, és amb Bernat Nadal, i no pas amb aquest notari jurat desconegut.

Tenim més evidències de notaris que cobraren part del seu treball en espècie, acceptant com a pagament de part del salari un o més llibres de l'herència del difunt del qual inventariava els béns o prenia nota de la seva venda en subhasta pública. Així, a l'encant dels llibres del notari barceloní Joan de Fontcuberta, el febrer de 1433, s'hi va enregistrar la venda d'unes *Constitutiones sinodales Gerundenses* i d'un *Flores sanctorum* a Pere Despuig o de Puig, notari (160, 12 i 24, respectivament). Per una nota al marge esquerre del registre d'aquest segon còdex, de difícil lectura per l'estat de conservació del protocol, sembla deduir-se que aquest notari va ésser qui redactà aquest document i que els còdexs podien ésser part del seu salari; la nota marginal o el que pot llegir-se diu així: «fuit solum in salariis scripturarum et pecuniis [...] pro ipsam [hereditatem?...]. Et dicta dominam facit donacionem de dicto libro dicto Petro de Podio» (160, 24).

5.7. Un exemple paradigmàtic de dispersió d'un lot de llibres

A Catalunya, malauradament, i a diferència d'Itàlia, per a conèixer realment *la vie des collections* -terme sota el qual G.Hasenohr ha agrupat la formació, creixement, circulació i dispersió de les biblioteques-, no comptem amb gaires exemples d'un tipus de font documental coneguda com a *libri di ricordanze*, que són una mena de memorials privats sobre tot tipus d'actuacions personals que poden recollir els llibres que s'han deixat en préstec, llibres que s'han empenyorat i que no s'han pogut recuperar, encàrrecs de còpies de mss. que potser no es troben en el moment d'inventariar els béns del difunt, etcètera⁸³⁸. Font documental que, juntament amb les més tradicionals (testaments, inventaris i encants), complementaria l'estudi de la possessió i circulació dels llibres. Tot i això, com el mateix autor reconeix, «è vero que anche così facendo la ricostruzione delle letture rimarrà comunque largamente incompleta».

Però sí que comptem amb una altra font encara per explotar de forma sistemàtica: la documentació notarial continguda en els *manuals comuns*. Com ja hem dit en més d'una ocasió, el nostre treball s'ha basat en la localització, edició i estudi d'uns instruments notariaus molt concrets (testaments, inventaris i encants) que els notaris, a la mateixa època en què van ésser atorgats, van enregistrar en *llibres especials* de testaments i inventaris (que és com els hem trobat a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona), encara que també n'hem trobat molts en forma de quaderns de pocs fulls (això és el més freqüent a la documentació conservada en l'Arxiu Capitular i a l'Històric Municipal de Barcelona, però sembla que molts d'aquells quaderns, originàriament, van pertànyer a un mateix volum, ja que fins i tot han conservat la numeració: quan i per què van ésser separats dels volums és una pregunta que no estem en condicions de respondre), la qual cosa ens ha permès de fer un buidat exhaustiu d'aquests tipus documentals per al període 1396-1475.

En el nostre treball hem intentat donar altres referències arxivístiques que hem localitzat en els manuals comuns⁸³⁹, més que res per deixar constància de les possibilitats que ofereix la documentació notarial *corrent* per a reconstruir les biblioteques. Com ja hem

---

⁸³⁸L'article de G. CIAPPELLI, «libri e letture a Firenze nel XV secolo» té per subtítol «Le *ricordanze* e la ricostruzione delle biblioteche private» i, després d'una crítica argumentada a l'ús exclusiu dels inventaris i testaments com a font per a l'estudi de la lectura en una determinada època, ofereix algun exemple de com els llibres de *ricordanza* familiars ens permeten conèixer un major nombre de mss. que els que dona l'inventari de béns de persones concretes.

⁸³⁹Bàsicament, el que hem fet és localitzar, completar, comprovar i, si s'escau, corregir, les transcripcions donades per MADURELL I MARIMON per al període esmentat; en la recerca, a vegades, hem trobat més instruments notariaus referits a còdexs i n'hem pres nota. Mai no hem pretès ésser exhaustius: la gran quantitat de manuals conservats per al segle XV sobrepassa, a bastament, les possibilitats d'un estudi individual.

exposat, un testament o un inventari és una foto-fixa de la biblioteca d'una persona en el moment del seu òbit, però, tot i les notícies que ens puguin donar sobre altres llibres que els difunts tenien en el moment de la seva mort (recordem tot el que hem dit sobre els préstecs, penyores...), aquestes sempre són escasses i mai no ens permetran afirmar que aquells són tots els còdexs que una persona ha posseït. No ens diuen res de la seva formació i dinàmica en el temps: els llibres, per diverses raons, han passat d'uns propietaris a altres, a vegades dins d'una mateixa família -en els testaments trobem, sovint, aquest sentit patrimonial i endogàmic de la possessió del llibre-, però freqüentment també passen a incorporar-se a les llibreries de membres aliens al si familiar ... i, d'això, els testaments i inventaris acostumen a no fer-se'n ressò. Aquesta és una de les crítiques de més pes i de més difícil defensa en l'ús d'aquests tipus documentals. Les subhastes, però, quan s'han hagut de fer i n'hem tingut constància, sí que ens informen sobre alguns d'aquests aspectes.

Creiem que un exemple del que pot aportar la documentació notarial *corrent* pot ésser il·lustratiu de tot el que diem⁸⁴⁰.

L'any 1951, l'infatigable Josep Maria Madurell i Marimon, poc després de l'edició dels seus índexs sobre l'Arxiu de Protocols, publicava el treball «Manuscritos trecentistas y cuatrocentistas. Repertorio de notas documentales para su estudio»⁸⁴¹; en el document nº 35 editava la venda de llibres en encant públic atorgada el 16 de maig de 1457 per Joan Ros, Llicenciat en lleis, a favor del seu col·lega Pere de Valls o Desvalls, també Llicenciat en lleis, per un preu de 80 lliures. Tot i el costum d'oferir molts dels documents de forma parcial, en aquest cas l'oferí íntegre i transcriví els 16 còdexs que van ésser objecte de venda⁸⁴². Excepte un *Psalterium*, tota la resta són obres o comentaris de dret, civil o canònic.

El 1960, en l'article «Códices miniados»⁸⁴³, Madurell donà «una selecció de notas de archivo [que] ofrece documentadas referencias de antiguos manuscritos iluminados, principalmente entresacadas de transcripciones *parciales* de inventarios...»⁸⁴⁴; una d'aquestes notes és el document nº 51, datat a Barcelona el 24 de juliol de 1460, en el qual

---

⁸⁴⁰En cap moment no hem deixat de pensar en ampliar la nostra recerca en els *manuals comuns*, però per criteris metodològics, d'homogeneïtat documental, i per raons de temps -és una tasca que necessita una dedicació plena d'uns quants anys-, vam pensar en dedicar-nos, en una primera etapa, als *llibres especials*.

⁸⁴¹*Hispania Sacra*, 4 (1951), pp. 401-464 i 5 (1952), pp. 165-178.

⁸⁴²En el treball de Madurell la numeració només arriba fins al nº 15, però es pot comprovar com entre els nºs 8 i 9 de la seva edició han oblidat d'anotar un número, per la qual cosa són 16, i no pas 15, els còdexs objecte de venda. Aquest document es troba a l'AHPB. Antoni Joan, *Nonum manuale*, lligall 1, anys 1456-1457, s.f.

⁸⁴³*GAKS*, 16 (1960), pp. 85-114.

⁸⁴⁴*Ibid.*, p. 85; la cursiva és nostra. El document a què es fa referència més endavant es troba a la pàg. 105.

recull la venda parcial de llibres en encant públic atorgada per Bartomeu Guàrdia, donzell i procurador del cavaller Jaume March, senyor del castell d'Eramprunyà, a favor de Pere de Valls, en aquest cas intítulat Doctor en lleis.

Del castell d'Eramprunyà, al municipi de Gavà (Baix Llobregat), documentat des del segle X, els comtes i reis de Catalunya-Aragó en guardaren sempre el domini superior fins que el 1323 el vengueren als March (o Marc), els quals també n'obtingueren, el 1337, la castlania i posseïren la baronia d'Eramprunyà fins l'any 1552. El primer senyor d'aquesta baronia fou en Pere March (†1338), fill d'un notari de Barcelona homònim, que va ésser diplomàtic, conseller i membre de les Corts; l'any esmentat, 1323, comprà el castell, que esdevingué la base del futur ennobliment dels March, llinatge que donà entre els seus membres els poetes Jaume i Pere March i Ausiàs March (fills i nét, respectivament, d'aquell primer senyor del castell d'Eramprunyà Pere March). Jaume March és un membre d'aquest llinatge i aquesta no és l'única venda de llibres que tenim documentada d'ell⁸⁴⁵.

Per a la nostra exposició, creiem obligat oferir la transcripció d'aquella venda en encant públic:

1460, juliol, 24

Venda de llibres en encant públic atorgada per Bartomeu Guàrdia, donzell, procurador del cavaller Jaume March, senyor del castell d'Eramprunyà, a favor de Pere de Valls, Doctor en lleis i ciutadà de Barcelona.

AHPB. Antoni Vinyes, .XLIII. *Manuale comune*, lligall 23, any 1460, s.f.
Ed. CARRERES: *Noves notes...*, pp. 327-329.
Ed. parc. MADURELL: *Códices miniados*, nº 51.

Quartus⁸⁴⁶. Item, un libre scrit en pergamins sisternat de posts ab cuberta de vallut carmesí ab tres gafets plans deurats e quatre scudets deurats. Lo qual libre se apella *Traductio Thesaurorum Sarilly Alexandrini et Georgii Trapetunci*. E comensa la rúbrica de letres vermelles

⁸⁴⁵Sense realitzar una recerca sistemàtica, hem localitzat una altra venda de llibres, entre d'altres objectes, realitzada pel titular del castell d'Eramprunyà el 18 d'agost de 1456 a favor d'Arnau Esquerit, ciutadà de Barcelona: «...scilicet, un libre appellat *Biblie*, scrit en pergamins, ab cubertes de posts cubertes de vermell, ab quatre gaffets e quatre scudets d'argent deurats, obrats de nou. La primera pàgina de la primera fulla comença: "Ffrater Ambrosius". E feneix: "Cum eum". La última pàgina de la derrera carta comença: "Utam Deus excelsus". E feneix: "Consiliatores eorum". Item, altre libre appellat *Rosari* intítulat *Archidiaconus super Decreto*, scrit en pergamins, ab cubertes de posts ab aluda de burell, ab .IIII. gaffets e .IIII. scudets. Comense la primera pàgina de la primera fulla: "Reverendo in Christo Patri". Et finit: "Que .III. si autem ut". E la derrera pàgina de la derrera fulla comença: "Mulierum et incipit". Et finit: "Secula seculorum. Amen"» (AHPB. Antoni Vinyes, .XXXVIII. *manuale comune*, lligall 20, manual 39, anys 1456-1457, s.f.). A més, paral·lela a l'alienació d'objectes, són nombrosos els documents en què Jaume March ven censals o violaris per a obtenir més ingressos.

⁸⁴⁶Tot i que Madurell els transcriu correctament, els numerals, en l'instrument notarial, són escrits al marge de la següent manera: IIII⁹ i XI⁹, tal i com els hem transcrit nosaltres en el següent document.

e blaves: "Ad inclitum Alfonso regem Aragonum". E comensa lo dit libre: "Beati Sirilly Thesaurus". E feneix la primera pàgina: "Agebat scriptis". E en la primera pàgina són pintades les armes del realme d'Aragó e de Nàpols. E la última pàgina no acabade comensa: "Sic est in quid". E feneix: "Deus non est".

Undecimum. Item, un altre libre scrit en pergamins sisternat de posts ab cubertes de curo vermell emprentades ab quatre gafets e quatre scudets, e los gafets són guornits de parxe de ceda verda apellat, *Metafísica Aristotilis*. E comense lo dit libre ho prefaci de aquell ab letres d'or: "Bessarionis, episcopi tosculani, etc.". E feneix la primera pàgina de tinta negra: "Inico animo". E lo principi del principal libre comense ab letres d'or: "Aristotelis". E feneix la primera pàgina del dit principi de libre scrit de letres de tinta negra: "Invastitur". E en aquella primera pàgina són pintades les armes de Nàpols. E comense la última pàgina no complida: "Vero fortassis impar". E feneix: "Principia sint".

Això era l'any 1960. El 1969, el professor Pascual Galindo Romeo, contribuí en la miscel·lània d'homenatge al paleògraf Àngel Canellas López amb l'article «Inventarios y libros (1340-1540). Síntesis bibliográfica»⁸⁴⁷, que no és sinó, com el mateix Galindo afirma, un estudi basat «en el examen bibliográfico -con algunas indicaciones paleográficas, cuando sea posible-, de los documentos ... publicados [por Madurell]» i que l'autor coneixia fins l'any 1968. Com molts altres investigadors, Galindo es lamenta que Madurell «no publicara íntegramente todos los documentos [inventarios], por lo menos en todo cuanto a libros se referían, aunque no fueran miniados»⁸⁴⁸. En un moment de la seva exposició, i en referència als còdexs comprats per Pere de Valls, expressa els seus dubtes sobre el fet que el document sigui complet i afirma amb rotunditat: «en el nº 51 aparece claramente que se contenían muchos más libros, puesto que los descritos por Madurell llevan los números *quartus* y *undecimus*, respectivamente, en la referencia notarial» (*ibid.*, p. 468). No és cap descobriment: en reproduir aquells dos esments de llibres, Madurell ja indicà que el document sencer havia estat transcrit per R. Carreres i Valls, antic director del mateix Arxiu de Protocols, en un article sobre la família March aparegut l'any 1933 a *Estudis Universitaris*

---

⁸⁴⁷Es pot consultar a la *Suma de estudios en homenaje al Ilmo. Doctor Àngel Canellas López*, Zaragoza, Universidad, pp. 459-502.

⁸⁴⁸*Ibid.*, p. 460. Al final d'aquest estudi, es mostra encara més enèrgic: «¡Lástima grande, repetimos, que no nos haya ofrecido íntegros todos los inventarios que ha manejado, pero con su completo texto notarial! Cuando se trata de inventarios artísticos o bibliográficos, procede -creemos- publicarlos íntegramente. De esta suerte, alguno de sus datos puede ponerse en relación -mediante aclaraciones y pruebas-, por el mismo investigador o por otros, con datos y problemas de otras fuentes, facilitando la solución de problemas» (p. 502). Després d'exposar les seves sospites sobre alguns documents que no sembla que recullin tots els llibres d'alguns dels seus posseïdors, Galindo anota: «Por lo tanto, a Madurell o a otros les queda hermosa labor aún, sobre estas fuentes, para ofrecernos un cuadro más extenso y más intenso de la riqueza bibliográfica de Barcelona en aquella época» (p. 470), i, a mode d'invitació, després d'assenyalar la necessitat d'identificar alguns dels textos descrits en la documentació notarial -alguns d'ells encara conservats-, afegia: «La labor que resta por realizar exige la consagración de algún joven investigador. Podría seguramente encontrar en este tema una buena tesis doctoral. La esperamos» (p. 501); malauradament, el desig de Pascual Galindo no s'ha satisfet del tot amb el nostre estudi.

*Catalans*⁸⁴⁹. Efectivament, localitzat el document, l'ofèrim a continuació tot sencer, amb la transcripció correcta. Sembla que Pascual Galindo tampoc no el va consultar, ja que sinó hauria pogut incorporar-lo en el seu estudi.

1460, juliol, 24

Venda de llibres en encant públic atorgada per Bartomeu Guàrdia, donzell, procurador del cavaller Jaume March, senyor del castell d'Eranprunyà, a favor de Pere de Valls, Doctor en lleis i ciutadà de Barcelona, per un import de 235 lliures barcelonines.

AHPB. Antoni Vinyes, *.XLIII. Manuale comune*, lligall 23, any 1460, s.f.
Ed. CARRERES: *Noves notes...*, pp. 327-330.
Ed. parc. MADURELL: *Códices miniados*, nº 51.

Bartolomeus Guardia^o predictus ut procurator iamdicti honorabili Jacobi March ut constat de ipsa procuracione instrumento recepto per Anthonium Vinyes notarii subscriptum die presenti et subscripta Gratis et cetera mediante curritore publico subscripto vendo vobis honorabili Petro de Vallo, legum doctoris civi Barchinone ... libros sequentis:

I^o Primo, scilicet, un libre de forma gran, escrit en pergamins, apellat *Augustinus super Evangelium Iohannis*, sisternat de posts ab cubertes de cuyro vermell empremtades, ab quatre gafets e quatre scudets, e los gafets són gornits de parxe de seda blava. Comença lo dit libre lexada la rúbrica: "Intuens quodmodo audivimus". E feneix lo darrer corendell de la primera pàgina: "Pacem pupulo tuo". E comença lo primer corendell de la última pàgina: "Misericordia tollerabant". E feneix lo darrer corendell de la última pàgina: "Compellerer meun terminare sermonem".

II° Item, un altre libre escrit en pergamins, ab corendells, apellat *Prima secunde et secunda secunde beati Thome*. Lo qual és cubert de posts ab cuyro vert empremtat, ab quatre gafets e quatre scudets, e los gafets són gornits de cuyro vermell. Comença lo dit libre: "Quia sicut damacenus dicit et cetera". E feneix lo darrer corendell de la primera pàgina: "Scilicet ab aliquo rationi habente et cetera". E comença lo primer corendell de la última pàgina del acabament del dit libre: "Magis precinde quam solve". E feneix lo dit corendell e libre: "Deus benedictus in secula. Amen". E après lo finament del dit libre són continuats en quatre fulles e miga los capítols del dit libre per via de rúbrica. E comença lo darrer corendell dels dits capítols, no complit de pàgina: "Utrum possit". E feneix: "Absque multorum consilio".

III° Item, un altre libre escrit en pregamins apellat *les epístoles de sant Jeroni*. En lo qual mostre haver scrites .CXXXVIII. Epístoles. Lo qual libre és sisternat ab posts de fust cubertes de cuyro vermell engrutat, ab quatre gafets guornits de parxe de ceda vermella e ab cordons de seda verda, ab quatre scudets. E comensa lo principi del dit libre ultra les rúbriques continuades precedentes: "Dormientem te". E feneix la primera pàgina del dit libre: "In Christo [Ihesu] gracias refferant". E la segona Epístola subsegüent comensa: "Beatissimo Papae". E feneix la pàgina primera de la dita segona Epístola: "Tantum putavit". E comensa la penúltima pàgina del dit libre:

⁸⁴⁹R. CARRERES VALLS, «Noves notes genealògiques dels poetes Jaume, Pere, Arnau i Auziàs March, segons documents inèdits», *EUC*, 18 (1933), pp. 309-332; la transcripció, amb algunes errades paleogràfiques, es troba a les pp. 327-329. L'única referència que va donar per a la seva consulta és que es trobava entre els protocols del notari Antoni Vinyes. Segons l'autor, Jaume March, que hauria mort el 1466, «mangué íntimes relacions amb el Magnànim [...] Del dit Anfós el Magnànim haurien estat els llibres que, amb les armes reials d'Aragó, de Nàpols i de Sicília, foren venuts per Jaume March el 24 de juliol de 1460», *ibid.* p.315.

- III° "Te pauca quod caritatem tuam". E feneix la dita penúltima pàgina: "Neque paleas". E la última pàgina no complida comensa: "A facie eorum". E feneix: "Secula seculorum. Amen".
 Item, un libre scrit en pregamins, sisternat de posts ab cuberta de vallut carmesí, ab tres gafets plans deurats e quatre scudets deurats. Lo qual libre se apella *Transductio Thesaurorum Sirilly Alexandrini et Georgii Trapetunci*. E comensa la rúbrica de letres vermelles e blaves: "Ad inclitum Alfonso Regem Aragonum". E comensa lo dit libre: "Beati Sirilly Thesauros". E feneix la primera pàgina: "Agebat scriptis". E en la primera pàgina són pintades les armes del realme d'Aragó e de Nàpols. E la última pàgina no acabada comensa: "Sic est inquit". E feneix: "Deus non est".
- V^o Item, un libre appellat *Lactanci* scrit en pregamins, sisternat de posts ab cubertes de cuyro tenat empremtades, ab quatre gafets e quatre scudets. Los gafets són guornits de parxe de ceda blava. E comensa la primera fulla del dit libre: "De his libris". E feneix la primera pàgina: "Sub Diocliciano principe". E comense la última: "Philosophos quoniam sunt ad turbendam veritatem". Et finit: "Scelestes direxerit".
- VI° Item, un altre libre scrit en pregamins, sisternat de posts ab cubertes de cuyro vermell empremtades, ab quatre gafets e quatre scudets, appellat *les Epístoles de Tulli ad Atticum*. E comense la primera pàgina: "Cicero Bruto". E feneix la dita primera pàgina: "Esse debet". E la segona fulla comensa: "Michi crede Brute". E feneix la pàgina de la dita segona fulla: "Tu quid de". E la última pàgina no complida comense: "Cicero". E feneix: "Adque eciam rogo".
- VII° Item, un altre libre scrit en pergamins appellat *Iustinus*, sisternat de posts ab cubertes de cuyro vermell empremtat, ab quatre gafets e quatre scudets, e los gafets guornits de parxe de ceda verda. E comensa la primera pàgina del pròlech: "Imperium Assiriorum". E feneix la dita primera pàgina: "Inde repetite pelopo". E comense la derrera pàgina no complida: "Nis illato bello". E feneix: "Provincie redegit".
- VIII° Item, un libre scrit en pregamins appellat *Tulli, De officiis*, sisternat de posts ab cubertes de cuyro vermell empremtades, ab dos gafets e dos scudets. Comense: "Quamquam te Marce filii". E feneix la primera pàgina: "Te ortor mi Cicero". E comense la última pàgina no complida: "Tati condimenti fortasse". E feneix: "Preceptisque letabere. Amen".
- VIII° Item, un libre scrit en pregamins ab corandells appellat *Ultima pars beati Thome*, sisternat de posts ab cubertes de cuyro vert empremtades, ja usades, ab quatre scudets e quatre gafets. E comense lo primer corandell de la primera pàgina: "Quia Salvator noster". E feneix lo dit primer corandell: "Asedibus suis". E lo segon corandell de la primera pàgina comensa: "Absit ille". E feneix: "Quasi contractam". E lo derrere corandell de la última pàgina comensa: "Perficitur cum una". E feneix: "Mortalium et venalium". E après successivament són continuats los capítols del dit libre per via de rúbrica.
- X^o Item, un altre libre scrit en pergamins a corandells appellat *De historiis animalium*, sisternat de posts ab cubertes de cuyro vermell empremtades, ab quatre gafets e quatre scudets, e los gafets són guornits ab parxe de ceda verda. E comense lo dit libre: "Earum que sunt in animalibus". E feneix lo segon corandell de la primera pàgina: "Et parvitate". E lo derrere corandell de la tercera carte comense: "Secundum particulas". E feneix: "Causam motivam".
- XI° Item, un altre libre scrit en pregamins, sisternat de posts ab cubertes de cuyro vermell empremtades, ab quatre gafets e quatre scudets, e los gafets són guornits de parxe de ceda verda, appellat *Matafisica Aristotilis*. E comense lo dit libre ho prefaci de aquell ab letres d'or: "Bessarionis episcopi tosculani et cetera". E feneix la primera pàgina de tinta negra: "Inico animo". E lo principi del principal libre comense ab letres d'or: "Aristotelis". E feneix la primera pàgina del dit principi de libre, scrit de letres de tinta negra: "Innascitur". E en aquella primera pàgina són pintades les armes de Nàpols. E comense la última pàgina no complida: "Vero fortassis impar". E feneix: "Principia sint".
- XII° Item, un libre scrit en pergamins, sisternat de posts ab cubertes de cuyro vermell empremtades, e de la una part són empremtades les armes del rey d'Aragó e de la altre part les armes del rey de Sicília, e són ab quatre gaffets e quatre scudets. És appellat lo dit libre *Prima pars Augustini super Salterium*. És scrit a corandells. E comensa la primera pàgina del prefaci: "Omnis scriptura divinitus". E feneix lo primer corandell de la dita primera pàgina: "Et sic ubi".

E lo segon corandell de la dita primera pàgina comense: "Quamvis foro". E feneix: "Comuni the".
E lo derrer corandell de la última pàgina comense: "Munera quare". E feneix: "Creatori suo".

XIII⁹

Item, un altre libre escrit en pergamins a corandells apellat *Secunda pars Augustini super Salterium*, sisternat de posts ab semblants cubertes de cuyro e senyals de Aragó e de Sicília del propdit, ab .III. gafets e quatre scudets. Comensa la primera pàgina: "Psalmi huius limen". E feneix lo primer corandell de la primera pàgina: "Gratis amabat". E lo segon corandell de la dita primera pàgina comensa: "Qui voluntarie". E ffeneix: "Peregrinatio". E comensa lo derrer corandell de la última pàgina: "Id est consencientes". E ffeneix: "Laudet Dominum de quibus" ... precium est ducentarum trigintaquinque librarum.

" El document anterior a aquesta venda és la procura que atorga, en la mateixa data, el cavaller Jaume March, senyor d'Eramprunyà, a favor de Bartomeu Guàrdia, donzell, «comorans in domo dicti honorabili Jacobi March», «ad vendendum aut aliter alienandum in encantu publico ... libros ... numero .XIII» (AHPB. Antoni Vinyes, *XLIII. Manuale comune*, lligall 23, any 1460, s.f.).

Hem exposat com Madurell donà una venda parcial de llibres al llicenciat en lleis Pere de Valls i hem passat de dos còdexs a tretze; no és gens excepcional: a la tesi són pocs els documents que, per motius diversos, hagin estat transcrits íntegres per Madurell i Marimon. Però encara hi podem afegir més dades i de major interès. Pascual Galindo elaborà un «estudio especial de algunos códices (o libros)»⁸⁵⁰ i començà pel còdex núm. 4 de la venda, ja transcrit, com hem vist, per Madurell (i abans per Carreres). Galindo identificà aquest llibre, molt encertadament, amb el ms. 562 de la Biblioteca de Catalunya, el *Thesaurus adversus haereticos* de sant Ciril d'Alexandria, en versió llatina de Georgius Trapezuntius, ms. en pergami i en escriptura humanística, del qual adjuntà la transcripció sencera del fol. 1 *recte* i la seva reproducció al costat⁸⁵¹. Transcripció que concorda, excepte alguna petita variant, amb la que dona la descripció notarial; a més, el còdex, amb «les armes del realme d'Aragó e de Nàpols», va ésser dedicat al rei Alfons IV, ja que la còpia sembla un manament del rei, com afirma el seu traductor en la introducció.

Però, tot i la perspiciàcia de Galindo, aquesta identificació no és mèrit seu. Ell mateix ja indica que aquest còdex ha estat reproduït en multitud de publicacions, però no n'esmenta cap. Nosaltres n'hem trobada alguna: el tàndem J. Rubió i J.M. Madurell, en el seu monumental *Documentos para la Historia de la Imprenta...*, publicat una quinzena d'anys abans -concretament a Barcelona, l'any 1955-, a la pàg. 93*, llegim: «Como que no voy ni a esbozar un capítulo sobre el valor en venta de los manuscritos, sólo añadiré, por tratarse del libro de qué se trata, que el 1º de diciembre de 1466 el canónigo barcelonés [i ardiaca del Vallès] Francesc Colom compró en Barcelona, en subasta pública, el *Thesaurus* de San Cirilo de Alejandría que había formado parte de la librería de Alfonso el Magnánimo en

⁸⁵⁰P. GALINDO, *op. cit.*, apartat I, pp. 499-501.

⁸⁵¹Es troben, l'una al costat de l'altra, a les pp. 496-497; ha estat estudiat especialment per les seves miniatures i, segons P. Galindo, la pàg. que reproduceix «ha sido publicada muchas veces en libros y revistas» (nota 25, p. 499), però no n'esmenta cap.

Nápoles, y hoy se guarda en la *Biblioteca de Cataluña*⁸⁵², procedente de la de Dalmases. Pagó por el él 11 libras⁸⁵³». Aquest és el document encara inèdit:

AHBP. Antoni d'Illes, *Decimus nonus liber vocatus manuale*, lligall 1, anys 1466-1467, f.36.

Valls⁸⁵⁴ Dicta die [lune prima decembris anno iamdicto] vendidisse in encantu publico et plus offerenti honorabili Francisco Colom, canonico et preposito Vallensis in sede Barchinonensis, precio undecim librarum barchinonem, quendam librum scriptum in pergamins, sisternat de posts ab cuberta de velut carmessí, ab tres gaffets plans deurats e quatre scudets deurats. Lo qual libre se apella *Traductia Thesaurorum Sirilly Alaxandrini Georgii Trapernua*. E comensa la rúbrica de lretres vermelles e blaves: "Ad inclitum Alfonso Regem Aragonum". E comensa lo dit libre: "Beati Sirilli Thesauros". E ffeneix la primera pàgina: "Agebat scriptis". E en la primera pàgina són pintades les Armes del Realme de Aragó e de Nàpols. E la última pàgina acabada comensa: "Sic est inquit". E ffeneix: "Deus non est".

Com altres estudiosos ja han constatat en les seves investigacions, «les execucions testamentaires constituïent, en effet, un marché parallèle de l'occasion, toujours plus avantageux que les circuits de librairie officiels, et souvent plus varié ... Avec les legs, elles assuraient la circulation continue des volumes au sein des micro-sociétés que formaient les parlements, les chancelleries, les chapitres canoniaux, les cours nobiliaires»⁸⁵⁵. I això és el que sembla que va esdevenir-se amb els tretze llibres que Pere de Valls va comprar: la seva vídua, segurament per fer front als deutes del difunt, o per exprés desig testamentari,

---

⁸⁵²En nota, Jordi Rubió va recollir les dades ja aportades per Carreres i Valls -que «el ms. había sido vendido en 1460 por Jaume March al abogado de Barcelona Pere de Valls»- i també que en una publicació seva, *De l'Edat Mitjana al Renaixement* (Barcelona, 1949¹, 1979²), es recull una il·lustració del fol. 1r. del *Thesaurus* de sant Ciril -actual ms.562 de la Biblioteca de Catalunya-.

⁸⁵³«AHPB. Antoni Ces-Illes, leg. 1, lib. 19, 1466-67. Notícia del señor Madurell». Tot i donar aquesta notícia, l'autor no va transcriure la venda.

⁸⁵⁴Curiosament, aquest notari tenia el costum d'anotar, al marge interior i al costat de tots els documents de venda relacionats amb Pere de Valls, el seu cognom, tal i com ho hem fet constar nosaltres (per la resta de transcripcions, ens estalviem aquest curiós reclam). Així mateix, no creiem necessària la transcripció íntegra de tots els documents, farcits de clàusules repetitives i etceteracions. Tot i que els testimonis poden variar, direm que els documents que segueixen estan datats en un període de temps que no supera els tres mesos (entre el 19 de setembre i el 12 de desembre de 1466, excepte el darrer instrument, atorgat el 22 de setembre de 1469) i en tots ha actuat com a procurador d'Eufrasina, la vídua d'en Pere de Valls, en Pere Roca, «paratoris pannorum lane» (excepte en el darrer document, de l'any 1469, en què Eufrasina és qui s'encarrega directament de la seva venda, amb l'ajut d'un corredor públic de pelfa, en Gabriel Comelles) i, finalment, tots tenen en comú que han estat venuts a través d'algun intermediari; si seguim l'ordre establert pels tretze llibres en el document de venda de l'any 1460, de 10 s'ha encarregat de buscar-los comprador en Gabriel Comellas, «curritore phelpe publicus et juratus civitatis Barchinone» (concretament els n°s 1,3,4,5,6,7,8,9,10 i 11), de 2 el seu col·lega Pere Cors (els n°s 12 i 13), i només d'1 (el n° 2) s'encarregà de vendre'l Antoni Ramon, àlies Corró, «libraterio curritore librorum» -al seu torn, comprador del darrer llibre alienat-. Per això, donades aquestes dades, n'hem transcrit només la data, els llibres esmentats i el preu.

⁸⁵⁵G. HASENOHR, *L'essor des bibliothèques...*, p.226.

els va vendre en subhasta pública en dies diferents. Abans d'entrar en la relació detallada de les vendes, ens agradaria deixar constància dels indicis que permeten suposar la precària situació econòmica d'Eufrasina, vídua de Pere de Valls.

En la documentació notarial són extraordinàriament abundants els instruments de venda de censals o violaris que, com ja hem dit reiteradament, no constitueixen sinó una forma de préstec encobert; aquestes vendes podien anar acompanyades, alhora, d'altres instruments d'alienació de béns mobles (llibres, joies, roba, etc) o immobles (peces de terra, cases, etc), amb la qual cosa el venedor obtenia un ingrés per partida doble i el comprador obtenia una mena de garantia o penyora -tot i que no ho és en sentit estricte- sobre els drets de cobrament d'aquell censal o violari que havia adquirit. Els exemples són nombrosíssims.

Com hem vist *supra*, el 1460 Pere de Valls feia la compra dels tretze volums i el desembre de 1466 n'Eufrasina ja era vídua. La nostra intuïció, creiem que encertada, ens va empenyer a buidar, de forma sistemàtica, els escassos manuals que s'han conservat del notari Antoni d'Illes⁸⁵⁶ per tal de trobar indicis d'una data més aproximada de la mort de Pere de Valls. I la nostra intuïció s'ha vist confirmada amb la localització de diversos instruments que permeten fixar-la entre el gener i l'agost de 1466.

Els indicis documentals que ens permeten formular aquesta afirmació els exposem molt breument: el 6 de juliol de 1462 i l'1 de juliol de 1463 n'Eufrasina, la muller d'en Pere de Valls, juntament amb la seva mare Eulàlia, filla i vídua, respectivament, del notari de Barcelona Antoni Corró (†1438), com a hereves i usufructuàries d'aquest fedatari, venen part del seu patrimoni en dos instruments⁸⁵⁷. D'uns anys més tard és el primer instrument de què tenim constància del nou estat civil de n'Eufrasina, ja vídua de Pere de Valls: el 12 d'agost de 1466⁸⁵⁸ la seva mare, Eulàlia, li vén un censal mort en presència dels testimonis Joan Montagut, notari, i Pere Roca, «parator pannorum lane», que, pel que veurem més endavant, sembla un vell conegut de la família Valls. Tenim ja un terme *ad quem* de la mort del Doctor en lleis Pere de Valls: l'agost de 1466. El terme *a quo* ens el proporcionen dos instruments de procuració atorgats per n'Eufrasina a favor de Pere Roca el 19 de març i l'1

---

⁸⁵⁶Notari davant del qual va atorgar, com veurem en pàgines successives, els instruments de venda dels còdexs. A la secció històrica del Col·legi de Notaris de Barcelona s'han conservat, entre *manuals*, *llibres comuns* i un parell de plec de *llibres especials* (capítols matrimonials i testaments), una desena de protocols d'Antoni d'Illes amb dates compreses entre 1438 i 1469 (veg. MADURELL, *Índice cronológico...*, vol. I, p.440).

⁸⁵⁷A la venda d'una peça de terra i d'unes cases, respectivament, que havien pertangut al notari Antoni Corró, hi va assistir com a testimoni en Pere de Valls: ambdós documents a l'AHPB. Antoni d'Illes, *Undecimus liber vendicionum...*, lligall 1, anys 1462-64, s.f.).

⁸⁵⁸AHPB. Antoni d'Illes, *Decimus nonus liber vocatus manuale*, lligall 1, anys 1466-1467, ff. 15v-16.

de juny de 1467⁸⁵⁹; ambdós documents recullen una valuosa indicació sobre l'últim testament atorgat per Pere de Valls: «ultimo testamento eiusdem facto et firmato in posse discreto Anthonii Vinyes, auctoritate Regia notarii publici Barchinone, nona mensis Januarii anno a Nativitati Domini .M^o.CCCC^o.LX.Sexto», és a dir, el 9 de gener de 1466, amb la qual cosa sabem que entre aquesta data i l'agost de 1466 es va produir l'òbit d'en Pere de Valls. Consultat els manuals de testaments d'Antoni Vinyes, encara conservats⁸⁶⁰, no l'hem sabut localitzar, malauradament. En cas que s'hagués conservat, ens hauria aportat, possiblement, alguns indicis de gran interès, no només sobre el destí final dels seus llibres -com ara una possible disposició de venda dels seus còdexs no jurídics per a cobrir els seus deutes-, sinó també sobre el seu entorn familiar -dins el qual podien anar dirigits alguns llegats concrets relacionats amb la seva biblioteca-.

En qualsevol cas, a partir de la localització d'aquell instrument de venda a favor del canonge Colom esmentat més amunt, n'hem trobat d'altres que permeten seguir el procés d'alienació dels tretze volums adquirits el 1460 en un període que dura prop de tres anys (amb 12 llibres venuts entre setembre i desembre de 1466 i un darrer i últim còdex venut el desembre de 1469).

En la nostra recerca hem trobat encara dos instruments més de compra de llibres a favor del canonge Francesc Colom, un per un import de 52 lliures i l'altre per 27 lliures i 10 sous (un d'ells ja havia estat editat per Madurell):

AHPB. Antoni d'Illes, *Decimus nonus liber vocatus manuale*, lligall 1, anys 1466-67, f. 21v.

Die veneris decima nona mensis septembris anno predicto a Nativitatis Domini millesimo CCCC^o sexagesimo sexto ... vendidisse in encantu publico et plus offerenti un libre scrit en pergamins ab corandells appellat *Prima secunde secunde et secunda secunde beati Thome* [sic]. Lo qual és cubert de posts ab cuyro vert empremtat ab quatre gaffets e quatre scudets, e los gaffets són guarnits de cuyro vermell. Comensa lo dit libre: "Quia sicut damacenus dicit et cetera". E ffeneix lo derrer corandell de la pàgina: "Si ab aliquo rationi habente et cetera". E comensa lo primer corandell de la última pàgina del acabament del dit libre: "Magis precinde quam solve". E ffeneix lo dit corandell e libre: "Deus benedictus in secula. Amen". E après lo finament del dit libre són continuats en quatre ffulls e mige los capítols del dit libre per via de rúbrica. E comensa lo derrer corandell dels dits capítols, no complit de pàgina: "Utrum possit". E ffeneix: "Absque multorum consilio", honorabili Ffrancisco Colom, canonico et archidiacono Vallensis in ecclesia Barchinonensis, precio quinquaginta duarum librarum barchinonensis...

*

---

⁸⁵⁹Es poden consultar a l'AHPB. Antoni d'Illes, *Manual*, lligall 1, anys 1467-1469, ff. 4-4v i 13v-14, respectivament. Abans, però, d'aquests nomenaments de procuració, ja hem constatat que Pere Roca actuà com procurador d'Eufrasina en gairebé totes les vendes de còdexs que hem documentat, com tot seguit exposarem.

⁸⁶⁰A l'AHPB només es conserva un [*Primum*] *librum testamentorum*, lligall 33, anys 1427-1480, la qual cosa fa suposar que en devien haver existit d'altres.

AHPB. Antoni d'Illes, *Decimus nonus liber vocatus manuale*, lligall 1, anys 1466-67, f.23v-24.
Ed. MADURELL: *Mss. trecentistas...*, n° 53.

Dicta die sabbati [.XXVII. septembris anno predicto] ... vendidisse in encantu publico et plus offerenti honorabili Francisco Colom, canonico et archidiacono Vallensis in sedis Barchinonensis, tamquam plus datis et offerentis, precio .XXVII. librarum et decem solidorum barchinonensium, quendam librum scriptum in pergamenis vocatum *Les Apístolles de sant Gerònim*. En lo qual se mostra haver scrites sent quarante-nou Epístoles. Lo qual libre és cisternat, ab posts de fust cubertas de cuyro vermell engrutat, ab quatre gaffets gornits de parxe de cede vermella, ab cordons de cede verda, ab quatre escudets. E comensa lo principi del dit libre, ultra les ròbriques continuades presedents: "Dormientem et cetera". E fenex la primera pàgina del dit libre: "In Christo Ihesu gracias refferant". E la segona epístole subsegüent comença: "Beatissimo papae". E feneix la primera pàgina de la dita segona epístole: "Tantum putavit". E comença la primera pàgina del dit libre: "Te pauca quod caritatem tuam". E feneix la dita penúltima pàgina: "Neque paleas". E la última pàgina no complida comença: "A facie eorum". E feneix: "Secula seculorum. Amen".

Coneixem encara dos instruments més relacionats amb la venda dels llibres que van pertànyer al llicenciat en lleis Pere de Valls i que ja han estat publicats per Madurell i Marimon: un dels compradors és n'Antoni Lombart, notari⁸⁶¹, que comprà dos llibres per un import de 19 lliures i 5 sous, i l'altre és fra Joan Martí, religiós del monestir de Santa Maria de Natzaret de Barcelona, que pagà 22 lliures per altres dos volums. Són els documents següents:

AHPB. Antoni d'Illes, *Decimum nonum liber vocatus manuale*, lligall 1, anys 1466-67, f.28v-29.
Ed. MADURELL: *Mss. trecentistas...*, n° 54.

Dicta die [lune .XXVII. octobris anno predicto] vendidisse discreto Anthonio Lombart, notarii civi Barchinone, tamquam plus danti et offerenti duos libros: alterum vocatum *Lactanci* scriptum in pergamenis, sisternat de posts ab cubertes de cuyro tenat emprentades, ab quatre gaffets e quatre escudets; los gaffets són guornides de parxe de seda blava. E comensa la primera fulla del dit libre: "De hiis libris". E ffeneix la primera pàgina: "Sub Dioclisiano principe". E comensa la última pàgina: "Philosophos quoniam sunt ad turbendam veritatem". Et finit: "Sceleste direxerit".

Alterum vero librum est scriptum en pergamenis, sisternat de posts ab cubertes de cuyro vermell emprentades, ab quatre gaffets e quatre scudets, appellat *les Epístoles de Tulli ad Atticum*. E comensa la primera pàgina: "Cicero Bruto". E ffeneix la dita pàgina: "Esse debet". E la segona fulla comensa: "Michi crede Bruto". E ffeneix la pàgina de la dita segona fulla: "Tu quid de". E la última pàgina, no complida, comense: "Cicero". E ffeneix: "Adque eciam rogo", precio decem novem librarum et quinque solidorum Barchinonensis monete.

*

⁸⁶¹El seu testament, atorgat el 17 de maig de 1494 (AHPB. Esteve Pons, *Manual de testaments*, lligall 1, anys 1466-1512, ff. 90-95v), no esmenta cap llibre, tot i que, per la seva posició benestant, segur que en va posseir (al testament és intitulat com «senyor dels castells de la Garriga e de Bufraganyes, en lo comdat d'Empúries situats, notari e scrivà maior de la Casa de la Deputació del General de Cathalunya...»).

AHBP. Antoni d'Illes, *Decimus nonus liber*, lligall 1, anys 1466-1467, f.32.
Ed. MADURELL: *Priorat de Natzaret...*, pp.271-272.

Dicta die [sabbati quinta decima novembris anno iamdicto] ... vendidisse in encantu publico et plus offerenti religioso fratri Iohanni Martí, monasteri beate Marie de Natzaret civitatis Barchinone, precio viginti duarum librarum barchinonem, duos libros. Alterum scriptum in pergamenis, sisternat de posts ab cubertes de cuyro vermell empremtades. E de la una part són empremtades les Armes del Rey de Aragó, e de la altre part les Armes del Rey de Sicília. E són ab .IIII. gaffets e .IIII. scudets. És appellat lo dit libre *Prima parts Agostini super Phalterium*. És escrit a corandells. E comensa la primera pàgina del profaci: "Omnis scriptura divinitus". E ffeneix lo primer corandell de la primera pàgina: "Et sic ubi". E lo segon corandell de la dita primera pàgina comensa: "Quamvis foro". E ffeneix: "Communi the". E lo derrer corandell de la última pàgina comensa: "Munera quare". E ffeneix: "Creatori suo".

Et alterum scriptum in pergamenis, a corandells, appellat *Secunda parts Augustini super Phalterium*, sisternat de posts ab semblants cubertes de cuyro e senyals de Aragó e de Sicília del prop dit, ab .IIII. gaffets e quatre scudets. E comensa la primera pàgina: "Phalmi huius lumen". E ffeneix lo primer corandell de la primera pàgina: "Gratis amabat". E lo segon corandell de la dita primera pàgina comensa: "Qui voluntarie". E ffeneix: "Peregrinatio". E comensa lo derrer corandell de la última pàgina: "Id est consencientes". E ffeneix: "Laudet Dominum de quibus".

Però encara tenim més sorpreses: la localització dels documents assenyalats per Madurell, on no s'indicaven les pàgines, ens ha permès trobar-ne d'altres d'inèdits. Un nou comprador és n'Antoni Gençà, mestre en Sacra Teologia i, com Colom, també canonge de la Seu⁸⁶², que en comprà dos per 11 lliures barcelonines:

AHPB. Antoni d'Illes, *Decimus nonus liber vocatus manuale*, lligall 1, anys 1466-67, f.26(bis)v.

Dicta die [jovis .VIII. octobris anno a Nativitatis Domini .M^o.CCCC^o.LXVI°. iamdicto] ... vendidisse in encantu publico et plus offerenti duos libros dicte domine Euffrasine, alterum scriptum in pergamenis vocatum *Iustinus*, sisternat de posts ab cubertes de cuyro vermell empremtat, ab quatre gaffets e quatre escudets, e los gaffets guarnits de parxe de sede verda. E comensa la primera pàgina del pròlech: "Imperium Assiriorum". E ffeneix la dita primera pàgina: "Inde repetite pelepo". E comensa la darrera pàgina no complida: "Nis illato bello". E ffeneix: "Provincie redegit".

Alterum vero dictionum duorum librorum est scriptum in pergamenis, ab corandells, vocatus *Ultima parts beati Thome*, sisternat de posts, ab cubertes de cuyro vert empremtades ja usades, ab quatre scudets e quatre gaffets. E comensa lo primer corandell de la primera pàgina: "Quia Salvator noster". E ffeneix lo dit primer corandell: "Asedibus suis". E lo segon corandell de la primera pàgina comensa: "Absit ille". E ffeneix: "Quasi contractam". E lo derrer corandell de la última pàgina comensa: "Perficitur cum una". E ffeneix: "Mortalium et venialium". E après successivament són continuats los capítols del dit libre per via de rúbrica, reverendo Anthonio Gence, magistro in Sacra Teologia, Canonico Sedis Barchinonensi, precio undecim librarum barchinonem, tamquam plus danti et offerenti et cetera.

---

⁸⁶²Però que no és el personatge homònim, també prevere beneficiat de la Catedral, del qual hem conservat inventari i encant de béns a l'Arxiu Capitular: docs. 87 i 88 del nostre apèndix.

Un altre comprador és en Miquel de Santmartí, mestre en arts i medicina, que en comprà un per 15 lliures i 10 sous barcelonins:

AHPB. Antoni d'Illes, *Decimum nonum liber vocatus manuale*, lligall 1, anys 1466-1467, f.31.

[Die lune decima novembris anno quo supra] ... vendidit venerabili Michaeli de Sancto Martino, magistro in artibus et in medicina, tanquam plus danti et offerenti in encantu publico un libre scrit en pergamins, sisternat de posts ab cubertes de cuyro vermell emprentades, ab quatre gaffets e quatre scudets, e les gaffets són guarnits de parxe de seda verda, appellat *Metafisicha Aristotilis*. E comensa lo dit libre ho prefaci de aquell ab letres d'or: "Bessarionis Episcopi tosculani et cetera". E feneix la primera pàgina de tinta negra: "Inico animo". E lo principi del principal libre comense ab letres d'or: "Aristotilis". E feneix la primera pàgina del dit principi de libre, scrit de letres de tinta negra: "Innascitur". E en aquella primera pàgina són pintades les Armes de Nàpols. E comense la última pàgina no complida: "Vero fortassis inpar". E feneix: "Principia sunt", precio quinque librarum et decem solidorum barchinonem de quibus et cetera.

i també en compra un Pere Sasala, escrivà reial, per un import d'11 lliures. El document és el següent:

AHBP. Antoni d'Illes, *Decimus nonus liber vocatus manuale*, lligall 1, anys 1466-1467, f.34v.

Dicta die [.XXIV. mensis novembris anno predicto] ... vendidisse in encantu publico et plus offerenti venerabili et discreti Petro Ça Sala, Domini Regis scribe et civis Barchinone, un libre de fforma gran, scrit en pergamins, appellat *Augustinus super Evangelium Iohannis*, sisternat de posts ab cubertes de cuyro vermell emprentades, ab quatre gaffets e quatre scudets, e los gaffets són guornits de parxe de seda blava. Comensa lo dit lbire lexada la rúbrica: "Intuens quomodo audivimus". E ffeneix lo derrer corandell de la primera pàgina: "Parte populo tuo". E comensa lo primer corandell de la última pàgina: "Miseria tolletabant". E ffeneix lo derrer corandell de la última pàgina: "Compellerer meum terminare sermonem", precio undecim librarum barchinonem.

D'aquest funcionari, vàrem localitzar-ne el testament, atorgat el 12 d'abril de 1480⁸⁶³, en què disposa, en cas de necessitat, la venda dels seus llibres, entre d'altres béns mobles i immobles, per a poder acomplir les seves disposicions testamentàries; alhora, recorda els llibres que té d'altres personatges i els que aquests en tenen de la seva propietat: no hi figura, el 1480, aquest còdex adquirit a la vídua d'en Pere de Valls.

---

⁸⁶³AHPB. Miquel Franquesa, *Manual de testaments*, lligall 8, anys 1457-1480, ff. 190v-193. És el doc. XXXV del nostre treball de recerca de Tercer Cicle *Les biblioteques dels notaris i escrivans...* presentat a la U.A.B. el setembre de 1994. Tenim documentades altres compres d'aquest funcionari reial, com ara una d'una *Biblia*, el 12 d'agost de 1465 (AHPB. Antoni Joan, *Vicesimum tertium manuale*, lligall 14, any 1465, s.f.) o una altra de tres còdexs, realitzada el 10 de setembre de 1467 per un import de 7 lliures (AHPB. Antoni Joan, *Vicesimum sextum manuale*, lligall 18, anys 1467-1468, s.f.), totes dues fetes al corredor d'orella Andreu Casanoves, o, sense exhaurir la documentació, els cinc mss. que va comprar el 24 de novembre de 1474 al notari Pere Pasqual (AHPB. Antoni Joan, *Tricesimum tertium manuale*, lligall 4, any 1474, s.f.). Ben segur que una recerca exhaustiva en els manuals del notari Antoni Joan en aportaria més dades d'interès sobre les adquisicions de l'escrivà reial Pere Sasala.

Queden encara dos documents inèdits. En el primer, el comprador és en Francesc de Requesens, mestre en arts i medicina, per un total de 13 lliures, 9 sous i 6 diners barcelonins. No creiem agosarat afirmar que pot tractar-se del «mestre Franci de Requesens, metge» que comprà en l'encant de béns d'Antoni de Mur, lloctinent d'escrivà de ració, una *Historia destructionis Troiae* el 23 de març de 1463 (293,2), només tres anys abans de la compra d'aquest llibre *De historiis animalium*:

AHBP. Antoni d'Illes, *Decimus nonus liber vocatus manuale*, lligall 1, anys 1466-1467, f.37v.

[Die veneris .XII. decembris anno iamdicto a Nativitatis Domini .M^o.CCCC^o.LXVI°.] ... vendidisse in encantu publico et plus offerenti quendam librum scriptum in pergamenis, a corandells, appellat *De historiis animalium*, sisternat de posts ab cubertes de cuyro vermell emprentades, ab quatre gaffets [e] scudets, e los gaffets són guornits ab parxe de ceda verda. E comensa lo dit libre: "Earum que sunt in animalibus". E ffeneix lo segon corandell de la primera pàgina: "Et parvitate". E lo derrer corandell de la darrera carta comensa: "Secundum particulas". E ffeneix: "Causam motivam", venerabili Ffrancisco de Requesens, magistro in artibus et in medicina, precio tredecim librarum, novem solidorum et sex denariorum, de quibus et cetera.

El comprador del darrer document inèdit que transcrivim és n'Antoni Ramon, àlias Corró, llibreter de Barcelona, documentat en el nostre apèndix fent compra-venda de còdexs⁸⁶⁴. En aquest cas, en Pere Roca, paraire, no ha actuat com a procurador d'Eufrasina, sinó que la venda l'ha realitzada ella mateixa amb la intervenció del corredor de pelfa Gabriel Comellas, i en una data molt posterior a la de les altres vendes (el 22 de setembre de 1469, uns tres anys després), aconseguint, així mateix, el preu més baix de tots els còdexs: 50 sous.

AHBP. Antoni d'Illes, *Manual*, lligall 1, anys 1467-1469, f.97.

[Die veneris .XXII. septembris anno predicto] ... vendidisse in encantu publico et plus offerenti Anthonio Raymundi, alias Corró, libraterio civi Barchinone, tanquam plus danti et offerenti, precio quinquaginta solidorum barchinonem, quendam librum vocatum *Tullium, De officiis*, scriptum in pergameno, sisternat de p<osts> de cuyro vermell emprentades, ab dos gaffets e dos scudets. E comensa: "Quamquam te Marce, fillii". E ffeneix la primera pàgina: "Te ortor mi Cecero". E comensa la última pàgina no complida: "Tati condimenti ffortase". E ffeneix: "Preceptisque letabere. Amen".

---

⁸⁶⁴ Així, per exemple, intervé com intermediari en la venda dels llibres que havien pertangut a l'escrivà reial Bernat Satorra, el 1435; n'adquireix nombrosos a la subhasta de còdexs d'Antoni de Mur, el 1463, i, finalment, pel testament del notari Joan Montagut, el 1470, sabem que té per a vendre tres llibres seus: docs. 178, 293 i 328, respectivament; per a la referència exacta, veg. l'índex onomàstic. Disposem de més actuacions documentades del llibreter Antoni Ramon, àlias Corró, extretes dels manuals comuns.

Del total de 13 llibres de la compra que va efectuar en Pere de Valls el 1460, la seva vídua na Eufrasina, en diverses vendes realitzades entre 1466 i 1469, els ha alienat tots. Creiem que és una compra i una venda ben documentada i que, potser, no és excepcional. Però una sèrie de factors ens han ajudat també en aquesta petita demostració de les possibilitats de la documentació notarial dels manuals comuns; a més de les referències que ja teníem, els pocs volums de què disposàvem del notari Antoni d'Illes han facilitat extraordinàriament la nostra recerca: creiem, encertadament, que, en circumstàncies normals, una persona acostuma a anar sempre a un mateix fedatari, i, per aquest motiu, hem llegit un per un els fulls dels pocs manuals conservats d'aquest notari, amb un resultat excel·lent. Però, tot i l'èxit, encara ens fem una pregunta: on són la quinzena de llibres de dret que Pere de Valls va comprar el maig de 1457? (d'entre els alienats per la seva dona, Eufrasina, no n'hi havia cap relacionat amb el dret o la jurisprudència). La resposta, segurament, es troba en el seu testament. En cas que s'hagués conservat i que hagués tingut fills, és més que probable que els hagués deixat en herència, segons era costum en grups tan patrimonialistes i endogàmics com el dels juristes. Tant de bo haguéssim conservat els manuals notariais que enregistrassin les vendes de la marmessoria, si és que en va existir cap, d'en Bernat d'Esplugues (doc. 164)⁸⁶⁵!

---

⁸⁶⁵Relacionat amb el procés de formació i constitució de la biblioteca d'aquest notari, hi ha qui, sense cap prova documental, directa ni indirecta, ha suggerit, molt agosaradament, que Bernat d'Esplugues tenia una política concreta d'adquisició de còdexs que li venia marcada per les directrius *establertes* per la lectura dels textos d'un dels humanistes de la seva llibreria, Francesco Petrarca, és a dir, que són els clàssics que aquest autor esmenta els que Bernat d'Esplugues persegueix, adquireix i incorpora a la seva col·lecció. Més que científica, i per molt atractiva que pugui resultar, aquesta hipòtesi -a la qual podríem fer una llarga llista d'objeccions-, es pot qualificar, amb vehemència, de pintoresca. La dificultat d'aconseguir una biblioteca com la de Bernat d'Esplugues, molt allunyada d'una biblioteca de professional i molt més propera al col·leccionisme i a la bibliofília, ens fa pensar, més que en una política o un programa d'adquisició conscient de còdexs (com és que no se n'ha conservat cap testimoni en els manuals notariais, ni tan sols un indicatiu?! Pensem en l'exemple del notari Mateu de Tesarach, documentat reiteradament en la seva recerca dels clàssics...), en una adquisició en bloc de tot el conjunt (evidentment, les preguntes a respondre també són moltes: quan? a quina persona o institució? per què? amb quina finalitat? a quin preu?...).

5.8. Indicis de casos semblants a l'apèndix documental

La documentació dels *llibres especials* d'inventaris i encants de la Catedral (sense entrar en els *manuals comuns*) ens ha permès conèixer d'aprop un exemple de la mobilitat dels còdexs, encara que no és tan interessant com el cas d'en Jaume March. Tots els casos tenen un protagonista comú: Guillem Pujol, prevere beneficiat de les esglésies de Santa Maria del Pi i de Sant Just de Barcelona. Recordem un primer cas que ja hem esmentat.

A l'encant de béns de Joan Pujol, beneficiat de l'església de Sta. Maria del Mar, el 14 de juny de 1431, s'anotà la venda d'unes «*Passies hi Avangelis* notats, ab altres obres de cant» per 8 sous; però, tot seguit, va ser anul·lada amb una línia oblícua i s'afegí una nota aclaratòria al marge esquerre que deia: «és de mossèn Guillem Pujol» (136, 11), per la qual cosa aquest manuscrit no va ésser venut. A l'inventari de béns de mossèn Guillem Pujol, datat només uns mesos abans, el març de 1431, és anotat el mateix llibre de què parlem (coincideixen títol, trets codicològics i *incipit*: doc. 137, 12). Què vol dir tot això? Podem aventurar, si no assegurar, que Guillem Pujol va deixar el llibre (en préstec? en penyora?), uns mesos abans de la seva mort, a mossèn Joan Pujol i que en el moment de la mort d'aquest es va recordar que ell el tenia. En qualsevol cas, per bé que desconeixem els detalls de com es va fer arribar el còdex als marmessors testamentaris d'aquest prevere, a l'encant dels llibres relictes per Guillem Pujol es va anotar la venda d'aquell mateix llibre, per 8 sous i a una persona desconeguda, el 9 d'octubre del mateix any 1431 (tornen a coincidir títol, trets codicològics i *incipit*: doc. 138, 6). Com veiem, en qüestió de 6 mesos, un manuscrit propietat de Guillem Pujol ha passat a mans d'una segona persona, Joan Pujol (que no sabem en concepte de què el posseïa: préstec, penyora...?) per tornar, de nou, al patrimoni d'en Guillem Pujol, ja difunt, i ésser adquirit per una tercera persona desconeguda.

Però encara tenim un altre exemple, tant o més ben documentat, i del qual en Guillem Pujol és de nou el centre d'atenció. La documentació ens ha permès conèixer la cultura librària d'un gran nombre de beneficiats de Barcelona, que es movien entorn dels grans centres religiosos i culturals de la Ciutat (la Seu, les esglésies de Sta. Maria del Pi i Sta. Maria del Mar, les de Sant Just i Sant Miquel, els monestirs religiosos de Sant Pere de les Puelles i el de Jonqueres, etcètera), centres als quals accedien, a més, preveres i beneficiats de la diòcesi de Barcelona i d'altres diòcesis. Els claustres i els accessos d'alguns d'aquests centres es convertiren, de vegades, en improvisats mercats d'encants on es podien aconseguir béns mobles de tot tipus procedents de les marmessories d'alguns d'aquells religiosos: no només es van realitzar encants «in claustro Sedis Barchinone», sinó també «ante portale et ffirmum dicti monasterii beate Marie de Jonqueris» (doc. 158), «ante januas portalis dicte ecclesie beate Marie de Mari» (doc. 197) i en d'altres llocs. Segurament molts preveres compartiren gustos literaris i alguns, ho podem afirmar, fins i tot van gaudir del mateix llibre, encara que fos per un molt breu espai de temps. L'exemple que donem tot seguit en constitueix la prova.

Pere Llinyà, prevere beneficiat de l'església de Sta. Maria del Mar de Barcelona, atorgà testament davant Berenguer Ferrer de Sala, notari públic de Girona, el 7 de juliol de 1430. Pocs dies més tard, el 30 de juliol, els seus marmessors testamentaris, Pere de Sorts, Doctor en decrets i canonge de la Seu de Barcelona, i Pere Llinyà, sastre de Girona i pare del difunt, iniciaren l'inventari dels seus béns (doc. 125), i dos dies més tard, el 2 d'agost, l'encant d'alguns d'aquests béns, entre els quals es troba, i és el que ens interessa, la seva llibreria (amb una dotzena de volums: doc. 126). Un dels compradors és en Guillem Pujol, aquí enregistrat només com a beneficiat de l'església de Sant Just de Barcelona, que adquirí tres còdexs: 126, 1,6 i 12. Ens interessa el darrer. La seva venda és recollida en una data molt posterior, el 12 de gener de l'any 1431, i hi actuà com a intermediari Joan de Bellmunt, bidell de la Seu. El llibre (126, 12) que comprà G. Pujol és un «*Breviarium in pergamenis scriptum, de stilo diocesis Maioricarum*» i en va pagar 8 lliures i 15 sous, un preu important; curiosament, no va ser recollit a l'inventari de béns de Pere Llinyà ni venut juntament amb els altres en la data assenyalada del 2 d'agost de 1430 per la raó que el document ens dóna: «*Quiquidem Breviarius erat scriptus, continuatus et designatus in quodam inventario facto in civitatis Gerunde de quibusdam bonis que dictus deffunctus habebat in dicta civitatis Gerunde, in qua civitatis Gerunde dictus Petrus de Linyano finivit ultimum terminum vite sue*». El còdex, doncs, el tenia el difunt a Girona, ciutat on morí i d'on era originari, i per això no va ser venut fins mig any després de la seva mort pels seus marmessors. L'adquirí, com hem vist, en G. Pujol.

Només tres mesos després de la compra d'aquest darrer volum, el 19 de març de 1431, G. Pujol atorgava testament davant Julià Roure, i el 27 de març, quan ja era mort, els seus marmessors, el ja conegut Pere de Sorts, Doctor en decrets i canonge de la Seu, i Elena, filla del pare Joan Pujol, autoritzaren la redacció de l'inventari de béns (doc. 137)⁸⁶⁶. Per poc temps va poder gaudir d'aquell còdex, que és esmentat en primer lloc: «un *Breviari petit de ús o consuetut de Malorca*» (137, 1). I el 9 d'octubre de 1431, en la mateixa data en què va vendre aquell llibre d' «*Evangelis e Passis*», que va tenir temporalment i per motius desconeguts l'altre Joan Pujol (el beneficiat de Sta. Maria del Mar esmentat línies amunt), és a dir, poc més de mig any després de la mort de G. Pujol, ens trobem amb el seu tercer posseïdor: per «preu de .XV. florins» (les mateixes 8 lliures i 5 sous que havia costat), aquest «*Breviari de pocha forma, de ús e de costum de Malorcha*» (doc. 138, 11) és adquirit per mossèn Joan Borràs, canonge de Mallorca. Que es tracta del mateix manuscrit ho corrobora sense cap mena de dubte l'anotació a l'encant: «E lo qual [*Breviari*] per altres .XV. florins havia comprat de la marmessoria de mossèn Pere Linyà, quondam prevera, lo dit Guillem Pujol, quondam» (138, 11), dada que possiblement podia haver estat proporcionada pel marmessor testamentari d'ambdós: Pere de Sorts (de fet, hi ha una anotació de venda d'un altre còdex, un *Breviari de ús de Barchinona*, en què es recull que «segons lo dit Pere dez Sorts, dix [en] costà al dit Guillem Pujol altres ... florins»: 138, 5).

⁸⁶⁶Potser Elena Pujol és neboda seva? Conservem també l'inventari de llibres del pare d'Elena, el pare Joan Pujol (doc. 134), datat el 6 de març, només uns dies abans del de G. Pujol.

En nou mesos aquell còdex ha passat per les mans de Pere Llunyà, de Guillem Pujol i, a partir de l'última dada que coneixem, de Joan Borràs i, molt possiblement, des de Girona, primer lloc de procedència conegut, passarà a l'illa de Mallorca a través d'aquell canonge del Capítol insular. És una nova mostra de les possibilitats de coneixement de la transmissió i difusió de textos feta a partir de la documentació notarial que, de ben segur, depararia més sorpreses agradables per a la recerca històrica sobre el món del llibre com les que hem ofert molt breument i sense profunditzar en els manuals notariaus, sinó tan sols a partir dels *llibres especials*.

CAPÍTOL VI

NOTES CODICOLÒGIQUES I PALEOGRÀFIQUES

Les transcripcions dels inventaris i testaments que presentem a l'apèndix ens ofereixen, no sempre, dades fonamentals com ara el títol i l'autor del text, l'*incipit* i l'*explicit*. Sovint, algunes mutilacions dels manuscrits no van permetre al notari que els inventarià identificar amb claredat l'autor o el text en qüestió. Algunes descripcions detallades dels còdexs ja ens parlen coetàniament del seu mal estat de conservació⁸⁶⁷. I són aquestes observacions coetànies, no pel que fa al contingut dels llibres, sinó en allò que fa referència als caràcters externs, és a dir, matèria escriptòria, tinta, llengua, escriptura, encuadernació, etc, les que hem desglossat en diversos apartats als quals afegirem un breu comentari.

Aquest estudi⁸⁶⁸, per tant, no es basa en l'examen directe dels manuscrits originals, difícils d'identificar i molt dispersos -en cas que hagin sobreviscut-, sinó en les descripcions que en van fer els notaris barcelonins en els inventaris i testaments que hem transcrit. Descripcions que poden ser breus, lacòniques, de redacció rutinària,

Item, quasdam *Horas* papireas (6, 4)

Item, un *Libre dels Àngells* (7, 5)

Item, quodam *Doctrinale* pergameni, modice valoris (30, 10)

---

⁸⁶⁷És el cas d'una «*Lectura* de paper rosegada de rates» esmentat en un lot de llibres d'un personatge anònim, venut en encant públic el gener de 1400 (doc. 11, 1), o el còdex amb «la letra que's comença a raure» (59, 11). Són només dos dels múltiples exemples que es podrien recollir: en l'apartat dedicat a l'encuadernació i a la composició en quaderns i folis es poden trobar més dades sobre l'estat de conservació d'alguns manuscrits.

⁸⁶⁸Molts dels autors que han transcrit inventaris de llibres acostumen a fer algun comentari sobre aquestes descripcions codicològiques i paleogràfiques; d'algunes d'elles s'aprofità J.TRENCHS ODENA per a la realització de dos articles: «El llibre i l'escriptura en inventaris catalans i valencians del segle XV», *L'Espill*, 13-14 (1982), pp.71-85, i «Nomenclaturas escrituarias en inventarios de los siglos XIV-XV del área documental catalana», *Homenaje a Sebastià Garcia Martínez*, I (1988), pp. 117-126, tots dos epítoms d'una ponència, inèdita, presentada al Congrés preparatori per al V^e centenari del Descobriment d'Amèrica, celebrat a Conca el 1979.

altres, més prodigues en detalls,

«Item, altre libre patit de *Oracions*, en què ha un gaffet d'argent, escrit en pergamins, ab posts de fusts cubertes de vermell, de *Lahors de la Verge Maria*, ab la sua figura en la primera carta» (124, 122).

i, finalment, d'altres que forneixen una gran quantitat de dades:

«Item, .VIII. coherns de pregamí de forma maior, los quatre dels quals són tots escrits, e del sinquè ni ha scrites solament dues cartes, e los altres .III. coherns són no escrits. Lo primer dels quals coherns és intitulat ab letra vermella axí: "comensa lo *Libre de Sèneca de les Epístoles que ell tramès a Lucil*", transladades de latí en francès e puy en cathalà. Comensa lo pròlech e en letre negra: "Sèneca fou .I. hom, et cetera". E no y és lo capletra. E fina la segona carta del dit quint cohern fins hon ne ha de scrit: "me menacen de pluga" (240, 2).

«Item, unes altres *Hores*, scrites en paper de mà del dit deffunt, cubertes de posts ab cuberte de pell negra, ab dos gafets, continent en sí en la primera pàgina: "Incipit officium passionis Domini quod Dei in abdomoda sancta". E en la fi, ço és, en la darrera pàgina: "Qui totus nobis fuit fixus in cruce. Amen"» (290, 2).

«<Item>, un *Saltiri* escrit en pergamins, ab cubertes de cuyro vermell empremtades, escrit ab letra de Flandes, ab diverses ymatges que havia pintades en lo comensament del *Saltiri*, e ap capletres daurades, e ab ymatgetes dins las capletres de les ferries e en versos. La un capletra daurat e l'altre de color» (178, 2).

Igualment, la forma d'esmentar els llibres és molt variada. D'algunes descripcions deduïm que els notaris no estan gaire segurs de la seva anotació (i, en el millor dels casos, reconeixen certa imprecisió):

Item, .I. altre libre ... lo qual no sap hom com ha nom (4, 4)

lo qual libre apar que sia *Offici de morts* (9, 2)

.I. libre qui par que sie *Diornal* (17, 1)

Item, unes *Constitucions sinodals*, no's sap hom de qual bisbat (51, 18)

Item, .I. libre ... qui apar prima faç ésser *Breviari romà* (76, 21)

D'altres, ens donem informació valiosíssima sobre la difusió i coneixement de certs textos:

Lectura sobre lo quart de les Decretals, qui vulgarment és dita *Sigònia* (1, 35)

Libre de leys logunbardorum, que segon les gloses ordinàries és dit *Leys de romans* (1, 68)

Item, un altre libre appellat *Reportori en dret canònich*, qui's diu *Beterrensis* (84, 27)

... continent en si lo primer volum del *Regiment dels Prínceps, de les Ciutats e de la cosa pública*, compost per lo mestre *Francesch Eximenis*, intitulat *.XII. libre del Christià* (89, 20)

: "incipit *liber Sextus Decretalium*". E après del dit *Sisè* (157, 4) (340, 63)

Item, altre libre ... apellat *Galter Scola*. Lo qual seguex la forma de *Augussi* (211,4)

Aquest libre és de la vida dels sants, lo qual és appellat *Flors Sanctorum* (226, 2)

apellat *Spicha Martini super Secreto*... [al marge]: *Martiniana* (340, 61)

Iacobus de Bellovisu, Super libro feudorum, qui dicitur *Collacio* (340, 70)

... intitulat *Dinus, De regulis iuris*, àlias *Libre familiaris* (340, 101)

Finalment, alguns són simplement curiosos i molt clarificadors:

Item, .I. *Breviari* escrit en pergamins, vell e malmenat, sens cubertas, *segons lo cors de Leyda* (65,18/66,1) ... e del *Còmput*, so és, sobre de trobar les festes (150, 2)

E après és *Discos de cant* (186, 33)

Item, un libre gran de *De matèries de scriure e capletres* (266, 23)

... appellat *Ores de València* (293, 16)

Item, unes *Hores de Flandes* (335, 3)

Alguns llibres van facilitar el treball del notari ja que trobà el títol o l'autor a la coberta (o totes dues coses alhora):

Lo qual <libre> és intitulat al dessús: «*Prima pars Biblie glosate*» (240, 5)

Lo qual és intitulat de sobre: «*Secunda pars Biblie glosate*» (240, 6 i següents)

E és intitulat lo dit libre sus una post: «*Petrus de Bellapertica*» (290, 30)

Item, un libre ... intitulat a la part de ffora: «*Poetria de Graufret*» (308, 17-18)

Però encara hi ha altres mètodes per a notificar la possessió d'un determinat còdex. Un d'ells és el sistema de l'*ex-libris* utilitzat, aleshores com ara, tant per institucions (l'exemple de l'església de Sant Just de Barcelona del nostre apèndix) com per particulars:

Item, .I. coern de paper en lo qual són scrites les *Ordinacions* qui se costumen de legir lo dijous sant, e són .VIII. cartes e miga scrites, e són hi los perdons de la sglèya de Sent Just, e en la cuberta ha .I. títol qui diu: "sum pro ecclesia sancti Iusti Barchinone" (5,4).

Item, .I. libre^a escrit en paper, antich, ab cubertes de cuyro engrutat blanch. Lo qual comensa en la primera fulla en letra vermella: "Iohannes Patriarcha Alaxandrinus, et cetera". E feneix: "faciant sicut de cetero". Item, comensa la derrera fulla del dit libre: "faya della domesticis Domini episcopi, et cetera". Et finit en letra vermella: "hic omnes constitutiones quam sinodales Terrachonenses et Barchinonenses". Item, ha scrit en les cubertes del dit libre de mà del dit deffunt: "d'en Sucies dez Vendrell" (125, 5).

Item, un altre libra escrit en pergami, ab sos tencadors e ab sinch bolletes, ab po<s>ts de fust cubert de burell. Incipit in robricha: "prologus". Et feneix en la derera carta: "iste liber est Petri de Podiolo" (150, 7).

Item, un libre ... appellat *Evangelister*, en pla ... E feneix lo dit libre: "Jhesuchrist sia ab vosaltres. Amen. Amen. Amen". Ab un títol baix ab letres vermelles que diu axí: "aquests *Evangelis* són d'en Bernat Isern" (230, 1).

^a una nota al marge esquerre del protocol ho aclareix més: vacat car erat d'en Sussies. És un dels llibres que el difunt Pere Llinyà tenia en préstec, segurament amb la intenció de fer-ne una còpia.

I, per concloure aquesta introducció, recollim també aquells còdexs que tenen senyals de possessió, heràldics o d'algun altre tipus, que són també un element estètic i ornamental.

Item, .I. altre libret patit, escrit en pergamins, ab posts cubertes de pell vermella, ab .I. gaffet fet a la manera de .a. e l'escut són dues flors. La qual .a. e les flors són d'argent. És appellat *Saltiri de Beda* (78, 3).

Item, altre libre escrit en paper, de forma maior, a corondells, ab posts de fust ab tredosa negra, appellat *Bartoll sobre la primera part de la Inforsada*, ab senyal de ferro blanch en la primera carta (124, 103).

Item, .I. libre ... appellat *Summa aurea de viciis*, ab les posts cubertes de cuyr vermell empremtat e ab .III. senyals de Malla en cascuna post, ab dos gaffets de lautó, cantoneres e diverses roses de lautó (140, 23).

Item, dos volums ... appellat *Vita Christi del Cartoxà*, ab les posts cascú de cubertes de cordovà vermell, empremtat ab les armes del dit deffunct, ab .III. gaffets de lautó cascú (140, 26).

Item, .I. altre libre appellat *Ultima pars de Vita Christi del Cartoxà* ... ab les posts cubertes de cordovà vermell, empremtat ab ses armes (140, 27).

Item, .I. libre appellat *Summa aurea de virtutibus* ... ab les posts cubertes de cuyr vermell, empremtat ab les armes del deffunct (140, 28).

Item, unes posts de libres ab .III. gaffets, cantoneres e roses de lautó, empremtades ab les armes de Malla (140, 41).

Item, altre libre ... ab posts cubertes de cordovà groch, empremtades, ... appellat *Oracions de Tulli* ... E <n> lo qual ha en lo mig de cascuna post un senyal de Salamó (164, 10).

Item, altre libre scrit en pergamins ... appellat *Quintilianus, De oratoria institutione*. E en la primera carta són pintades les armes d'Aragó e un altre de un leó deurat, ab una barra de .III. cevalles (164, 51).

Item, altre libre scrit en pergamins ... appellat *Deca de Tito Livio*, ab letres istoriades d'aur e de diverses colors e ab un scut blau, ab dues flors de lir blanques (164, 62).

Item, altre libre ... cubert de posts ab cuyr vermell empremtat, ab senyals Reyals e de la Ciutat ... appellat *Valerius Maximus* (164, 84).

Item, altre libre ... ab cubertes de posts empremtades cubertes de cuyro de vadell vermell, ab .V. bolles de lautó altes a cascuna post e ab senyal de Cases a cascuna post al mig ... lo qual és intitulat de sobre *Primera part del Vita Christi* (240, 16).

Item, un altre libre ... ab cubertes empremtades de posts cubertes de cuyro de vadell vermell, ab .II. tancadors d'argent sobredaurat. En los quals ha .I. senyal reyal e altres senyals, appellat *Psaltiri* (240, 57).

Item, un *Missal* de la dita capella ... ab senyal de Costelles (263, 8)

Item, un libre ... ab cubertes de posts vermelles empremtades, ab sinc bolles en cascuna post, ab .III. tancadors, ab les armes de fra Luys de Mur, appellat *Libre de paciència* (266, 4).

Item, hun altre libre scrit en paper, ab cuberta de vermell, ab senyal de Mur (292, 9).

Item, hun *Saltiri* scrit en pergamins, ab cubertes empremtades de vermell, ab senyal de Mur (292, 21).

Item, un altre libre ... appellat *Lectura domini Iohannis de Aguania, utriusque iuris doctoris, Super secundo et tercio libro Decretalium*. En lo comensament del qual ha pintat un senyal o scut vermell, en lo qual ha pintat un guà ab dos àngels qui tenen lo dit scrit (340,7).

Els exemples es poden multiplicar si fem una ullada al nostre apèndix documental. Però creiem més interessant desglossar els continguts estudiats en apartats i extreure, a partir d'aquí, les conclusions pertinents.

6.1. Matèria escriptòria

Els còdexs que apareixen en els inventaris i testaments foren escrits, indistintament, en paper o en pergamí, encara que, en algun cas, es combinen tots dos materials en un mateix volum. Materials que no cal oblidar que també podien servir per a l'enquadernació: cobertes de pergamí i de paper engrutat són freqüents en aquell apartat (6.5).

6.1.1. Pergamí

El pergamí emprat per a la confecció de manuscrits procedia de pells de moltó, bou, cabrit o xai, i la forma variava segons l'obra. Es podien donar dades sobre la seva qualitat (prims, grossos, rasos, subtils, etc), que depenia generalment del tipus de text. Tot i que més endavant trobarem referències sobre «cobertes de vadell» (255, 1), no en tenim cap sobre «pergamins de vadell», és a dir, sobre la vitel·la; malgrat tot, els «pergamins de anyines» (37, 7), de pell d'anyell, s'hi havien d'assemblar molt en qualitat i textura.

scrit en pergamins prims, de cabrit (4, 1,2)

scrit en pergamins (17, 2)

e .I. coern de pergamins de anyines, qui no era scrit (37, 7)

dotze coherns de pergamins de cabrit (45, 1)

scrit en pergamins de cabrit (55, 1,4,5 / 56, 8)

scrit en pergamins de cabrit (78, 1,4)

scrit en pergamins grossos (89, 35)

scrit ab pergamins (104, 27)

scrit en pergamins prims, de forma menor (147, 1)

scrites en pergamins sotils (147, 9)

scrit en pergamins vey <lls> (152, 2)

scrit en pargamins gentils, de forma miyana (170, 113).

scrit en pergamins molt ras (198, 5)

scrit en pergamins, tots tallats per lo mig, de fort pocha valor; lo qual no ha començament ne fi (255, 33)

scrita en pergamins de cabrit (292, 20)

6.1.2. Paper

Les descripcions referides al paper són variades i poden fer referència a aspectos diversos: el seu origen [no deixa d'ésser curiosa la notícia del paper procedent de Xàtiva (17, 4, 10): com és sabut, la fàbrica de paper de Setabis, prop d'aquella localitat, és la primera documentada a la Península el segle XII; o l'única dada documentada en el nostre aplec sobre el «paper toscà» (214, 5)⁸⁶⁹, és a dir, italià], la forma, l'antiguitat (antic, vell...), la qualitat o estat de conservació, etc:

⁸⁶⁹A l'article de J.HINOJOSA, «Aportaciones a la bibliología valenciana durante el reinado de Alfonso el Magnánimo», *Lizargas*, VII (1975), pp. 213-228, també es parla d'alguns còdexs escrits en paper procedent d'Itàlia.

libre de paper de Xàtiva (17, 4,10)
liber papiri (30, 1)
scrit ab paper (104, 15)
paper de forma manor (124, 1)
paper de forma de paper manor (124, 2)
paper de forma major (124, 8)
paper vell de .III. cartes lo full (124, 76)
scrit en paper, antich (160, 29)
scrit en paper, entich (164, 173)
en paper grossos (184, 60)
scrit en paper, ab los sisterns de paper (186, 8)
scrit en paper, molt vell e squinsat (198, 13)
scrit en paper, de forma de full comú (211, 2)
de paper, de forma de tot lo full (211, 39)
Item, atrobam unes *Constituciones* scrites en paper toscà (214, 5)
scrit en paper, squinzat (292, 10)

Disposem d'alguns exemples, fins i tot, en què es detalla la filigrana del paper:

Item més, .I. altre libre scrit en paper, ab posts cubertas de vermell, empremtat, ab senyal d'ascala (44,6).

Item, altre libre scrit en pergamins, ab posts de fust ab cubertes vermelles, ab dos tencadors de argent, ab senyal de ferro, appellat *Saltiri*... (124, 6).

6.1.3. Pergamí i paper

Com ja hem dit, no és estrany trobar en un mateix volum quaderns de paper i de pergamí. Tanmateix, tots dos materials es podien combinar en un mateix quadern («coern, sistern»). El costum de protegir els quaderns de paper amb una primera i una última pàgina en pergamí remunta als primers còdexs hispànics en paper, segons constatà ja A. Millares Carló⁸⁷⁰.

altre libre ... scrit part en paper e part en pergamins (45, 3).

scrit en paper, ab sisterns de pergamí (93, 3).

altre libre scrit en paper, de forma manor, ab un coern de pergamí en lo comensament (124,28)

altre libre scrit en paper, de forma maior, en què ha alguns sisterns de pergamí en lo comensament(124,58)

en paper e pergamí (124, 75)

scrit en paper, cisternat de pergamins (127, 3).

scrit en paper, ab sisterns de pergamins (147, 20)

altre libre scrit en paper, ab coerns de pergamins (164, 81)

---

⁸⁷⁰ Amb la col·laboració de J.M. RUIZ ASENCIO, *Tratado de Paleografía Española*, Madrid 1983³, p. 306: «Traído a España por el pueblo árabe, [el papel] no parece haberse usado entre los cristianos antes de los siglos XIII y XIV, sino excepcionalmente. Dos manuscritos de Silos, (...) ofrecen hasta ahora los primeros ejemplos de su uso en la Península. El códice parisiense, citado por Briquet como uno de los más antiguos monumentos conocidos en papel y atribuible a los siglos XI-XII, es un *Vocabularium Gothicum*, y cada uno de sus cuadernos está protegido por una hoja de pergamino. El manuscrito silense es anterior; corresponde al siglo XI y contiene un *Breviarium Gothicum seu Mozarabicum*, escrito parte en papel de trapos muy espeso, y parte en pergamino».

Item, altre libre, scrit lo primer cistern en pergamins e l'altre en paper (164, 97)

scrit en paper...sisternat de pergami (164, 164)

Item, altre libre descornat appellat... en .III. sisterns de paper ab coerns de pergami (164, 178)

scrit part en paper e los corendells en pergami..E comensa en la primera carta que és en pergami (186, 43)

scrit en paper, cisternat de pergamins (211, 30,49)

scrit en paper, sisternat de pregamins (290, 15,19)

scriptum in papiro cisternatum de pergamenno (322, 6)

scrit en paper, cisternat de pergami, de forma de quart (323, 7).

6.2. Forma i mides dels còdexs

La variada tipologia és ben visible en les descripcions dels notaris quan inventarien els llibres. La forma del paper o del pergamí, estudiada en els apartats anteriors, així com el nombre de folis, determinaran l'aspecte extern del còdex.

Pel que fa a les mides, els notaris empraven els termes següents: un llibre poc, petit (se'ns arriba a indicar un llibre «petit a manera d'*Ores*»: **164**, 165), gran, d'una mà, de dues o quatre mans, de quart, prim, estret, gros (amb descripcions ben aclaridores: «que havie .I. bon plam de gruix» (**26**, 11) o amb «un gruix de dos dits» (**340**, 69); a més d'algun diminutiu aplicat a la paraula llibre, com ara «libret, librot, librets de mànaga», i, excepcionalment, aplicat al mateix títol (com «.I. *Saltiriet*»: **127,7** i **333,1**).

Alguns textos litúrgics, com els *Breviaris* i els *Missals* (però també alguns de temàtica jurídica), podien ésser de mesura gran i per això la documentació els anomena «de cambra», o, al contrari, de mesura petita, de fàcil trasllat, i per això se'ls anomena «portàtil»; en tenim molts exemples.

Quant a la «forma» del manuscrit, els nostres notaris donen les nomenclatures següents: gran, mitjana, petita, poca, major, menor, bastarda, de full, de full comú, de quatre quarts de full, de .IIII. cartes lo full (el full es plegà formant un bifoli, és a dir, quatre pàgines).

La minuciositat dels notaris els porta a enregistrar si són encara quaderns o llibres sense enquadrar (**297**, 1): «quendam librum...in papiro scriptum, non ligatum, qui continet in se nonaginta tres quaternos», o la multitud de «cartapassos» de l'aplec.

- un llibre...gran (**10**, 1)
- .I. libret (**17**, 13)
- .I. llibre grosset (**26**, 1)
- .I. llibre ... qui havie .I. bon plam de gruix (**26**, 11)
- .I. altre llibre de paper gros, antich (**59**, 4)
- .I. altre llibre...de forma major (**59**, 5)
- llibre poch (**59**, 7,8)
- llibre petit (**59**, 9)
- llibre de forma migencera (**59**, 10)
- llibre...de forma menor (**59**, 12,13,15)
- llibre...de forma major (**59**, 14)
- llibre gros, de forma major (**59**, 17)
- llibre...prim, de forma de full (**59**, 21)
- libret patit (**76**, 15)
- llibre migencer (**76**, 17).

- de petita forma (104, 38)
 un *Fomolari* gros (106, 8)
 altre libre...patit (124, 4)
 altre libre...de forma pocha (124, 18)
 altre libre...de forma mijana (124, 29)
 altre libre de forma de .III. fules o cartes lo ful (124, 75)
 altre libre patit, de forma manor (124, 79)
 altre libre...de fforma molt pocha (124, 125)
 altre libre gros (127, 4)
 Item, .I. *Saltiriet* ... de poca valor (127, 7)
 Item, un *Breviari* gran ... de cambre (130, 2,5)
 Item, altre *Breviari* patit, portàtil (130, 3)
 Item, atrobam .I. libra gros apellat *Briviari*, de forma menor (132, 2)
 Item, ... altre libre de forma maior apellat *Missal* (132, 3)
 Item, ... altre libra de forma pus menor, gros, apellat *Missal* (132, 4)
 Primo, una *Biblia* de mijana forma (140, 1)
 Item, .I. libret (144, 15)
 Item, .I. librot squinsat (144, 18)
 Item, quelques una mà de *Formolari* (147, 5)
 Item, dos *Formolaris* pochos (147, 6)
 altre libret petit (160, 19)
 altre libre de pocha forma (164, 98)
 cartapassos e librots de *Gramàtica* (164, 181)
 ... e és lo pus gros volum de tots <cinc> (170, 97c)
 Item, un cartapàs larguer, ab cubertes de pergami, hon ha .VIII. coerns de paper (170, 117,118)
 libre...de forma de full comú (211, 2)
 Item, .I. libre o cartapàs (211, 31)
 Item, uns querns de paper, de forma de tot lo full (211, 37)
 Primo, .I. *Breviari* ... portàtil (218, 1)
 altro libra de forma migensera (231, 8)
 Item, un libra de paper, stret, (255, 25)
 Item, un libret petit, poch maior (266, 1)
 Item, un *Breviari* de cambra *romà* (266, 35)
 Item, una Blíbia de pocha talla, ab letra molt manuda (283, 4)
 alguns librets de mànaga del dit defunt (290, 4)
 Item, un altre libre.... E après hi ha algunes coses affigides scrites en un cohern ligat (290, 22)
 Item, huns *Avangelis* petits (292, 1)
 Item, cinch coerns sisternats de pregami, qui stà ambolicat ab hun paper (292, 53)
 Item, hun *Tulli*, *De officiis* scrites en paper, desligat, són .VI. coerns (292, 55)
 Item, un cohern de pregamins de forma de quatre cartes lo full, cubert de una cartota (296, 8)
 quendam librum...in papiro scriptum, non ligatum, qui continet in se nonaginta tres quaternos (297, 1)
 Primo, un libre ... apellat *Digesta Ve<l>la*, portàtil (301, 1)
 Item, unes *Decretals* petites, portàtils, sens gloses, scrites en pergami a corandells, sens posts algunes (310,46)
 Lo qual libre és de forma de quatre cartes lo full (321, 4)
 Item, unes *Hores* de forma gran<d>eta (335, 5)
 Item, un libre scrit en paper de la forma maior, de gruix de dos dits (340, 69)

Que existien uns llibres d'*Hores* de mida reduïda ho proven les múltiples descripcions d'alguns d'aquests còdexs. La popularitat d'aquestes obres, juntament amb d'altres (com alguns textos litúrgics), va fer que, de vegades, els notaris els esmentessin com a model de referència codicològica a l'hora de descriure un còdex d'una temàtica completament distinta (com la jurídica, per posar un exemple):

Item, .I. libre petit de pergamí on ha diverses obras, ço és ... e alguns altres tractats. E és de forma de *Diornal* (65, 12)

Item, un *Di*, *De regulis iuris*, a forma d'*Oretes* (102, 12)

Item, unes *Ores* ... de forma fort petita (111, 2)

Item, unes *Ores* poques (118, 28)

un libre petit, a manera d'*Ores*...apellat *Dictamine magistri Guidonis* (164, 165)

Item, unes *Hores* ... de talla poqueta (256, 1)

Item, un *Diornal* complit, a forma de *Ores* (323, 20)

Item, un *Saltiriet* no acabat, de forme de *Set salms* (333, 1)

Item, hun altre libre a manera de *Hores* (335, 4)

Però també podien tenir un referent codicològic més difús per nosaltres: què és exactament un llibre d'estil romà? i com eren els que feien servir els auditors apostòlics? el llibre-registre i el llibre-procés, s'ajusten a les definicions que s'han realitzat darrerament dins del camp de la Història del Llibre?... :

altre libre ab cuberta de pergamí, escrit en paper, del stil que serven los audito<r>s del Palau Apostolical (50, 19).

libre de paper, de forma de registra (104, 55)

.I. libret en forma de procés (198, 10)

Item, un libra de forme de procés (257, 1)

Item, altre libre escrit en paper ... a forma de glosador (310, 5,6,7,8,9...)

Item, un altre libre ... qui par que sia still romà (319, 15)

6.3. Els quaderns i els folis: paginació i numeració

Els manuscrits es componien de quaderns (que poden trobar-se a la documentació amb les més variades cal·ligrafies: «quaternium, caternium, coern, cohern, quern, quahern, sistern, cistern»), de la mida dels folis descrits quan hem parlat del paper o pergamí. Cada volum constava d'un nombre variable de quaderns i cada quadern, al seu torn, constava d'un nombre indeterminat de folis.

Algunes descripcions ens parlen de l'estat de conservació d'aquests quaderns i del seu estat d'elaboració en el moment d'inventariar-lo (resta per enquadrar, per il·luminar, etc.):

- e són .VIII. cartes e miga scrites (5, 4)
- libre descornat (17, 14)
- diverses coherns de paper, tots de pocha valor (17, 19)
- altre libre...tot descornat..., de coerns de pergamins, de grans e de pochos (21, 6)
- quaterna papiri (30, 2)
- quaternum papiri cum copertis pergameni (30, 5)
- Et remanent plures cartules ad scribendum in ultimitate (45, 5)
- Et remanent ad scribendum unum caternum et septem cartulem (45, 7)
- Item, un *Missal* descornat *votiu*, qui eren .XVI. coherns (48, 10)
- ... ab un coern a la fi qui no és cosit ne acabat de scriure (50, 10)
- Lo derrer cohern no és de tot acabat de scriure e fan a cornar (78, 4)
- Item, altre llibre ... e són set fulles (108, 13)
- alguns sisterns de forma manor (124, 87)
- Item, .I. quern (144, 23)
- quahern de paper (148, 11)
- Item, altre libre descornat appellat... en .III. sisterns de paper ab coerns de pergamí. Comensa la primera carta:... E la darrera carta del derrer coern comensa:... E fenex:... (164, 178)
- Item, .IIII. coerns de pergamí descornats, en què són... (164, 179)
- altre libre...mig descornat (198, 5)
- Lo qual <libre> stà tot en querns mal endressa <t>s e squinsats (198, 15)
- Item, un altre libre descornat ... lo qual són .VI. quoerns (200, 91)
- Item, .XII. coerns de libre scrit en pergamins, ligat ab una corda (207, 6)
- Item, .I. libra ... en lo qual ne ha .VI. coherns encara no ligats (246, 67)
- Item, .I. libre ... descornat ... ligat ab un cordó de ceda violada (246, 90)
- Item, un libre scrit en pergamins...ab un sistern de pergamí de forma pus menor, molt antich, cornat a la derreria del dit libre (255, 15)
- Item, hun libre scrit en paper en .VIII. sisterns (292, 2)
- Item, hun coern...desligat e sens il·luminar (292, 3)
- Item, hun libre en coerns, desligat (292, 49)
- quendam librum..., non ligatum, qui continet in se nonaginta tres quaternos (297, 1)
- quendam librum sine gornimento in quo erant .XVIII. caterni pregameney, cum cohopertis de pergamenno (322, 5)
- Item, .I. altre libre scrit en paper, cubert de pergamí. Lo qual tracta de moltes *Oracions e conjuracions* ... En la derreria del qual libre és cusit .I. cohern petit, scrit en pergamins, lo qual tracta de la *Conjuració dels núvols* (112, 10).

Els folis apareixen esmentats mitjançant els mots «ful, full, fulla, carta». Cadascun es componia de dues «pàgines, planes» i aquestes, al mateix temps, constaven de diverses «línies», que podien estar disposades en «corondells» o a línia tirada (vegeu apartat 6.7.4 sobre la disposició de l'escriptura en els manuscrits).

qui comensa en la primera fulla lo test...E fenex la dite carte (21, 7)
e après comensa lo dit *Psaltiri*, ço és, en la .XIII. fulla, après següent comptades les precedents, axí scrites com no scrites (22, 1)

de .III. cartes lo full (124, 19)

de .III. fules o cartes lo ful (124, 75)

Comensa la segona pàgina de la primera carta:... E fenex:... E la derrera carta comensa:... E fenex:.... (164, 37)

Lo qual libre ha .III. fulles de pergamí totes blanques. E la primera fulla escrita del dit libre comença en letres vermelles:... E feneix:... E la derrera fulla escrita, que no és escrita sinó la primera pàgina, comença:... E feneix:... (226, 2)

Cada foli era numerat, generalment en xifres romanes, al centre del marge superior o inferior del foli -segons multitud de testimonis de còdexs que ens han pervingut-. D'alguns manuscrits tenim la seva foliació:

Item, .I. altre libre...en què són scrites .CCCLXXXVI. fulles, de les quals comensa la primera carta escrita:... E fina la derrera:... (186, 29)

en lo qual libre ha .DLXXVIII. cartes (186, 34)

E en la fi ha un títol de la tenor sigüent, escrit de la mà del dit misser Thomàs: "són en aquest *Decret* .C.LXXXXV. folee duren la primera part, et cetera" (340, 6)

Item, un libre ... en què són los *Usatges e Constitucions de Cathalunya* ... E après se segueu un altre tractat de *Usatges* qui ocupe .XIII. fulles (340, 18)

Lo qual libre conté en si .CCCL. fulles (340, 25)

6.4. Rúbriques i índexs

Els índexs sempre apareixen esmentats al començament dels manuscrits amb els noms de «taula» o «rúbrica» (recordem una de les definicions d'aquest terme: «cadascun dels títols o epígrafs dels capítols o seccions d'un volum, l'*índex* que precedeix o termina el volum, escrits en vermell»). En tenim molts exemples, dels quals n'hem seleccionat alguns:

E en lo començament del libre ha una rúbrica que contén... après és ... (17, 1)

Comensa en la primera carta de la taula:...(164, 8)

altre libre ... apellat ... ab la taula. E lexada la taula comensa en lo segon corendel del dit libre:... E fenex:... (164, 36)

E lexada la rúbrica comensa en lo segon corendel de la primera carta:... E fenex (164, 44)

E lexada la rúbrica comensa en la segona pàgina de la primera carta:... (164, 105)

Una taula sobre les... (164, 132)

La rúbriqua del qual comensa:... (177, 5)

En lo qual *Famulari* és la taula de les notes (186, 29)

E primerament és escrita la taula e après de la taula la primera carta comença de letra vermella:... (290, 6)

E és veritat que el de devant hi és la ròbrica que conté lo dit libre (340, 45)

6.5. L'enquadrernació

No ens estendrem gaire sobre aquesta etapa del procés d'elaboració codicològica, tot i ésser un apartat que, juntament amb la miniatura i la il·luminació, també es pot estudiar des de la seva vessant artística. Disposem, d'altra banda, d'una àmplia bibliografia⁸⁷¹. Sobre aquest punt, les descripcions que ens proporcionen els notaris solen ser molt acurades i farcides de detalls. És tanta la precisió en la descripció de les enquadrernacions, que els notaris indiquen sempre si els còdexs n'estan desprovists o presenten tares o defectes (tant si és la post com els fermalls). Les informacions poden agrupar-se en diversos subapartats:

- ▶ Còdexs amb posts de fusta cobertes de pell.
- ▶ Còdexs amb posts de pergamí.
- ▶ Còdexs amb posts de paper i engrut.
- ▶ Còdexs amb posts de tela.
- ▶ *Varia*.
- ▶ Fermalls i ornaments de l'enquadrernació.

6.5.1. Còdexs amb posts de fusta cobertes de pell (cuir, aluda, albaldina, cordovà, vedell)

La majoria de manuscrits d'aquesta època presenten una enquadrernació de posts de fusta cobertes d'algun dels derivats de la pell animal. Un dels més freqüents és el cuir, especialment abundant, amb una presència massiva del cuir de color vermell, però també en trobem d'altres: verd, blanc, negre, groc, blau, burell (gris fosc), lleonat (d'un color groc rogent semblant al del pèl del lleó) i morat, etc.

Se'ns detallen, a més, les qualitats d'aquestes pells: esquinçada i vella, llisa, usada, empremtada [és a dir, amb un senyal fet per pressió d'un altre cos, generalment metàl·lic, sobre la pell: tenim l'exemple d'un manuscrit empremtat «ab senyals Reyals e de la Ciutat» (164, 84). Un dels sistemes més difós és el del gofrat], obrada o descolorida. També podien

---

⁸⁷¹La darrera aportació que coneixem, que recull i comenta críticament la bibliografia coneguda, és el capítol de M.CARRIÓN GÚTIEZ, «La encuadrernación española en la Edad Media», dins de l'obra col·lectiva dir. per H.ESCOLAR, *Historia ilustrada del libro español. Los manuscritos*, Fundación G.Sánchez Ruiperez, Madrid 1993, pp. 365-99. Des d'una vessant més històrica, el prolífic investigador J.M.MADURELL dedicà també un article, molt documentat, al grup de llibreters i enquadrernadors -que podien ésser una mateixa persona, però no necessàriament- de la ciutat de Barcelona, dominat pels jueus i conversos: «Encuadrernadores y librerros...», op.cit. Algunes enquadrernacions, com és sabut, han donat nom a alguns llibres: a moltes biblioteques i arxius actuals, és freqüent de trobar un o diversos còdexs famosos, en especial cartorals i llibres de privilegis, que, pel fet d'ésser relligats amb pell o amb tela de color, en prenen el nom. Als Països Catalans s'introduí aquest costum en entitats eclesiàstiques i civils, sobretot municipals. Podríem esmentar una llarguíssima llista de còdexs famosos coneguts pel color de la seva enquadrernació: el *Llibre vermell* de Montserrat, o els notables *Llibres verd* i *Llibre vermell* de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, repartits en quatre volums cadascun i bellament ornats, entre molts d'altres.

tenir ornaments d'*oripell* [la tècnica del daurat -«pichs d'or» (164, 21), «pichs d'oripell» (164, 182), entre d'altres-, ja es documenta al segle XV a les biblioteques dels monarques catalans Martí I i la reina Maria de Castella, muller d'Alfons el Magnànim].

Una altra dada curiosa la constitueix el fet que alguns manuscrits, a més de les posts cobertes, tenien també una sobrecoberta, generalment d'un material de qualitat inferior, per a protegir-los de la pols i la brutícia. Els exemples són ben significatius: tenim, per exemple, un llibre «cubert de vermell e de sobre ab una capida» (19, 34); unes cobertes «ab una custòdia de drap de stopa» (17, 11); una altra «sobrecuberta de cuyr vermell» (164, 62), que protegeix una coberta empremtada, és a dir, obrada; una «cuberta de lin» damunt d'altres cobertes de cuir vermell obrat (186, 2); unes posts cobertes de cuir vermell amb «camisa de drap de li» (223, 8); unes altres cobertes de post «gornides de vedell vermell, empremtades ... ab una camisa de sedant vert» (256, 1); unes curioses posts de cuir vermell «ab cubertes de sobre de canamàs» (259, 7); una «cuberta de li prim tota blanque» (292, 20), protecció de les cobertes de vellut blau d'una luxosa *Biblia* complida o, entre altres exemples, una «altre cuberta de sobre de aluda vermella per gordapols» (321, 4) que protegeix una coberta d'*oripell*. Fins i tot tenim algun exemple de llibre «cubert de posts engrutades cubertes de cuyr vermell, abte per empremtar» (89, 17).

Hem dit que, dins dels derivats de la pell, el *cuir* és el més representat. Però en trobem d'altres: *aluda* (pell de xai o de cabrit adobada amb alum), *albaldina* (varietat d'aluda utilitzada per a cobertes de llibres i folradures), *cordovà* (pell de l'ancó del cavall, adobat generalment amb adob vegetal, que antigament era molt apreciat per la seva finor i resistència) i pell de *vedell* (el mss. 292, 22 i 27, per exemple, són de «vadell pelós»; això no ens permet parlar de la vitel·la, la pell de vedell nonat adobada com el pergami, però més fina i llisa, que servia essencialment per a escriure-hi o pintar-hi, rarament per les enquadernacions). A continuació donem una mostra, que no és exhaustiva, d'aquest primer grup d'enquadernacions:

- ab posts encuyrades de cuyro de bou (5, 2)
- ab les cubertes de cuyr verd (10, 1)
- cubert...de cuyr negre (10, 2)
- cubert...de cuyr vermell (10, 2)
- ab posts cubertes de pells vermelles (17, 2)
- ab posts cubertes de pel vermeyla (17, 3)
- ab posts cubertes de cuhir vermeyll, ab una custòdia de drap de stopa (17, 11)
- ab posts cubertes de pel vermella, ab son pengador (17, 18)
- cubert de posts ab pells verdes (21, 7)
- cum co <ho> pertis corei (30, 9)
- ab posts cubertas de cuyr vermell pelós (44, 16,19)
- ab cubertes de posts cubertes de cuyr vermell enpremtat (59, 3)
- ab posts e cubertes de aluda blanca (59, 5)
- ab posts cubertas de albaldina pelrasa (65, 13)
- ab posts ab cuyr bé pelras (65, 15)
- ab posts cubertes d'oripell enpremtat (76, 23)
- cubert de tripa de vellut grog (88, 2)
- choportum cum postibus et corio albo (91, 2)

- de posts cubertes d'oripell (95, 2)
 ab post de fust cubert de pel blanca (104, 11)
 ab les cubertes de posts cobertes de cuyro negre (106, 8)
 ab posts de fust ab cuyro groch (124, 2)
 ab posts de fust...cubert ab cuyro vert (124, 4)
 a<b> posts de fust ab pell vermella empremtada (124, 42)
 ab cuberta de vadell sens posts (124, 93)
 cubert de cuyro oripellat (132, 10)
 ab les cubertes de cuyr empremtat ... ab pichs d'or ... ab una cuberta de lin (140, 1)
 ab les posts cubertes de oripell empremtat (140, 22)
 ab les posts cascú de cubertes de cordovà vermell, empremtat ab les armes del dit defunct (140, 26,27,28)
 ab les posts cubertes de cuyr negre, pèl rasos (140, 34)
 ab posts de cuyro vert (144, 1)
 cubert de cuyro vert ab posts engrutades (144, 7)
 cubert de posts ab cuyro vermell lis (144, 9)
 ab posts engrutades, cubert de cuyro blanch (144, 13)
 cubert de albaldina blanca (145, 8)
 ab les posts cubertas d'albaldina vermella (147, 4)
 ab ses po<s>ts de fust cubert de vert, casi groch (149, 1)
 ab dues cubertes de cuyro, la una verda, l'altre groga (149, 5)
 ab posts de fust ... ab cuberta de cordovà vermell empremtat (149, 6)
 ab posts de fust ... cubert de pell blava (149, 9)
 ab pots de fust ab tresdosa de pell vermella en l'essquena (149, 10,19)
 ab pots de fust, ab tresdosa de pell blanca en l'esquena (149, 18)
 ab cuberta de fust ... ab pell de color de strenya (151, 7)
 ab cubertes de post encube<r>tat de cordovà vermell (164, 2)
 ab posts cubertes de cordovà groch, empremtades (164, 10)
 cubert de posts ab cuyr blau empremtat, ab alguns pichs d'or (164, 21)
 cubert de posts ab cuyr burel (164, 51)
 ab cubertes de fust cubert de pel vermella usada (164, 59)
 cubert de posts de gran forma, ab cuyr blau empremtat...ab sobrecuberta de cuyr vermell (164, 62)
 cubert de posts ab cuyr vermell empremtat, ab senyals Reyals e de la Ciutat (164, 84)
 cubert de posts ab cuyr vermell descolorit (164, 164)
 cubert de cuyr sens posts (164, 174)
 És cubert de posts ab cuyr vert empremtat, ab alguns pichs d'oripell...ab parxes de ceda verda (164, 182)
 ab po<s>ts ab cuberta de vadell (166, 8,11)
 ab po<s>ts de fust cubert de pell de vedell (167, 9)
 ab posts de fust cubertas de cuyro vermell obrat ... Ab una cuberta de lin (186, 2)
 de posts cubertas de cuyro vert, groch e vermell (186, 15)
 ab .II. po<s>ts de fust, la una és trenchada, cubertes de cuyro vermell cubertes de drap domesquí(187,10)
 ab cubertes de vadell palós (193, 22)
 ab les cubertes oripelades (196, 4)
 ab posts cubertes de cuyro vermell, ab camisa de cuyro (223, 1)
 cubert de posts cubertes de cuyro vermell, ab camisa de drap de li (223, 8)
 ab cuberta de vadell vermell empremtada (228, 1)
 ab cubertes de cuyro negre e vermell, de vadell, empremtades (228, 6)
 ab cubertas de posts cubertas de cuyr de vedell vermell (229, 4)
 ab posts de fust cubertes de orhipell (231, 3)
 ab posts de fust cubertes de cuyro de vadell palós (231, 7)
 ab cubertes empremtades de posts cubertes de cuyr de vedell groch (240, 5)
 ab cubertes de posts empremtades cubertes de cuyro de vedell vermell (240, 6,9)
 ab cubertes empremtades de posts cubertes de cuyro de vadell vermell ... e ab sobrecuberta de drap brocat d'or (240, 56)

ab cubertes de posts cubertes de cuyro vermell, cubertes de vellut vermell dolent, forrat de cetí vert(246,45)
ab posts de fust cubertes de cuyr de vadell pelós (254, 8)
un libre...gornit de posts ab cubertes de vadell (255, 1)
ab cubertes de posts de cuyro morat (255, 20)
ab cubertes de posts gornides de vedell vermell, empremtades ... ab una camisa de sedant vert (256, 1)
cubert de post de fust cubert de aluda vermella, ab obratges (259, 2)
cubert de post de fusta cubertes de cuyro vermell, ab cubertes de sobre de canamàs (259, 7)
Item, unes *Hores* ... picades d'or ... ab les cubertes vermelles emprantades, ab dos gaffets, cubertes de cabrit vermell (266, 40)
ab cubertes de posts cubertes de pell lehonada (290, 3)
ab cubertes de vellutat blau ... e cuberta de li prim, tota blanche (292, 20)
ab cubertes de vadell pelós (292, 22,27)
ab cubertes de posts cubertes de cuyro lehonat, picades (316, 1)
ab posts cubertes d'orhipell, pichat, ab altre cuberta de sobre de aluda vermella per gordapols (321, 4)
ab posts de fust cubertes <de> cuyro vermell picat d'or (321, 6)
cum postis fusteys cohopenerti coheri albi (322, 6)
cubert de posts cubertes de cuyro burell, e recubert a le cisternadure de cuyro blanch (340, 9)
cubert de posts cubertes de cuyro ab quatre colo<r>s, ço és, vert, vermell, groch e lehonat (340, 25).
ab cubertes de posts cubertes de cuyro de color de bresil (340, 90,95)
cubert de posts cubertes de alude grogue e vermella barrade (340, 92)
cubert de posts cubertes de cuyro barrat, vermell e groch (340. 98)
cubert de posts cubertes de cuyro de diverses colo<r>s, trepat, barrat (340, 104)

6.5.2. Còdexs amb posts de pergami

Aquest era un segon tipus d'enquadració molt emprada, especialment en llibres d'ús freqüent i que podien ésser duplicats d'altres més luxosos. Del pergami poden donar-se trets concrets (esquinçat, dolent, sotil); sembla que una pràctica corrent era la confecció de cobertes de pergami amb *engrut* (un compost pastós de paper, drap i aigua que se solidifica), que donava fermesa a la coberta.

Cal assenyalar que els notaris, en inventariar els manuscrits, no s'ajusten sempre al lèxic que fan servir. Així, amb el nom de *post* (peça de fusta plana i de secció rectangular, molt més llarga que ampla i més ampla que gruixuda) també poden fer referència a l'actual *coberta* (de fusta, pergami, paper, etc), com veurem més endavant. Oferim una petita mostra d'aquest segon tipus d'enquadració:

cum cohopenertis croceis de pergamenno (6, 10)
ab cubertes de pergami (17, 12)
quoddam quaternum papiri cum co<ho>pertis pergameni (30, 5)
ab cubertes de pergami engrutades (59, 2)
ab cuberta de pergami (59, 12)
ab posts de pergami engrutat, cubert de aluda blanca (59, 13)
ab les cubertes de pergami engrutat, cubert de cuyr vermell (59, 21)
ab cubertes de pergami (104, 16)
ab cuberta de pergami ab corege de vadell (124, 114)

- ab cubertes de un tros de pergamí (138, 2)
- ab cuberta de carta de pergamí (186, 1)
- ab cuberta de pergamí squinsat (198, 11)
- ab cubertes de pergamí dolent (321, 11)
- cubertes de pergamí (323, 7)

6.5.3. Còdexs amb posts de paper i engrut

La tècnica d'elaboració de cobertes de paper i engrut, introduïda a Europa per la península⁸⁷², va permetre encara la utilització de pells i cuir, de diversos colors, per a l'enquadernació dels còdexs.

- ab les posts engrutades cubertes de pel verda (17, 4)
- ab les posts engrutades cubertes de vermell (17, 9)
- ab les cubertes de vermell d'engrut (21, 3)
- ab les cubertes vermelles angrutades (21, 4)
- ab cubertes de paper cubertes de pergamí (76, 17).
- ab cubertes angrutades blanques (104, 2)
- ab cubertes engrutades cubertes de cuyro vermell (122, 19)
- ab cubertes engrutades verdes (122, 7)
- ab cubertes de paper, cubert de aluda blanca (131, 6)
- ab cubertes de paper engrutades (147, 3)
- ab posts de engrut cubertes de drap de li, obrat de seda (157, 2)
- ab cubertes engrutades de cuyro vermell (157, 9)
- ab cubertes engrutades de cuyr blanch empremtat (164, 58)
- ab cubertas de paper engrutat de cuyro vert (186, 8)
- ab cubertas de paper engrutat de cuyro blau (186, 11)
- cubert d'albadina blanca ab posts de paper engrutades (198, 4)
- ab cubertes blanques de pergamí, ab posts engrutades (213, 12)
- E és cornat ab cubertes de paper blaves (214, 8)
- ... ab cubertes engrutades vermelles o leonades (310, 499)

6.5.4. Còdexs amb posts de tela (drap, vellut, domàs)

Una quarta modalitat d'enquadernació és la que fa servir com a cobertes algun material tèxtil, normalment acompanyat d'una post de fusta: els exemples recollits ens parlen bàsicament de *seda* (el *domàs* no és sinó un teixit de seda monocrom; és molt curiós el primer dels esmentats, amb motius vegetals i animals: 164, 9) i de *vellut* (teixit de pelfa amb

⁸⁷²Segons recull M. CARRIÓN, *op.cit.*: «en el siglo XV España introducirá en Europa, heredadas de los árabes, las tapas ligeras de *papelón* o cartón fabricado con desechos de papel y con engrudo» (p.387).

el pèl tallat o arrisat, de seda, llana, cotó, etc). Aquest darrer material també donava certa solemnitat al manuscrit: el *Llibre Verd* de la Ciutat de Barcelona -recopilació dels privilegis urbans de la Ciutat-, constitueix un dels molts exemples que podríem trobar actualment a les biblioteques i arxius d'arreu.

ab cubertes de vellut (37, 5)

ab sa cuberta de li obrada de seda (48, 3).

ab cuberta levedissa de valut negra (149, 24)

ab post de fust, ab cubertes de drap de seda pampolat ab aucells (164, 9)

cubert de posts ab velut vermell ja usat (164, 60)

ab una cuberta de drap de li brodat (174, 1)

ab posts cubertes de domesquí groch, ab cubertes de li rendat (187, 7)

ab posts cubertes de domesquí vermell (253, 23)

ab les cubertes obrades de fil d'or ab agulla, en la una part de les quals és nostra Dona ab lo Jhesús al bras e en l'altre part sent Pere (266, 1)

ab cubertes de vellutat blau (292, 20)

6.5.5. *Varia*

En realitat, molts d'aquests esments es podrien incloure dins dels altres apartats si, en el moment d'inventariar els còdexs, el notari hagués estat més precís en la seva descripció. Perquè quan es parla de posts cobertes de color o empremtades, tot i que no es precisa de quin material són folrades, creiem que no se'ns parla de posts de fusta sobre les quals s'aplicà un color o es treballà amb la tècnica del gofrat o de l'oripell; més aviat, pensem que es fa referència a posts cobertes de cuir, tela o algun altre material.

Els notaris són explícits en parlar de molts manuscrits que tenien tan sols les tapes de fusta («posts de fust nues»: 104, 18; «posts sens cubertes»: 164, 14; «cubert de posts descubertas»: 186, 14; etc), o, senzillament, de còdexs que estaven sense lligar i sense tapes ni cobertes («libre descornat sens posts»: 17, 14; «liber papiri, sine cohoptis»: 30, 4; «lo qual libre és nuhu, sens cubertes»: 340, 85). En parlar de l'estat de conservació dels manuscrits en donem més exemples.

No hem aconseguit d'identificar ben bé el significat d'altres esments (creiem que els mots «tresdosa, tresdós, tradoça» i «cendrós» fan referència a un tipus de coberta de tela). Finalment, volem destacar «una post en la qual és ficat un pergamí escrit de letre grossa» (321, 1), que sembla un tros en pergamí amb el títol del manuscrit, escrit en una lletra llegible, posat sobre la post de fusta, i anotar els esments d'unes «cubertes de posts a la italiana» (298, 7-9) i d'unes «cubertes reials» (298, 7), estils que no hem sabut caracteritzar.

Tot seguit donem una relació, que no és exhaustiva, d'alguns dels esments comentats:

ab posts sens altre cubertor (1, 11)

Primerament, un libre d'argent ... ab smalts de diverses colors. En la part són los ymatges de sent Just e sent Pastor e en l'altra part Déu lo Pare ab los quatre Avangelistes, e stà en un stoig de cuyr blanch (5, 1)

- ab les cubertes ampremtades (17, 1)
 ab posts sens cubertes (17, 5)
 ab posts menys de cubertes (17, 6)
 libre descornat, sens posts (17, 14)
 cubert de drap enserat vert (26, 1)
 liber papiri, sine cohoptis (30, 4)
 Item, .I. libre de paper ab posts per tenir panys d'or, en lo qual ha alguns panys d'or (41, 1)
 ab posts vermelles obrades, cubert de drap de li obrat de seda, de diverses senyals e colors (48, 2)
 un libret ab guarniment de atzeytoni blau e ab gafet e una maneta d'aur (53, 9)
 ab posts e cuberta de atzaytoni blau (55, 2 / 56, 1)
 Item, .I. *Compter ab Avengelís* cubert de drap d'or (56, 12)
 ab posts scorxades (59, 8)
 ab post de fust cubertes de vert (104, 7,13)
 ab posts nues de fust nues (104, 17,18)
 ab posts de fust e cobertes de vermel empremtat (104, 22)
 Item, .I. libret petit ... cubert de canyamaç (112, 4)
 E és cubert de vermell ab posts engrutades (124, 1)
 ab posts de fust...ab cubertes vermelles empremtades (124, 3)
 ab cuberta lavadissa vermella oldana (124, 5)
 ab posts de fust ab tresdosa vermella derera (124, 8)
 ab posts de fust ... ab tresdos blancha derrera (124, 10)
 ab posts de fust ab tradoça vermella (124, 36)
 ab posts de fust cubert, de vert e vermell (124, 50)
 ab posts de fust ab cuberta vermella oldana (124, 56)
 ab posts de fust ab cuberta meytada vert e vermell (124, 57)
 ab posts de fust trencades, cubertes grogues (124, 104)
 ab posts de fust cubertes meytades blanch e vert (124, 127)
 Item, una cuberta de seda del dit *Breviari*, pampolada de groch e vermell (139)
 Item, una altra cuberta de *Breviari*, obrada de seda vermella ja oldana (139)
 ab posts sens cubertes (164, 14)
 cubert de posts ab oripel empremtat (164, 50)
 altre libre...sens cubertes e sens comensament (164, 175)
 ab cubertes de faytx scorxades (170, 4,5)
 ab cubertes de posts ab una cuberta de drap de li brodat (174, 1)
 cubert de posts descubertas (186, 14)
 ab cubertes corquades (243, 6)
 ab cubertes de vedell (245, 10)
 Item, un *Missal* ... ab les cubertes de ceda (263, 8)
 ab les cubertes verdes, picat d'or (266, 36)
 ab cordó e cuberta d'or, e seda negre e burella (292, 1)
 ab cubertes de cendrós (292, 6)
 Item, hun libre ab cubertes reyals (298, 7)
 Item, hun libre ab cubertes de posts a la italiana (298, 7)
 Item, altre libre cubert a la italiana (298, 8,9)
 posts cubertes de cuyro vermell, ab un stalvi de pergami (308, 12)
 Item, una post en la qual és ficat un pergami, escrit de letre grossa (321, 1)
 cubert de posts nues cubertes de cuyro vert a le ligadure (340, 22)
 cuberta de posts nues cubertes les ligadures de cuyro lehonat (340, 23)
 cubert de post nuhes ab la ligadure cubertes de alude groga (340, 32)

6.5.6. Fermalls i ornaments de l'enquadració

L'enquadració no es reduïa només a la relligadura més o menys artística dels llibres. Anava acompanyada de tot un seguit d'elements i ornaments, entre els quals hi hauria els següents: *gafets* (peça de metall que servia de fermall entre les dues tapes o posts del llibre. En nombre variable, de 2 fins a 8, en tenim de materials com l'argent, argent daurat, coure, ferro o lautó). Gafets com a motiu estètic que els notaris no deixaren d'enregistrar en inventariar-los: «un bras d'argent daurat en loch de tancador» (44, 5 o 149, 24); els «tancadors d'argent daurats ... ab sengles smalts en cascun del quals» (44, 11); el «gaffet fet a la manera de .a. ... d'argent» (78, 3) o els «.II. gaffets d'argent lavorats en certa forma, ab sengles ymàgens de hòmens embotides» (240, 53). Com a sinònim de «gafet» trobem, de vegades, el terme *tancador* (de metall, com els suara esmentats, però també n'hi ha d'altres que són senzilles corretges de cuir o pergamí, o cintes de seda); ben curiós és «un tencador, ço és, mascle, e dues famelles de argent» (316, 1). Però no sempre és així, perquè podem trobar-nos amb esments en què es fa una distinció clara entre ambdós elements: n'és un exemple l'esment d'un còdex «ab bolles e cantoneres de lautó, ab quatre gaffets e quatre tanchadors» (321, 6).

Tenim altres elements com les *bolles* (peça de metall, generalment rodona; el mot *bollat* designa avui una figura de relleu obrada en una peça metàl·lica; en són una mostra aquelles «bolles fetes a forma de roses d'argent» (240, 5,6,58 i 295, 1) o altres «fetes a forma de cascavell» (240, 30) o *botons* (nom de diferents objectes de forma homònima, realitzats en materials variats); *claus*, *escudets* i *platoms* (objectes d'ornament, generalment metàl·lics, que anaven a la post del còdex i que tenien, a més d'una funció estètica, una de pràctica: evitaven el contacte directe del llibre -i, per tant, de la seva enquadració-, amb la superfície on es recolzava). Normalment, si el llibre es conservava sencer, bolles i claus anaven en nombre de cinc a cada post.

Però encara podien tenir més elements d'ordre pràctic o purament estètic: *cantoneres* (peça, generalment de metall -els esments són ben clars: «cantoneres d'estany»: 164, 66; «cantoneres de ferro blanch»: 177, 4; «cantons de lautó»: 255, 14-, que serveixen per a reforçar els cantons de les posts del llibre: evidentment, si es conserven, són sempre quatre); *bagues* (la definició etimològica del mot encaixa a la perfecció amb aquest element: una baga era un nus o llaçada en què un dels caps de la corda, del cordó, etc. no és fet passar del tot i forma com un vec o una anella per on pot passar una altra corda, un altre cordó, etc, on pot ésser subjectat un gafet, ganxo, etc, que serveix d'adorn); i, finalment, *giradors* (cintes, de materials diversos -en els còdexs més luxosos era de seda, com aquells «.XIII. giradors de seda de diverses colors ficats en un canó obrat de perles menudes» (48, 2)-, la funció de les quals consistia en poder girar fàcilment els fulls del llibre i servir com a senyal de lectura), a més d'altres signes o motius ornamentals molt específics (unes rosetes al mig de la post: «e rosets al mig de lautó», 177, 2; o senyals diversos: «ab dos tencadors de argent, ab senyal de ferro»: 124, 6; «E lo qual ha en lo mig de cascuna post ha un senyal de Salamó»: 164, 10).

Les descripcions, minucioses i molt variades, complementen algunes de les dades que hem exposat:

- ab .III. gafets (10, 1)
- ab .III. gaffets e .I. tancador e .X. platonets, tots d'argent (17, 1)
- ab dos gaffets (17, 15)
- ab posts cubertes...ab son pengador (17, 18)
- ab dos botons (21, 4)
- ab .I. gaffet (21, 5)
- giradors solament ab .I. tancador d'argent blanch, qui stava clavat en un troç de parxa de seda vermella, ab alguns de seda vermells, groços e morats, vermells e verts, ab .I. botó al cap d'or e de seda verda (37, 9)
- ab un bras d'argent daurat en loch de tancador (44, 5)
- ab sos tancadors d'argent daurats, ab sengles smalts en cascun dels quals ha Ihesús (44, 11)
- ab dos tancadors d'argent sobre daurats, ab sos giradors, ab un botó ab .XVIII. perles (45, 13 / 46, 3)
- ab tancadors de parxe vermell, guarnits d'argent daurat, ab sos cordonets e botons de seda e d'aur, e ab .XIII. giradors de seda de diverses colors ficats en un canó obrat de perles menudes (48, 2)
- ab un botó de perles gros (55, 2 / 56, 1)
- ab .II. tancadors (59, 3)
- ab tancadors de botons de aluda (59, 4)
- ab .V. bolletes petites en cada post e ab .II. gaffets e tancadors (59, 6)
- ab un botó (59, 13)
- ab sos tancadors de parxes de seda, ab los caps d'argent sobredaurats (59, 16)
- ab .II. tancadors de correig larchs e gaffets (59, 19)
- ab .II. tancadors petits (59, 20)
- ab .IIes. tancadors de botons (59, 21)
- ab .I. gaffet fet a la manera de .a. e l'escut són dues flors. La qual .a. e les flors són d'argent (78, 3)
- ab .V. tatxes de leutó a cada part, ab dos gafets de leutó (87, 3)
- ab .V. platons (104, 44)
- ab .V. boles a cascuna post, ab .III. gaffets (106, 1)
- ab .X. claus, .V. a cada part (106, 8)
- ab un tenquador d'argent, e ab tres platons d'argent smaltats sclaffats en cascuna post (108, 1)
- ab tencadors d'argent de mà (118, 28)
- ab cubertes engrutades cubertes de cuyro vermell, ab correigs e tencadors del dit cuyro (122, 1)
- ab dos tencadors de argent, ab senyal de ferro (124, 6)
- ab cantoneres, ab dos gaffets (124, 24)
- ab .X. claus...ab .III. gaffets ab cantoneres (124, 39)
- e .VIII. gaffets (124, 83)
- ab un tanchador d'argent (124, 91)
- ab dos gaffets de argent deurats (124, 124)
- E lo dit libre era tanquat ab parxe de seda, ab guafet de leutó (129, 1)
- ab tancado<r>s de parge de seda, la hu vert e l'altre vermel. E lo cap dels girado<r>s de argent sobredaurat (135, 1)
- ab .III. gaffets de lautó ... ab cantoneres e roses al mig de lautó (140, 10,12,19)
- ab .III. senyals de Malla en cascuna post, ab dos gaffets de lautó, cantoneres e diverses roses de lautó (140, 23)
- ab dos tanchadors de argent esmaltat (140, 30)
- ab dos tencadors ab los caps de lautó (147, 1)
- ab .XIII. claus deurats an cada post ... ab quatre gafets (149, 6)
- ab .X. claus deurats ... ab dos gafets (149, 9)
- ab un bras d'argent (149, 24)
- dos tencadors d'argent daurat (160, 21)
- ab dos tencado<r>s de seda vermeys, ab les caps d'argent (161, 4)

- ab .X. boles e .III. gafets (164, 1)
- ab .II. gafets e .V. bolles en cascuna post (164, 2)
- ab tancado <r>s de lautó (164, 7)
- E lo qual ha en lo mig de cascuna post ha un senyal de Salamó (164, 10)
- ab .V. claus en cascuna post, plans, e ab .III. gaffets (164, 17)
- ab dos gaffets d'argent e dos scudets (164, 19)
- ab un tancador d'argent e .III. scudets d'argent (164, 37)
- ab .III. gafets de coure deurat e .X. boles (164, 62)
- ab .III. gafets ab cantoneres d'estany (164, 66)
- ab .III. gaffets, ab parxes de ceda verda (164, 182)
- ab dos tencadors, ab parxes vermells (164, 185)
- ab cantoneres e rosets al mig de lautó qui's tenquava ab .III. gafets, empero no ha sinó .I. (177, 1,2)
- ab .III. gaffets e ab cantoneres de ferro blanch (177, 4)
- qui's tanca ab .II. gafets, de que no ha sinó un gafet d'argent, ab surs scudets d'argent...ab una cuberta de lin (186, 2)
- ab .V. bullos grossos en cascuna post ab .II. gafets (186, 3)
- ab .II. tencadors larchs de seda (186, 5)
- e tanca's ab .II. gafets tencadors de cuyro (186, 11)
- ab dos tanquado <r>s de or e de sede, ab los caps d'argent daurats sembrats de perles menudes, ab lo tenidor dells girado <r>s sembrat de perles menudes (187, 7)
- ab un tancador de coura daurat (203, 5)
- ab .II. rovells (218, 30)
- ab dos tanchadors de parxe de seda, ab gaffets d'estany (226, 3)
- gaffets de coure (226, 4)
- ab cantoneres de lautó e ab .V. bolles fetes a forma de rosa d'argent daurat a cada part, ab dos tencadors de parxe de seda violada e groga, ab los caps d'argent sobredaurat lavorats en certa forma (240, 5)
- ab cantoneres de lautó, ab .V. bolles fetes a forma de roses d'argent daurat a cada post e ab dos tencadors, ab parxes de seda blava e groga, ab caps d'argent daurat lavorats en certa forma (240, 6)
- ab .V. bolles poques fetes a forma de cascavell, .II. gafets, ab correigs de cuyro vermell e dos scudets de lautó (240, 30)
- ab .V. bollas d'argent daurades fetes a forma de rosetas a cada part, e .II. gaffets d'argent daurat lavorats en certa forma, ab sengles ymagens de hòmens embotides, e .II. scudets d'argent daurat e al un cap del dit libre .I. canonet d'argent sobredaurat ab sengles perles als caps, apte a tenir los giradors (240, 53)
- ab .II. tanchadors d'argent sobredaurat e ab diversos girado <r>s de ceda, ab .I. botó de perles al cap (240, 54)
- ab .V. bolletes fetes a forma de rosetes a cada part e .I. gaffet e .I. scudet de argent sobredaurat (240, 58)
- ab dos tanchadors gornits d'argent daurat, ab sengles botons d'or (246,45 / 247, 98)
- ab .III. gaffets ab cantons de lautó (255, 14)
- ab sinch plotons a cada part, ab dos guaffets (259, 1)
- ab .III. plotons a cada part, ab dos tanchadors (259, 2)
- ab dos tencadors d'argent sobredaurats ... ab un botó de perles menudes (263, 8)
- ab dos tencadors d'argent daurats ab una setra a cascun tancador (266, 35)
- ab dos gafets, la .I. trencat (290, 1)
- ab .III. tencadors, empero los tres són trencats, ab .V. bolles a cascuna post (290, 14)
- ab dos tencadors e .V. bolles en cascuna post, però la una és trencada (290, 15)
- ab cordó... e seda negra e burella (292, 1)
- ab los tencadors de argent daurats, ab bolles de coura ab sos girado <r>s de seda e cuberta de li prim, tota blanque (292, 20)
- ab sinch boles fetes a manera de roses, ab quatre gaffets, los dos dels quals eran trancats (295, 1)
- quatre gafets e enleunat per cantons e per mix (298 bis, 1)
- ab correigs de cuyro canat e quatre scudets (310, 16)
- ab un tencador, ço és, mascle, e dues famelles de argent (316, 1)
- ab bolles e cantoneres de lautó, ab quatre gaffets e quatre tanchadors (321, 6)

ab cubertes vermelles e dos gafets, e lo tenidor dels cordons de argent daurat (323,20)
 Item ... unes *Hores* ... ab un gra d'or o canó d'or, ab dues perles (327)
 ab stalvis als cantons de leutó, ab quatre tanquadors, manquen-hi los tres mascles (340, 6)
 ab quatre gaffets, la hu trenquat e als cantons devant gornits de laune (340, 9)
 ab quatre tencadors e anleunat als cantons (340, 25)

Hem destacat ja el paper del llibre com a objecte luxós i de gran valor, que podia servir com a penyora per a un préstec en metàl·lic, per exemple. Durant tota la Baixa Edat Mitjana i en els primers temps de la Moderna, és normal trobar barrejats, en testamentaries, inventaris i discussions patrimonials, els llibres i les joies. Aquesta equiparació ve motivada per alguns dels elements que configuraven l'enquadrernació i la il·luminació dels còdexs que, en determinats exemplars, no anaven pas acompanyats de l'excepcionalitat o qualitat literària del text.

En un llibre encarregat, el contingut preval per damunt de tot, però també és important la presentació, adequada al «servei» futur que ha de prestar. Però, quan ha desaparegut el primer posseïdor, especialment si es tracta d'una persona aïllada i no pas d'una institució, i com que no només interessa el servei que pot fer el llibre, es té cura també del seu valor comercial, sobretot quan els materials i l'enquadrernació són rics i extraordinaris. Així s'explica la facilitat i freqüència amb què els llibres eren «despullats» dels elements més destacables de la seva enquadrernació, ja sigui per a apropiar-se'n com a valor real (elements com l'argent, l'or, i els cuirs de colors podien ésser venuts com a objectes individuals), ja sigui per a «falsificar» o «dissimular» la seva procedència i amagar l'empremta de la legítima possessió anterior (pràctica no gens estranya, ni aleshores ni en temps més moderns). Per això, malgrat el nombre d'enquadrernacions d'època que ens han arribat, molts dels còdexs han sofert mutilacions greus que s'han intentat subsanar amb altres enquadrernacions posteriors que, tot i els mèrits artístics que presenten, no poden soplir mai l'excepcionalitat d'una d'original. Altres motius ornamentals dels llibres, com les caplletres i miniatures, també han sofert, com és sabut, al llarg de la història, i per motius molt diversos, un procés de saqueig i de mutilació que ha quedat reflectit en molts manuscrits, amb forats a les pàgines o amb fulls sencers tallats. Una utilitat possible és fer servir «I^a. post de *Evangelis* per iurar», com recollim en l'inventari de béns del mercader Pere Gircós (doc. 187).

Els notaris de l'època ja van recollir multitud de testimonis sobre l'estat de conservació d'alguns dels manuscrits que inventariaren. La gran majoria d'aquestes descripcions parlen de còdexs sense posts, per què es troben en quaderns (alguns dels mss. són lligats amb una corda com a enquadrernació rudimentària), amb posts trencades, velles, usades, amb el cuir descolorit, «podrit» o «corcat», etc. Els adjectius són ben diversos: «apedassat, desbaratats, oldanes, ja usades, scorxades, exorbat, desgavallat, malmenat...». Hi ha descripcions ben explícites, com aquell «llibre tot descornat e desfullat, que una carta no's tenia ab altre» (157, 7) o aquell altre còdex «ab posts cubertes de cuyr qui és stat vermell qui per antiguitat és tornat blanch» (89, 27).

No només l'enquadrernació podia presentar un aspecte lamentable: el text també en patia les conseqüències de l'oblit a què eren sotmesos molts manuscrits; la manca de posts o d'alguna altra enquadrernació va fer que molts perdessin els primers i/o els darrers fulls; l'escriptura podia ésser tan poc clara que «envides hom pot llegir» (2, 7) i més si «la letra que's comença a raure» (59, 11); l'actuació d'elements que tradicionalment han malmès els llibres i documents, presents en diferents descripcions que oferim tot seguit (com les referides als corcs, els rosegadors o l'aigua), no són més que uns quants testimonis més del tradicional oblit a què han estat sotmesos alguns dipòsits libraris particulars i institucionals al llarg dels segles, fins ben entrada l'actualitat.

No hem d'oblidar que molts d'aquests còdexs eren valuosos, i alguns més estimats pels rics materials amb què estaven confeccionats (pergamí, cuir, gafets d'argent, esmalts, or, pedres precioses, miniatures, etc), que no pas pel valor literari del text que contenien.

Item, .IIII. quartapassos escrits en paper, vells, en què envides hom pot llegir (2, 7)

Item, una lectura de paper rosegada de rates a la .I. cap ... apel·lada ... (11, 1)

Item, .I. tros de *Constitucions de Catafn]lunya*, no comensades ne acabades, de poque valor (22, 43)

E la darrera carta comensa: ... De l'altra pars és ras (26, 3)

E segons la continuació de la fi no par que sia acabat (37, 1)

... ab un coern a la fi qui no és cosit ne acabat de scriure (50, 10)

... altre libre sens posts e cubertes, fort antich (50, 14)

E comensa la darrera carta del dit libre, la qual és rosegada de rates: ... (57, 2)

Item, .I. altre libre ... escrit en pergamins, e la letra que's comença a raure (59, 11).

Item, .I. coern escrit en pergamins ... ab un cordó de fil blanch e blau, ab un poc de sera, la qual paria que fos segell (65, 1)

Primo, .I. libre ... appellat *Decretals*, scrites en pergamins, en dos colondells, test e glosa antiga, e en la primera fulla molt rasas ... E són ne stades talladas .IIII. fullas (65,2)

Item, .I. *Missal* molt antich e vell (65, 13)

E ultra lo dit libre [*Manipulus curatorum*], axí abans lo dit libre com darrera, havia més escrit qui no era del libre (68, 2)

Est cohoptum corio viridi et valde discoloro et cum postibus (70, 1)

Lo derrer cohern no és de tot acabat de scriure e fan a cornar (78, 4)

Item, .IIII. tractats de *Istòries* ... són ligats ab un fil de palomar (78, 12)

Item, un altre libre escrit en paper, vell, apedassat, *Libre d'esgléya* (87, 7)

Item, un libre ... ab posts cubertes de cuyr, qui és stat vermell qui per antiguitat és tornat blanch (89, 27)

Item, unes *Decretals* en pergamins, velles, totes mullades, de pocha valor (90, 15)

Item, uns *Set Salms* en pergamí, prou dolents (108, 39)

Item, .I. libret ... Lo qual comensa en la primera carta: ... E feneix: ... La darrera carta del qual libre envides se pot legir (112, 4)

Item, .V. o .VI. coherns de paper escrit, tots ligats, antich. Lo qual tracta dels *Sagraments de la sgléya* e de altres coses. La primera carta dels quals coherns no's pot legir (112, 12)

Item, alguns coherns ... en què havia scrites algunes formes de *Actes ecclesiàstics*, de que ni havia alguns cusits, altres descusits (125, 1)

Item, atrobam dos libres ... veys, tots desbaratats ... de poque valor (132, 11)

Item, atrobam .I. *Saltiri* en pergamins escrit, que tot se rau, de fort poca valor (132,15)

ab pots de fust, ab cubertes vermelles oldanes (149, 16)

Item, una *Digesta Vella* ... descornat e sensa tencado <r>s (150, 5)

Item, un ... libre appellat *Doctrinall*, escrit en pergamins vey <lls> ... descornat e se <n>s tanchadors (152,2)

Item, unes *Ores* pochades, ja usades (154, 2)

- Item, un *Breviari* ... ja usat (154, 4)
 ab posts de fust cubertes de cuyro blanch podrit (157, 4)
 Item, altre libre ... molt antich, sense posts e sense cubert. E comensa a la derreria de la carta primera, com en lo comensament legir no's podia:... E feneix:... La derr <er> a fulla del dit libre comensa:... E fenex, en aquex parte mateixa com en l'altre part no's pogués legir:... (157, 5)
 Item, .I. libre tot descornat e desfullat, que una carta no's tenia ab altre (157, 7)
 Item, un altre libre scrit en paper, en forma de un full, ab cubertes de pergamins, en coherns de paper tots descornats (170, 100)
 Item, un altre libre scrit en pergamins, cubert de posts scorxades, sense gaffets, hon és lo *Test del Codi*, imperfet com no y <és> tot complit (170, 103)
 Item, uns *Salms penitencials* de pergami, rosegats (171, 3)
 Item, un altre libre scrit en paper, ben dolent, appellat *De Salvatoris Mundi* (200, 52)
 Item, .XII. coerns de libre scrit en pergamins, ligat ab una corda (207, 6)
 E trobam-lo ab algunes cartes squinsades en la fi e per lo libre (214, 8)
 Primo, .I. libre scrit en paper de tot lo full. Lo qual stà <a> vuy dia en querns (216, 1)
 Item, hun altre libre ... descoernat, ab les posts trenchades (226, 4)
 En lo qual libre fall lo començament e és tot descornat (230, 7)
 Lo qual <libre> té damnada e rasa la primera carta (230, 9)
 Item, .I. libra ... en lo qual ne ha .VI. coherns encara no ligats (246, 67)
 Item, .I. libre ... descornat ... ligat ab un cordó de ceda violada (246, 90)
 Item, .I. altra libra ... ab cubertes de posts cubertes de cuyro vermell, tot corcat (246, 95)
 Item, un libra appellat *Saltiri*, petit, dolent, exorbat (252, 1)
 Item, .I. libre scrit en paper ... molt usat ... apellat *Dispenser* (254, 1)
 Item, un libra de forme de procés, cubert de posts cubertes de cuyro vermell, ben usades (257, 1)
 Item, un ... libre appellat *Abresart* ... tot descornat e arnat (263, 7)
 Item, altre libre ab cubertes vermelles descolorides (274, 3)
 Item, un *Breviari* scrit en pergamins ... desgavallat (312, 1)
 Item, hun *Virgili* desligat, vell e de pocha vàlua, scrit en pergami, sens cubertes (320, 11)
 Lo qual libre és vell e malmenat (340, 79)

Aquestes descripcions notariales del segle XV no són excepcionals: de situacions semblants se'n fan ressò alguns literats i escriptors segles abans. El *Philobiblon seu de amore librorum* (ca. 1340), considerat el primer tractat de bibliofília de l'Edat Mitjana, autobiografia i testament intel·lectual del benedictí Ricard de Bury⁸⁷³, arquebisbe de Durham, el qual és considerat també el primer bibliòman d'Occident, ja expressa amargament l'estat d'abandonament de moltes biblioteques i arxius que ell va visitar o que coneixia per altres, el pèssim estat de conservació de molts manuscrits, així com el seu disgust per la poca atenció que alguns clergues dedicaven a l'estudi: el seu «mal d'amor envers els llibres»⁸⁷⁴ (el que avui definim com bibliomania), l'empeny a criticar els monjos per als quals

⁸⁷³Sobre Ricardus de Bury, vegeu I.CASTAÑO, «Philobiblon seu de amore librorum», *Homenaxe a Daria Vilariño*, Pub. Univ. Santiago de Compostela, 1993, pp. 291-298, on es fa un breu repàs a la vida i obra d'aquest bibliòman del segle XIV; en no disposar de la traducció catalana de J.PIN SOLER (Barcelona, 1916), hem seguit la castellana RICHART DE BURY, *El Filobiblion*, Ed. Zeus, Barcelona 1971, per a les cites que segueixen.

⁸⁷⁴Bury afirma en un altre passatge: «Pero a la verdad, preferimos los libros a las libras; tuvimos más amor a los códices que a los florines; quisimos más folletos pequeños que rumbosos palafrenes», p. 60.

Los estudios y las lecturas ..., excepción hecha de unos pocos elegidos en los que no queda la imagen sino la huella de lo que los padres fueron, consisten en ganados y pieles, mieses y graneros, puerros y verduras, bebidas y copas ... Cargan con el carcaj y el arco; toman las armas y el escudo; distribuyen el producto de sus limosnas no a los necesitados sino a los perros, se aplican a los juegos de azar, a los dados y a otras diversiones o sea, a las mismas cosas que nosotros prohibimos a los seglares...

als quals

los ha apartado del cuidado paternal de los libros otro cuidado triple y supérfluo, a saber: el estómago, los vestidos y las casas.⁸⁷⁵

I, el que és pitjor, els segueixen uns joves estudiants no gaire millor preparats per apreciar el valor dels llibres; entre els múltiples consells i àcides crítiques que elabora sobre els estudiants en aquest capítol dissetè (en el qual «S'ha de tractar i disposar els llibres amb cura exquisita») destaca aquella genèrica que fa referència:

el caso de un joven sin seso que pierde miserablemente el tiempo haciendo como que estudia; tiene la nariz helada puesto que estamos en invierno y le salen los mocos que no se digna limpiar con el pañuelo, permitiendo que caigan y ensucien el libro que tiene debajo. ¡Pluguiera a Dios que en vez del libro le hubieran puesto un mandil de zapatero remendón!⁸⁷⁶

Els escriptoris i tallers de copistes, il·luminadors, enquadernadors, començaven a ésser abandonats. Boccaccio, contemporani de Bury, plora quan descobreix l'estat lamentable de la biblioteca del monestir de Montecassino. Bury escriu:

Yacían inanimados libros en otro tiempo preciosos; echados a perder y convertidos en verdadero horror, cubiertos de excrementos de ratones y agujereados por las mordeduras de los gusanos. Otros, que antes revistieron la púrpura y el lino, habían caído en ceniza y cilicio, relegados al olvido, llegando a convertirse en estadia de insectos roedores.⁸⁷⁷

Per l'inventari que coneixem de Joan de Fontcuberta, notari de Barcelona, posseïdor de l'únic manuscrit documentat de l'obra de Bury en el nostre apèndix documental (doc. 160, 15; febrer de 1433), podem afirmar que la seva col·lecció librària no reflecteix, ni de bon tros, la bibliomania de l'autor anglès, ja que es tracta bàsicament d'una biblioteca professional.

---

⁸⁷⁵*Ibid.*, pp. 47 (cita anterior) i 49.

⁸⁷⁶*Ibid.*, p. 90 i ss.

⁸⁷⁷*Ibid.*, p. 59.

6.6. Tinta

La tinta emprada per a la confecció dels còdexs, segons confirma l'anàlisi codicològica, establia la tinta negra per al text i la vermella per a les rúbriques, com recorden algunes definicions de *rubrica* que trobem en els diccionaris⁸⁷⁸ i en els manuals de Paleografia⁸⁷⁹. Les descripcions recollides confirmen aquesta pràctica, amb alguns exemples de còdexs que introdueixen un tercer color, el blau (o «atzur»), per a les rúbriques, sol o en combinació amb el vermell: vegeu els n°s 321,4 i 340,6.

- La primera pàgina del qual finix en rúbrica escrita de vermelló:....(164, 1)
- Lo quall comensa ab lo crau vermella en la primera fulla:... E ffeix:... (166, 3)
- Lo qual libre comensa en la rúbrica vermella:.... (177, 1)
- Qui comensava en la róbica de letra vermeya:... E finia en letra negra:... (181, 1)
- Comensa in nigro:... (186, 2)
- Comensa in rubro:.... E comensa in nigro:... (186, 14)
- E comensa en la primera carta escrita in nigro:... E ffeix en aquella pàgina del libre:... E segueix-sa en la segona pàgina d'aquella carta:... E en aquella és scrit per roblicas:... E ffeix aquella pàgina:... (186, 42)
- Les quals *Hores* comensen en letre vermella:... E fenex la primera pàgina en letre negra:... (191, 1)
- Lo qual comensa en lo scrit en vermelló en lo principi:... E lo scrit en tinta negra:... (228,3).
- E après lo scrit en vermenillo comense:... (228, 5)
- Qui comença, ço és, lo títol vermell:.. En la derrera carta és scrit un altre títol vermell qui diu:.. (255, 27)
- La primera carta escrita del qual comença de letra vermella:... E la derrera finex de letra negra:..(290, 7)
- Qui comensa en la scriptura en letres vermelles:... (321, 1)
- E comensa la primera pàgina en hun títol vermell:... E en letre negra de la dita primera pàgina comensa:...
- E ffeix en la matexa pàgina:... La última pàgina conté en un títol de adsur:... (321, 4)
- Lo qual comensa en letres vermelles e blaves:... E segueix-se après en letres negres:... (340, 6)

A casa nostra, la bibliografia sobre l'elaboració de tintes en època medieval i moderna és prou nombrosa⁸⁸⁰.

⁸⁷⁸ «a. En els manuscrits i impresos antics, la part que era escrita en lletres vermelles. b. Cadascun dels títols o epígrafs dels capítols o seccions d'un volum, l'índex que precedeix o termina el volum, escrits en vermell».

⁸⁷⁹ «La tinta roja, *minium*, *rubrica*, usada desde muy antiguo, se aplicó principalmente a la escritura de iniciales y títulos, ora sola, ora combinada con la negra o de otros colores», A.MILLARES-J.M.RUIZ, *Tratado...*, op. cit, p. 308.

⁸⁸⁰ A.ALTISENT, «Persistència, als segles XVIII i XIX, de la fòrmula medieval de la tinta», *Estudis d'Història Medieval*, 1 (1969), pp. 137-39; id., «Més sobre tintes, plomes i llibres», *Homenatge a la memòria del Prof. Emilio Sáez...*, op.cit., pp. 531-536; M.MILAGROS CÁRCEL-J.TRENCHS, «La tinta y su composición. Cuatro recetas valencianas (siglos XV-XVII)», *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, 82 (1979), pp. 415-426.

6.7. L'escriptura

Els notaris també donaren indicacions sobre els diferents tipus de lletres en què apareixien escrits els còdexs. Així, en apartats succesius, parlarem de les nomenclatures paleogràfiques, de la qualitat i de la mida de l'escriptura, de la seva disposició i datació, i tractarem de les còpies autògrafes recollides, dels còdexs datats i de la llengua en altres apartats. No hem dubtat d'incloure-hi alguns dels esments que han aparegut a la nostra recerca per il·lustrar millor la nostra explicació.

6.7.1. Nomenclatures paleogràfiques en els inventaris

Un dels mestres de la Paleografia de tots els temps, A. Millares Carló⁸⁸¹, ja afirmà la dificultat de trobar i establir les equivalències entre les descripcions donades pels notaris en inventariar els llibres i la terminologia paleogràfica actual: què hem d'entendre quan ens parlen de lletra «antigua» o «gòtica», per exemple? Ben segur que alguns còdexs que són descrits de «letra antiga» podien referir-se a l'escriptura carolina (o potser més antiga), però assimilar aquest qualificatiu amb aquest tipus de grafia, sense tenir més dades objectives, és massa arriscat i poc probable l'encert.

La gran majoria d'esments es refereixen a l'escriptura «gòtica, gòtiga», terme amb diverses accepcions al llarg de la Història⁸⁸².

Comensa en lletres gòtiques (164, 17) [*Lactancius Finianus, De falsa religione*]
Comensa ... ab lletres gòtiques (164, 99) [*Ovidius* i altres obres]
de letra gòtiga (164, 167) [*Macrobius, De sompno Sipionis*]
de letra gòtica (186, 10) [*Evangelis*]

---

⁸⁸¹ Amb la col·laboració de J.M.RUIZ ASECIO, *Tratado...*, esp. pp. 182-83 i 214-215. Destaquem algunes de les seves reflexions: «Sólo a título de curiosidad recordamos estas denominaciones [amb exemples extrets de les obres de J.Mª Madurell i Marimon i J.Rubió i Balaguer], cuya identificación es muy problemática, cuando no imposible (...) El problema estriba en saber si los nombres apuntados se aplicaban a los mismos caracteres con que hoy los designamos, o tenían valor distinto» (nota 65, p.215). La complexitat del tema de les identificacions escriptuàries rau en la diversitat de tipus gràfics d'època baix-medieval: «En la Corona de Aragón, durante los siglos XIV y XV, se usaron para fines librarios, además de las escrituras gótica y cursiva, una clase intermedia, especie de gótica degenerada, (...) y, además, la bastarda y la humanística» (p.215), sense tenir en compte les anteriors a aquests dos segles.

⁸⁸² En parlar de l'escriptura a la Corona d'Aragó, la veu «gòtica» no és anterior a la segona meitat del segle XIV: un esment ja ens parla, el 1375, d'«altre libre de pergamí d'alcunes *Ordinacions de drets et de Ordinacions de la terra*, en pergamí, ab lletres gòtiques». Una part de la historiografia, des del segle XVI, identifica amb aquest terme una escriptura majúscula, emparentada amb la capital romana; els erudits espanyols del s.XVI l'identifiquen amb l'actual escriptura visigòtica -possible per a determinats manuscrits-, i, finalment, una tercera visió l'identifica amb l'accepció actual d'escriptura gòtica librària (A.MILLARES-J.M.RUIZ, *Tratado...*, notes 33 i 65, pp. 182 i 215, respectivament).

- ab letra gòtica (186, 33) [*Evangelis*]
 ab letra gòtiga (203, 8) [librot ... de *Oracions*]
 E comense en letres gòtigas blancas scrites sobre adzur (228, 7) [*Saltiri*]
 e letres gòtigues^a (300)
 ab letra vella gòtiga (319, 22) [?]
 E en letres vermelles e blaves gòtigues (340, 5) [*Codi*]

^aen aquest cas no es tracta d'un còdex, sinó d'un «cofre de fust de poy».

També se sap que els estudiants catalano-aragonesos dels segles XIV i XV freqüentaren universitats estrangeres i, entre les italianes, especialment l'Estudi de Bolonya. Amb ells, quan retornaven als respectius llocs d'origen, entraven al país gran nombre de còdexs, sobretot jurídics, procedents d'aquests centres universitaris (però no exclusivament: els exemples que reproduïm fan referència, gairebé tots, a llibres litúrgics); aquests llibres d'estudi eren escrits en una gòtica librària pròpia del lloc on van ésser copiats, molts dels quals havien estat copiats pel sistema de la *petia* mitjançant la figura del *stationarius*. Per això tenim lletres gòtiques d'Avinyó, de Bolònia o la més genèrica de «letra tuscòria», és a dir, italiana (de *tusc* = toscà); la «letra manuda italiana» pot fer referència a algun tipus d'escriptura cursiva, dins de l'àmplia gamma de les gòtiques, similar a l'emprada per les glosses. Igualment, la lletra «scolastica» i la lletra «tellada» també fan referència a algun tipus d'escriptura gòtica, així com l'anomenada «letra nostrada», que descriuria la gòtica cursiva catalana pròpia del nostre país:

de letre avinyonencha (140, 19) [*Revelationes celestis sancte Brigide*]

de letra de Bulunya (44, 22) [*Hores de nostra Dona*]
 de letra bulunyesa (59, 15) [*Saltiri*]
 en letra bolunyescha (254, 11) [*Hores de la verge Maria*]

de letra tuscòria (218, 5) [*Diornal*]
 de letra tuscòria (228, 5) [*Set salms e diverses Oracions*]

de letra manuda italiana^b (164, 170) [*Istorie Romane*]

de letre scolàstica (111, 1) [*Breviari*]

de letra tellada (266, 37) [*Libre de medi <cina>*]

ab letra nostrada (4, 1) [*Psaltiri*]

^btext en llengua llatina.

Finalment, esments com la «letra de Flandes» o la «letra francesa» són de difícil identificació, si seguim les nomenclatures paleogràfiques actuals, però segurament cal cercar-hi, com en el cas de la lletra bolonyesa o l'avinyonenca, una explicació relacionada amb el lloc de procedència dels còdexs (molts llibres d'*Hores* del segle XV, per exemple, tenen el

seu origen en tallers de còpia del nord de França i dels Països Baixos actuals, que inundaren el mercat librari amb els seus treballs, amb una tipologia codicològica i paleogràfica molt determinada):

ab letra de Flandes (178, 2) [*Saltiri*]

de letra francesa (140, 12) [*lo Hospitaler sobre la primera part de Job*]

de letra ffrancesa (266, 40) [*Hores*]

ab letra francesa (278, 4) [*Egidi de Roma*]

6.7.2. La lletra

6.7.2.1. Qualitat

Són freqüents les expressions «letra bona, sotill, mala, formada, rodona» i d'altres com «pulcra, caduca, ligibili». La mala qualitat d'algunes tintes -que en època medieval i moderna foradaven el paper per l'alt contingut fèrric que contenien-, feia que alguns còdexs en pergamí anessin perdent els seus textos de mica en mica: «e la letra que's comença a raure» (59, 11); «la darrera carta del qual libre envides se pot legir» (112, 4); «.I. *Saltiri* en pergamins scrit, que tot se rau» (132, 15), etcètera (ja hem donat una bona mostra de l'estat de conservació d'alguns còdexs, la qual cosa també afecta la seva escriptura).

Primerament, .I. libre appellat *Flors Sanctorum*, mal scrit (20, 17)

ab fort mala letra (37, 1)

e la letra que's comença a raure (59, 11)

de bona letra (59, 17)

scrit ab letra confusa (65, 14)

de letra formada (78, 4,5,6)

ab sotill letra (124, 97)

de letra menuda, mal formada (140, 11)

de letra assats confusa (140, 36)

de letra rodona e formada (140, 65)

de mala letra (164, 161)

scrit de letra formada (253, 5)

mala letra (266, 33)

scrit de letra rodona (266, 36)

scripto de littera formata (281)

de mala letra (320, 4)

de bona letre (321, 4)

de letre sotill (340, 77)

6.7.2.2. Mida

Si ens referim a la mida de l'escriptura, veurem que són freqüents els qualificatius de «menuda, grossa», etc, com els exemples que donem.

De l'esment que fa referència a una «letra manuda italiana» (doc. 164, 170), destaquem que es tracta d'un manuscrit de les *Istorie Romane* escrit en llatí. L'adjectiu citat pel notari s'ha d'explicar per altres raons que no siguin les de la llengua (comparació amb altres còdexs italians de l'inventari de Bernat d'Esplugues o amb algun signe codicològic, explícit, del seu origen: un escut, marca, senyal, etc).

- cum grossa littera (6, 31)
- ab letra grosa (44, 11,18,19,20)
- de letra menuda (59, 7)
- ab letra grossa (87, 3)
- ab letra menuda (87, 5)
- scrit de letra grossa (89, 50)
- en letres menudes (107, 1,2)
- ab letra gran (132, 3)
- de letra menuda, mal formada (140, 11)
- ab letra grosse (147, 14)
- de letra manuda italiana^a (164, 170)
- Item, après segueixen dues fulles scrites de letra manuda (166, 1)
- de letra menuda (170, 115)
- letra grosse (187, 2,6,12)
- de letra grossa rodona (211, 43)
- Lo qual és intitulat ab letres grosses (240, 1)
- scrit de letra grossa (240, 19)
- Primo, un *Saltiri* scrit ... de letra grossa ... après, en la fi, és l'*Offici de nostre Dona* de letra manuda (266,3)
- ab letra grossa (266, 8,9)
- Item, una *Bliblia* de pochta talla, ab letra molt manuda (283, 4)
- Comensa la primera carte en letres grosses: ... E fenex en letres menudes: ... (310,7)
- Comensa la primera carte en letres grosses (310, 8,10)
- Comensa la primera carte en letre menude (310, 12)
- E comense en letres vermelles:... E en letres grosses blaves e vermelles (340, 15)

^atext en llengua llatina

6.7.3. L'escriptura: disposició en els manuscrits

Per les descripcions que hem recollit, els textos se'ns presenten a línia tirada (la «part de larch [e part a corandells]» del doc. 229,7, o l'«scriptura continuada» del doc. 232, 6), glossats («closa, glosa, postilla»), en columnes (dites «colondell, corondell», són generalment dues, per això els esments 13 i 137 del doc. 164, on es parla de còdexs escrits a «.III. corondells» que posseïa en Bernat d'Esplugues, ho hem d'interpretar com un únic text ultra les glosses a tots dos costats)⁸⁸³.

De vegades, els mateixos notaris distingeixen també els textos en prosa dels textos en vers: les apreciacions «versificata, versibus, metres, mètrich, en rims, a bordons, forma de coreo», són ben eloqüents pel que fa a aquest aspecte. Fins i tot, se'ns pot informar que un determinat còdex, un anomenat «*Galter Scola*» (211, 4), segueix «la forma de *Augussi*», és a dir, l'estructura en vers de les *Derivationes* d'Hugutio Pisanus.

glosatum in marginibus (6, 14)

scrit...a dos colondells (17, 2)

a dos colondells, test e glosa (17, 3)

a dos colondells ... appellat *Instituta*, sens gloses (17, 8)

se saqueix lo *Cotó e Conptemptus*, closat (17, 12)

Qui comensa en la primera carte en la glosa:... E feneix en la dite primera pàgina la glosa:... E comensa lo test:... E fenex en la dite pàgina:... E fanex en la darrera carte lo test:... (21, 5)

Item, un altre libre appellat *Sisè*, glosat ab ses gloses (50, 4)

libre appellat *Sisè e Clementines*, sens gloses (59, 5)

Item, un altre libre ... de forma de coreo ... en què són los *Proverbis de mestre Ramon Lull* (84, 94)

E comensa la primera pàgina:... E fenex la dita plàgina en lo segon corondell:... E comença la darera pàgina en lo primer corondell:... E fenex en la dita plàgina en lo segon corondell:... (104, 1)

E comença en la primera plàgina ab letra vermella:... E fenex:... E comença la darrera:..., e no és complida (104, 2)

de .II. corondells, ab test e glosa (106, 1)

scrit en paper a bordons (108, 25).

scrit en paper, mètrich (108, 43)

Feneix lo primer corondell:... Comensa lo derrer corondell:... (124, 2)

ab test e ab closa, ab corondells (124, 7)

Feneix lo primer corondell de la glosa:... Comensa lo derrer corondell de la glosa:... (124, 82)

E fenex la darrera carta del dit libra, en què no havia continuades sinó .III. línies:... (132, 6)

a dos colondells, mètrich, en francès (140, 30)

.I. *Instituta* ... ab sa glosa (144, 1)

Item, .I. *Rotlandí*, test e glosa plagat (147, 25)

Item, .I. *Cató* glosat (148, 9)

Primo, un libra ... apellat *Codi*, ab teste e glosa, scrit ab dos corondells. E feneix lo segon corondell del principi del test:... Comensa lo darrer corandell del test de la dararia:... (149, 1)

Item, un libre scrit...a .III. corondells... En lo qual havia altre obre escrita a dos corondells (164, 13)

scrit...en metres (164, 14)

---

⁸⁸³ Agraeixo al Prof. MUNDÓ la correcta interpretació d'aquest esment.

E en lo principi ha alguns metres (164, 22)
appellat ... ab algunes postilles (164, 34)
un libre...mètrich (164, 45,48,50,77...)
appellat...en rims (164, 60)
scrit...a rims (164, 61)
en vulgar toschà, de rims (164, 133)
altre libre...partida a .III. corendels e partida a dos (164, 137)
appellat *Cató*, glosat en alguna part (164, 139)
... e va per metres [*Iuris Canonics*] (298, 15)
ab colordells (187, 2)
Item, un altre libre ... appellat *Saltiri*, ab la glosa ordinària (200, 10)
Item, altre libre ... apellat *Galter Scola*. Lo qual seguex la forma de *Augussi* (211,4)
Primo, un *Codi* scrit en pergamins, per corendells ... ab les gloses antiquíssimas (214,1)
Item, .I. ... libre apellat *Decretals* ... ab les gloses antigues (218, 35)
part a corandells e part de larch (229, 7)
E feneix en scriptura continuada (232, 6 / 233, 8)
Lo qual és escrit ab metres (321, 6)
Fineix lo últim metra de la matexa pàgina (322, 2)

6.7.4. Datació de l'escriptura

La major part dels notaris no gosen o no es preocupen de datar les escriptures dels còdexs que analitzen i, quan ho fan, les notícies que ens donen són molt vagues. Recordem que a la Corona d'Aragó, a diferència d'Itàlia, la veu *antiqua* fa referència, exclusivament, a l'antiguitat de l'escriptura, i no a la humanística. A partir de la introducció d'aquest tipus gràfic a la Corona d'Aragó⁸⁸⁴, i segons el context en què s'utilitzi⁸⁸⁵, sí que podem parlar d'escriptura humanística (a Itàlia és freqüent emprar els mots «de littera antiqua» en parlar dels primers llibres impresos en aquella escriptura).

de letra antiga (22, 11, 17)
de letra antiga (59, 1,2,3)
de letre antiga (89, 44)
de letra anthiga (104, 27)
de letre antigha (104, 36)
de letra antiga (123, 1,2,79)
de letre antigua (124, 80)
de letra antiga (140, 20,49,57)
de letra antiga (147, 16)
ab letra anticha (157, 6)
scrit de letra antigua (170, 32,33)
scrit... <de> letra antiga (198, 11,12)
de letra entiga (223, 3,15)
de letra antiga (266, 19)
ab letra antigua (278, 17)
ab letra antigua (313, 1)

---

⁸⁸⁴ A més dels capítols que hi dediquen els manuals clàssics de Paleografia, es pot consultar M.L.MANDINGORRA, «La escritura humanística en Valencia: su introducción y difusión en el siglo XV», *Estudis Castellonencs*, 3 (1986), pp. 5-94; «La escritura humanística en la Corona de Aragón. Sus orígenes y difusión social en el siglo XV», *XIV Congreso di Storia della Corona d'Aragona*, vol. IV, Roma 1990, pp. 224-37.

⁸⁸⁵ Aquí, per parlar de l'escriptura humanística és corrent emprar els termes de letra «nova, de stampa, italiana».

6.8. Caplletres i miniatures

Pel que fa a la il·luminació dels còdexs disposem de dades a partir de les quals és possible extreure algunes observacions. Els notaris acostumen també a ésser molt minuciosos a l'hora de descriure els manuscrits miniats o caplletrats perquè sabien que aquests trets eren determinants a l'hora de fixar el cost econòmic dels textos.

Sovint, només tenim notícies molt genèriques que no permeten conèixer quines històries o quines imatges hi eren representades: així, per exemple, poden parlar de manuscrits «cum aliquibus picturis» o «figuris». Naturalment, és molt diferent el caràcter «científic» de la nomenclatura, en precisió i exactitud, quan es tracta de contractes de còpia o àpoques fets pels interessats, molt més rics, que quan ens trobem davant d'una descripció codicològica en una testamentaria o en una subhasta, normalment més lacòniques i breus⁸⁸⁶.

Són freqüents els esments de les caplletres inicials dels còdexs -de colors diversos: vermell, blau, negre, però especialment de color daurat-, algunes historiades, monocromes i policromes.

Les notícies sobre les històries o miniatures són també variades: de contingut religiós (amb motius iconogràfics com la Creació, l'Anunciació, Jesús, la Verge i el Nen), heràldics o de possessió (vegeu els n°s 164, 51 i 62, i 340, 30), i d'altres molt més genèrics que no són precisats: «altres ymatges, letres istoriades, ymatgetes dins las caplletres de les ferides, istoriat, vinyetes de colors, algunes ystòries, deboxaments de figures, tot figurat de dintra», etc.

Fins i tot, els escriptors no deixaven d'anotar si el manuscrit encara no havia rebut la il·lustració: un exemplar del *Catholicon* «ni capletrat ne parrafat» (211, 1), un *Llibre de les dones* «ne capletrat ne rubricat» (217, 2), un exemplar en català de les *Epistolae ad Lucilium* de Sèneca en què «no y és lo capletra» (240, 2) i, finalment, un de les *Ordinacions de Sanctacília* «desligat e sens il·luminar» (292, 3), entre d'altres, semblen inacabats. Si no es donava aquesta circumstància, no hi anotaven aquesta característica, és a dir, si un manuscrit no era miniat ni tenia els espais buits per a la il·luminació, els notaris no anotaven res. La referència sobre la manca d'il·luminació indica clarament que el còdex estava inacabat: encara en conservem alguns exemples en els nostres arxius i biblioteques; ja des d'època alto-medieval, per diverses circumstàncies, alguns llibres no s'acabaven de confeccionar totalment, especialment elements com les caplletres i les històries miniades.

---

⁸⁸⁶Com ja hem dit en la introducció del nostre treball, a l'apèndix documental no hem incorporat els exemples que coneixem d'encàrrecs de còpia de llibres per part de particulars o d'institucions, amb descripcions completíssimes dels treballs d'il·luminació a realitzar; tot i això, en els documents que hem treballat (recordem-ho: testaments, inventaris i encants) s'hi anotaren descripcions detallades de miniatures que permeten «visualitzar», gairebé, allò que els notaris inventariaren fa cinc segles.

Hem anotat, al costat de cada notícia, el text al qual feia referència la caplletra o il·luminació. Com ja és conegut, els textos litúrgics acostumaven a ésser els més historiat i els que tenien major profusió de miniatures: *Saltiris*, *Breviaris*, *Hores de la Verge*⁸⁸⁷..., però, una ullada a la relació oferta *infra*, tot tipus de textos podien ser miniats i caplletrats: obres de dret, d'autors clàssics i humanistes, etc. Fins i tot s'hi recull «un libre...apellat *Breviari d'amors*... E és lo dit libre istoriat de diverses istòries segons lo *Breviari d'amors*» (108, 1), és a dir, que remet a qui llegeix l'inventari al programa iconogràfic d'aquest manuscrit, sense creure necessari explicitar-lo (les descripcions que coneixem d'aquesta obra acostumen a fer constar que era il·ustrada: l'esment 266,8 ho corrobora).

Molts manuscrits luxosos d'aquesta època seguien el model humanístic d'historiar, normalment amb dibuixos i motius vegetals, animals, petites figures, etc, el marc de cada full, tant r^o com v^o: és el que alguns notaris descrivien com a còdexs amb les «vores daurades i istoriades»; en tenim dos testimonis: a l'inventari de mestre Felip de Malla trobem un *Missal* escrit en «letra rodona e formada, daurat entorn les cartes» (doc. 140, 65), així com al d'Úrsula, muller de Pere Torrent, forner, que posseïa unes *Hores* «scrites en pergamins, de talla poqueta, ab les vores de les cartes deurades ...» (256, 1). Aquest model passà a no poques edicions de llibres en pergami i vitel·la, gairebé fins a la primera meitat del segle XVI. Com se sap, la impremta, inicialment, no suposà en la Història del Llibre un trencament absolut amb el llibre manuscrit; tots dos subsistiren i el llibre imprès adoptà, en un primer moment, tècniques (com la il·luminació) i motius iconogràfics del període anterior.

No hem dubtat a l'hora d'incloure dins dels llibres miniats aquelles descripcions en què l'escrivà anota, per exemple, que es tracta d'un «*Missal romà*...molt bell» (XXXVI, 27), perquè, gairebé segur, aquell còdex estava il·luminat o historiat, com d'altres en què l'apreciació estètica del notari és més completa («una *Biblia*...molt bella e historiada», 292, 20). Tot i que la descripció no ho fa constar, no creiem equivocar-nos si incloem dins dels còdexs il·luminats unes «*Hores* scrites en pergamins, de talla poqueta, ab les vores de les cartes deurades ... ab los gaffets d'or, són molt gentils» (256, 1).

Algunes de les dades referides a la il·luminació i decoració (juntament amb d'altres referides a les enquadernacions i senyals heràldics) permetrien, en una investigació acurada i molt laboriosa, la identificació d'alguns dels còdexs descrits en els catàlegs actuals de biblioteques i arxius (si fossin més complets, actualitzats i de més fàcil accés). De la mateixa manera, els esments d'aquest tipus que pot proporcionar-nos la documentació notarial són, com han demostrat alguns treballs, d'una importància extraordinària per a la Història de

---

⁸⁸⁷És molt difícil trobar una descripció d'un llibre d'*Hores* que no indiqui que és historiat o miniat, fins i tot els d'estampa: el XXXVIII,2, que recollim en el nostre treball inèdit, *Les biblioteques dels notaris i escrivans*..., es tracta d'un llibre «de stampa», i no deixa de tenir, com anotem, «algunes ystòries». Com és sabut, al segle XV, hi hagué una difusió important de textos de procedència francesa i flamenca arreu d'Europa, i molts llibres d'*Hores* eren originaris d'aquelles regions. Fem constar que, curiosament, unes línies més amunt, en parlar d'un *Psalterium*, també il·luminat, el notari no deixa d'anotar que és escrit «ab letra de Flandes».

l'Art, si es vol donar una visió completa de la miniatura i de la il·luminació⁸⁸⁸. Donem, seguidament, la relació completa de les descripcions que sobre caplletres i històries hem pogut extreure del nostre apèndix.

E feneix lo dit libre en un volum de gloses en què no ha test en una .A. cabvi<v>a vermella... (1, 1) [Decretals]

E en la primera carta és figurat lo Papa e los cardenals ab son Col·legi, prou bell (1,3) [la Primera part de la Novella de Johan Andreu]

E en la primera carta és figurat lo Papa ab sos cardanals e Col·legi, assats bell, atzurat e d'aur. E comença lo test ab una letra d'aur: ... (1, 4) [la Segona part de la Novella super Decretalibus]

ab los capsletres dels psalms, la .I. d'or e l'altre d'esur blau, e en dues cartes del qual és pintat lo crucifix de Jesucrist, ço és, en la una carta de les dites dues cartes, e en l'altre és pintat la sede Magestatis, d'or e d'esur (4, 1) [Psaltiri]

Item, un *Passioner* ... ab les capletres d'aur ystoriats (5, 3)

Item, un libret apellat *Hores de la Verge Maria* ... ab algunes senyals daurats ... e ab algunes capletres daurats (13, 1)

Item, .I. libre ... appellat *Preposició del Psalm De miserere mei*, e és istoriat (19, 21)

E après és deboxada la passió e crucifix de Jhesucrist e la magestat de Déu lo Pare, ab lo camp deurat (22,1) [Psaltiri]

Item, .I. libre ... appellat *Novell Testament*, ab capvives totes deurades e instoriades (24, 1)

Item, .I. libre appellat *Saltiri* ... En lo comensament del qual *Saltiri* era lo *Comter* ab algunes instòries pintades de atzur e d'aur. E après se seguia lo *Saltiri*, lo qual comensa: "Beatus vir", ab .I.^a. gran be tota pintada de aur e de atzur d'Acra, ab la instòria de Deviu qui tocave .I.^a. arpa (24, 2)

Item, .I. libre ... no escrit, en lo qual havie pintades moltes *Ystòries de sants* (32, 1) [?]

Item, dimitto ... unum *Missale* meum, quem tenet ad illuminandum Iohannes, illuminator librorum domini Regis (36, 1)

Item, .I. *Missal* votiu ... E en lo començament és afigurat lo Sede Magestatis (37, 4)

Item, atrobam .I. *Missal* mist ... lo qual encara no era coernat, acabat de capletrar, sens florear ... Lo qual era en poder d'en Domingo Adzuar, il·luminador (37, 10)

Item, .I. libre apella<t> *Veleri* ... ab la .d. blava e vermella e de vermell il·luminada. Qui comença: "De la ciutat...", e capletrat de blau e vermell (44, 1)

Qui comença la rúbrica ab la .a. blava, e tota la dita rúbrica ab letras vermelles scrites. Qui comença: "Aquest libre ..." (44, 3) [?]

Item més, unas *Oras de nostra Dona ab Ofici de morts* ... E <comença> en la letra negra: "Domine labia mea", ab la .d. daurada e blava e lo camper de girasol (44, 11)

Item, unes *Hores de nostra Dona* ... E comensa: "Domine labia mea", demunt la .d. ha .I. ymatge de la verge Maria e sent Guabriel qui la saluda (44, 22)

Item, dos libres ... en lo qual ere pintade la *Instòria de Sancta Margarida* (49, 5) [?]

Item, .I. libre ... appellat *Gènesi*, ab algunes ystòries (54, 1)

Item, .I. libre ... de letra bulunyesa e cabletres d'aur, appellat *Saltiri* (59, 15)

⁸⁸⁸ Alguns treballs que tractaren aspectes relacionats amb la il·luminació dels mss. a partir de la documentació notarial, són els de J.SANCHÍS SIVERA per a València: «Bibliografia valenciana», *Anales Centro de Cultura Valenciana*, 3 (1930), pp. 33-57, 81-132; 4 (1931), 89-122; i 5 (1932), 44-49; a més d'alguns dels treballs de J.M.MADURELL sobre mss. miniats: «El iluminador de libros...», «Rafael Destorrents...», «Códices miniados» i «Il·luminadors, escrivans de lletra rodona...», ja citats. Una de les darreres aportacions sobre aquesta tècnica artística, amb síntesi històrica i recopilació bibliogràfica, és l'aportació d'A.DOMÍNGUEZ, «La ilustración en los manuscritos», a la *Historia ilustrada del libro español. Los manuscritos*, dir. per H.ESCOLAR, Madrid, 1993, pp. 293-364.

- Item, .I. *Saltiri* ... és hi escrit lo *Compter* primer e après hay .III. deboxaments de figures. Cascun deboxament en sa pàgina ... Hay algunes istòries a la darraria. E la darrera istòria comença: ... (78, 1)
- Item, unes *Ores de la Verge Maria* bé il·luminades (86, 2)
- Primo, un *Breviari* ... capletrat d'or ... storiat ab images d'or (87, 1)
- Item, unes *Decretals* ... ab capletres d'aur en les rúbriques (102, 6)
- Primo, un libre ... appellat *Breviari d'amors* ... E és lo dit libre istoriat de diverses istòries segons lo *Breviari d'amors* (108, 1)
- Item, un altre libre ... appellat *Saltiri*, e és istoriat al començament ... E és capletrat de letres d'or e d'adzur blau (108, 3)
- Lo qual libre és *Libre de cant*, ab un capletre al començament d'or e d'etzur (108, 13)
- Item, .I. libret ... appellat *Oras de santa Maria* ... e és capletrat de letres d'aur (118, 2)
- Item, altre libret ... dins lo qual ha pintat diverses Ymatges de Papas e de bisbes (120, 22)
- Item, altre libre ... appellat *Saltiri*, ab la primera capletre d'aur (124, 6)
- Primo, un libre ... appellat *Bartoll sobre lo Codi*, ab capletres d'aur al comensament (124,96)
- Item, altre libre...de *Oracions* ... de *Lahors de la verge Maria*, ab la sua figura en la primera carta (124,122)
- Item, atrobi un plec de preguamí en lo qual here scrite la *Missa de Santa Maria*, ab les capletres d'or(131,5)
- Item, ...I. libra ... apellat *Briviari* ... Fenex la dita primera fulla ab capletra blau (132, 2)
- Item, ... altre libra ... apellat *Missal* ... E en après, ab letra gran daurada ab una ymatge qui stava al mig, comensava ... (132, 4)
- Item, ... altre libre ... apellat *Missal* ... E comensava la darrera fulla del dit libre ab capletra vermell: ... (132, 5)
- Item, ...I. libre ... en què era escrit les *Ores de la Passió*, ab lo capletra d'or (132, 10)
- Item, .I. libre ... en francès, appellat *Romans de la Rosa*, ystoriat (140, 30)
- Item, .II. cartes de pergamins ab rodes, dins les quals havia escrit del comensament del mont ensà e dels reys. E en una de les quals era pintada la figura de Jhesús e d'altres ymatges (144, 35)
- Item, altre libre ... appellat *Quintilianus, De oratoria institucione*. E en la primera carta són pintades les armes d'Aragó e un altre de un leó deurat ab una barra de .III. cevalles (164, 51)
- Item, altre libre ... appellat *Deca de Tito Livio*, ab letres istoriades d'aur e de diverses colors, e ab un scut blau ab dues flos de lir blanques (164, 62)
- Item, altre libre ... ab capletres istoriats, appellat *Valerius Maximus* (164, 84)
- Item, hun libre appellat *Psaltiri* ... En lo començament és istoriat de diverses sancts e sanctes (169, 2)
- Item, un altre libra appellat *Secunda pars Novelle super Decretalibus* ... capletrat d'or (170, 9)
- Primo, un libre appellat *Pere Jacme*, en lo qual és après lo *Sagramental* ... capletrat d'or (170, 59)
- Item, un altre libra appellat *Reportori de Antoni de Butrio sopra les Decretals* ... capletrat en lo comensament d'or (170, 66)
- Item, un altre libra appellat *Novella sopra lo Sizè* ... capletrat d'or (170, 81)
- Item, un altre libra appellat *Nicolau Alexandra, Sobra la Digesta Vella* ... capletrat de letres d'or (170, 91)
- Item, un *Saltiri* ... lo qual és il·luminat d'or, e són hi les *Ores de sancta Maria*... (170, 113)
- scrit ab letra de Flandes ab diverses ymatges que havia pintades en lo comensament del *Saltiri*, e ap capletres daurades, e ab ymatgetes dins las capletres de les feries e en versos. La un capletra daurat e l'altre de color. (178, 2)
- Primo, .I. *Saltiri* ... Lo qual libre és molt bé istoriat e capletrat (187, 7)
- Item, .I. libre de *Hores* ... lo qual comensa après lo *Comter* e après algunes ymages que havia en lo dit libre... (187, 10)
- Primo, un libre ... appellat *Cathalicon*. Lo qual no és ni capletrat ne parrafat (211, 1)
- Primo, .I. libre ..., e és capletrat e parrafat, apellat *Vita Christi, lo Segon volum* (216, 1)
- Item, .I. *Libra* apellat *de les donas*. Lo qual no és cornat ne capletrat ne rubricat (217, 2)
- en lo qual libre eren scrites primerament la *Instòria del Gènesi*, en alguns lochs istoriat (226, 1)
- E après se segueix lo *Saltiri*. Qui comença en letra deboxada: "beatus vir" (226, 3)
- Item, hun altre libre ... istoriat (226, 4) [*Gènesi*]
- Item, un libre ... en lo qual són los *Set salms* e diverses *Oracions* ... En lo principi del qual era pintada la salutació de la verge Maria e après la verge Maria qui té lo Jhesús al bras e la Passió (228, 5)

- Item, un altre libre ... appellat *Saltiri* ... En lo qual comense lo *Compter* ab los mesos pintats. E après la imatge de la verge Maria ab lo Jhesús al bras (228, 6)
- Item, un altre libre ... appellat *Saltiri* ... En lo comensament del qual és lo *Compter* ab los mesos pintats. E comense en letres gòtigas blancas scrites sobre adzur: ... (228, 7)
- Item, .I. libret en lengua francesa ... il·luminat de letres d'or (229, 10) [?]
- Item, .I. altra libra de pergami appellat *Vella Lig*, tot figurat de dintra (231, 9)
- Comensa lo pròlech e en letre negre: ... E no y és lo capletra (240, 2) [*Libre de Sèneca de les Epístoles que ell tramès a Lucil*]
- E comença en letra vermella il·luminada: ... (240, 16) [*Primera part del Vita Christi*]
- Item, un altre libre ... intitulat *Flors sanctorum* ... Lo capletra del qual principi és molt gran, d'or, tot ystoriat (240, 19)
- Lo qual és intitulat *Psaltiri ordonat per sant Jerònim*, ab algunes ystòries (240, 38)
- Item, un altre libre ... appellat *Psaltiri*, lo qual és ystoriat (240, 56,57)
- Item, .I. altre libre ... appellat *Ores* ... e lo qual libre és ystoriat (240, 58)
- Item, unes *Ores* ... historiades (245, 3)
- Item, unes altres *Ores* ... inluminades d'or (245, 4)
- Item, <un> libre ... en què ha diverses rodes pintades (251, 2) [?]
- Les quals *Hores [de la Verge Maria]* <són> istoriades (254, 11)
- Item, un libra ... La primera carta capletrada d'or e pintada de ymatges, apellada *Retòrica de Tulli nova e vella* (255, 21)
- Item, un libre o *Hores de nostra Dona* ... ab capletres de hor (261, 1)
- Primo, un ... *Diornal* ... crech sie romà ... ab algunes capletres de or (265, 1)
- Primo, un *Saltiri* ... capletrat d'or, ab les capletres petites d'atzur e vermelles. En lo principi del qual és lo *Compter* e après los .III. Evangelis, e après la ymatge de nostre Dona ab lo Jhesús al bras e moltes altres istòries (266, 3)
- Item, un libre ... capletrat de letres vermelles e atzur ... appellat *Libre de paciència* (266,4)
- Item, un libre ... appellat *Breviari de amors*, istoriat (266, 8)
- Item, un libret ... capletrat d'or, appellat *Compendium salutis anime* (266, 9)
- Item, un libre ... capletrat de vermell e atzur ... appellat *Ordinació feta per lo Senyor Rey sobre la armament de les fustes* (266, 12)
- Item, un libre ... ab les capletres de atzur e vermell, ab títols vermells ... appellat lo *Libre de les dones* (266, 26)
- Item, un *Breviari* de cambra romà ... capletrat de letres blaves e d'or e atzur, picat d'or (266, 35)
- Item, unes *Hores* ... capletrades d'or e atzur, picades d'or, istoriades (266, 40)
- Item, un libre ... capletrat de vermell e atzur ... appellat *Escala Dei fet per mestre Ffrancesch Aximenis* (266, 41)
- Item, unes *Hores de santa Maria* ... e en la derera fulla pintada la Deytat (269, 1)
- Item, un *Saltiri* ... capletrat ab letras d'or e istoriat en alguns lochs (278, 1)
- Item, un altre libre ... appellat *Pere Alfonç* ... ab capletres d'or e algunes pintures (278, 2)
- Item, unes *Ores* ... historiades (286, 7)
- Item, un *Saltiri* ... E après se segueix de capletra vermella: ... (290, 3)
- Item, un altre libre ... appellat *Patrarcha, De secreto conflictu curarum suarum* ... La primera carta del qual ab letra daurada comença: ... (290, 19)
- Item, hun coern en què són les *Ordinacions de Sancta Sília*, desligat e sens il·luminar (292,3)
- Item, una *Biblia*...molt bella e historiada per caps de capítols, complida (292, 20)
- Item, un altre libret ... E comensa en la primera capviva: ... (323, 17) [?]
- Item, un altre libre ... appellat *Summa de virtuts*. E comensa ab letres d'or: ... (324, 4)
- Item, un libre ... E acaba en la letra negre en orla, columpnes romanes, e en letra vermella: "Assí acaba lo *Setèn libre de la primera Dècada de Tito Livio*" (332, 1)
- Item, unes *Hores* ... ab les capletres d'or (335, 5)
- Item, un altre libre ... appellat *Baldo sobre le Enforsade* ... E la primera carta és florejade e al peu <h>a un scut ad dos animals qui'l tenen (340, 30)

En lo comensament del qual volum <h> a sinch grans capletres pintades (340, 32) [*Segona part del Bartol sobre la Digesta Nova*]

Item, un altre libre ... en lo qual ha diversos *Tractats de leys* ... en lo comensament del qual ha descrit certe istòria en la qual ha tres ymages migenceres e quatre petites: ... E a la fi de la dite plage ha certes armes de cayro florejadades (340, 42)

Per cloure aquest apartat, no voldriem deixar de destacar la presència de dos il·luminadors de llibres en aquestes notes: en el testament de Ponç Taüs, canonge de Barcelona, es recull el llegat d'un *Missal* «quem tenet a illuminandum Iohannes, illuminator librorum domini Regis» (36, 1) que fa a la capella de la Santa Espina de la catedral barcelonina i, en el seu inventari de llibres, també es recull un *Missal mixt* «lo qual encara no era coernat, acabat de capletrar, sens florejar ... Lo qual era en poder d'en Domingo Adzuaire, il·luminador» (37, 10), professional ben conegut pels historiadors de l'art, que el tindria per acabar-lo d'il·luminar en el moment del traspàs d'en Taüs. I, estretament relacionat amb la il·luminació i decoració dels llibres, trobem el que sembla un manual d'aprenentatge de l'ofici: «un libre gran *De matèries de scriure e capletres*» (266, 23).

6.9. *Scrit de pròpia mà. Manuscrits autògrafs i copistes no professionals*

Un capítol important de la Història del llibre és el de les còpies: tenim constància tant de copistes professionals⁸⁸⁹ com d'aficionats, persones que, sense dedicar-se professionalment a la còpia de llibres, en feien per diversos motius: la seva raresa i poca difusió, els alts preus, l'accessibilitat, etc. Contràriament, la causa de la seva còpia podia ésser precisament la seva popularitat. Els textos d'Eiximenis en són un exemple. Reis com ara Pere III o Martí, o la reina Maria de Luna; nobles, com Alfons d'Aragó, duc de Gandia; cavallers com Joanot Martorell; membres de tots els sectors de les classes urbanes benestants: mercaders, juristes, notaris, argenters, escrivans, apotecaris, farmacèutics, carnisers; preveres i ordes religiosos, com ara els jerònims, compren i llegeixen amb avidesa les seves obres. En alguns casos fins i tot les copien amb les seves pròpies mans, com és el cas de dos manuscrits del *Llibre dels Àngels* escrits pel sabater Antoni Duran i per l'esperter Jaume Vilardell, tots dos de Barcelona, o de dos manuscrits del *Llibre de les dones*, copiats pel pellisser Miquel Cegrau i pel balancer Guillem Garriga. L'Ajuntament de València va encarregar còpies del *Primer, Segon, Terç i Dotzè del Crestià* i les va dipositar a la Sala del Consell de l'Ajuntament «per que puxen esser lests e estudiats per cascuns a doctrina e bona instrucció sua»⁸⁹⁰.

A la nostra Tesi Doctoral hem recollit també les reclamacions de llibres que algunes persones fan després de la mort d'alguna altra. Hem de pensar que és possible que molts dels llibres els tinguessin només per llegir, però, d'alguns préstecs, podem afirmar que tenien com a darrera finalitat la còpia: així, per exemple, a l'inventari d'en Joan Ubach⁸⁹¹, notari de Barcelona, trobem enregistrat a la nota 24 «un libra scrit en paper, cubert de posts de cuyro vermell, ab bolles, scrit de mà del dit Johan Ubach, qui ere de la *Gaya Sciència*», i tot seguit, el notari ens fa esment del model seguit per a la còpia i del seu propietari: a la nota 25 s'enregistra «un libra de paper, stret, ab cubertes de posts cubertes de cuyro vert, ab

⁸⁸⁹Disposem ja d'alguns treballs dedicats a aquesta temàtica: J.SANCHÍS SIVERA, «Bibliografia valenciana», op.cit.; id., «Copistes, llibreters e impressors a València», *Butlletí Biblioteca Catalunya*, 4 (1917), pp. 135-140; J.M.PÉREZ, «Escritores de letra formada e iluminadores? medievales», *ACCV*, 6 (1933), pp. 129-39, i «Escritores de letra formada e iluminadores en la Catedral de Segorbe», *ACCV*, 7 (1934), pp. 6-20; J.M.MADURELL, «Vicente Panyella...», «Códices miniados» i «Iluminadores, escrivans de lletra rodona...».

⁸⁹⁰X.RENEDO, «Llegir i escriure a la tardor de l'Edat Mitjana», *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Alacant-Elx, 9-14 setembre 1991*, vol. II, Montserrat 1993, p. 220, algunes idees del qual seguim en aquesta introducció. Des de la publicació d'inventaris, s'ha constatat el fenomen de les còpies autògrafes; vegeu sinó, entre d'altres, E.AGUILÓ, «Inventari...d'en Miquel Abeyar, notari», *BSAL*, 7 (1897-98), pp. 417-22, 435-40, 448-52; el ja clàssic treball de H.BRESC, *Livre et société...*, Palermo 1971, p. 71 espec.; o els més recents de M.L.MANDINGORRA, *El libro y la lectura...*, Tesi doctoral inèdita (València 1990), M.R. FERRER GIMENO, *La lectura en Valencia...*, Tesi doctoral inèdita (València 1993), i J.N.HILLGARTH, *Readers and books...*, Paris 1991, 2 vols.

⁸⁹¹És el doc. 255 de l'apèndix documental. Sobre els préstecs i les penyores, vegeu l'apartat que dediquem a la circulació del llibre.

bolles, appellat *Cançoner de Gaya Sciència*; lo qual dix en Jachme Baró que ere seu». Exemples que es podrien multiplicar si els fedataris, a l'hora de redactar els inventaris, haguessin fet constar de qui eren realment alguns dels suposats llibres d'un difunt⁸⁹².

Els *explicit* de molts manuscrits conservats avui dia, com ja és conegut, contenen també els noms d'aquells personatges gairebé anònims (metges, juristes, notaris, etc) que contribuïren de forma decisiva a la difusió dels textos en època baix-medieval. Recentment, el Prof. Alturo ha identificat un fragment d'un *Facetus* que havia estat copiat per en Ponç Nadal, un notari de Barcelona del qual no tenim cap més notícia⁸⁹³. No oblidem que els notaris, i altres persones de la societat que mantenen algun tipus de relació amb l'escriptura, disposaven de tots els instruments i materials necessaris per al desenvolupament normal de la seva tasca a l'escripcia (els inventaris en són una bona mostra). Però, com veurem una mica més endavant, no només eren els notaris i escriptors els que disposaven de mitjans per a fer una còpia librària. El coneixement de l'escriptura a una gran ciutat del segle XV, com demostren molts estudis dels darrers anys, ja no és un fenomen exclusiu de les classes privilegiades de la societat (prínceps, nobles, cavallers i burgesos benestants). Aquest aprenentatge està estretament lligat a la cultura urbana i es fa evident en tots els seus àmbits: tant en els públics com en els privats. Un dels dels grans defensors i fins i tot teòric de la cultura urbana, F. Eiximenis, és també un defensor del coneixement de l'escriptura i de la seva difusió entre pràcticament tots els grups socials: homes i dones, prínceps, nobles, burgesos i fins i tot els seus criats; actitud antagònica a la d'un altre frare, sant Vicent Ferrer, que dedicà molt poc temps dels seus sermons a parlar de l'alfabetització. Segons Eiximenis, els pares de família tenen l'obligació *política*, és a dir civil, d'ensenyar a llegir i a escriure als seus fills. Si no compleixen aquest deure

deya Alfarabius *in suo Rudimentario* que grans clams pot fer lo fill polítich de son pare si almenys no li à ensenyat de legir e escriure e encara de gramàtica, com sens açò l'om sia quaix badoch entre les gents del món.⁸⁹⁴

Com és obvi, els nivells de domini i d'ús de l'escriptura seran, però, diferents segons la funció i el sexe de cada persona (home o dona; noble, artista, menestral o criat) dins de la societat.

En les nostres recerques d'arxiu hem trobat multitud d'exemples inèdits d'aquesta difusió de l'escriptura entre les diferents classes o grups socials i la seva aplicació a la còpia librària, que és el que ara ens interessa. Per a la nostra exposició els hem agrupat en grups relacionats amb la religió (preveres i canonges), les lleis (juristes) i la medicina; un únic

---

⁸⁹²Tenim en curs d'elaboració un article que pretén recollir totes les dades que hem pogut aplegar en les nostres recerques d'arxiu i lectures bibliogràfiques.

⁸⁹³«Un *Facetus* en dístics copiat a Barcelona a començos del segle XIII» (en premsa).

⁸⁹⁴X.RENEDO, op. cit., p. 211.

exemple de ciutadà copista (no hem pogut esbrinar la seva activitat); i, finalment, un grup d'artistes i menestrals (dins dels primers situem el col·lectiu dels notaris). Vegem-ho.

canonges i preveres

Tot i les diferències que existeixen entre un prevere i un canonge, ambdós tenen una relació comuna amb la lectura i l'escriptura, amb les quals estaven familiaritzats.

Un clergue-copista de llibres és una imatge que forma part de la iconografia i de la *mise en page* de molts còdexs (molts dels quals van ésser, precisament, obres seves!). Dins d'alguns ordes religiosos, la còpia llibraria formava part del programa d'activitats diàries del frare i de la seva formació espiritual. A l'àmbit urbà, era també una font complementària d'ingressos: algunes còpies responien a un encàrrec institucional o particular i no pas a un interès personal del clergue per aquell text (d'altres, ben segur que sí).

El bibliòman Ricard de Bury ja va glossar les excel·lències de l'activitat de còpia llibraria per als monjos:

Los buenos religiosos se muestran solícitos y devotos en el cuidado de los libros y se deleitan con su conversación más que con todas las riquezas. Muchos de ellos escriben también con sus propias manos durante los intervalos de sus rezos y dedican el tiempo destinado al descanso a transcribir antiguos códices. Su fruto resplandece hoy en la mayor parte de los monasterios; están estos depósitos, llenos de sagradas joyas, de libros de angelical contenido, preparados para dar la ciencia de la salud a los que la desean e iluminar de manera deliciosa los senderos por los que caminan los seglares.⁸⁹⁵

En en el nostre àmbit més proper, tot i que el text no és massa clar, sembla que sant Vicent Ferrer, en un dels seus escassos testimonis sobre l'exercici de l'escriptura i adreçant-se únicament als religiosos i als capellans, fa referència al fet de copiar llibres, activitat presentada com una manera honesta de guanyar-se la vida:

Exemple de la Verge Maria: obrava de mans. E no seria mal al religiós que escrivís o fes altra cosa; item, los capellans, no els caldria vendre les misses, ne fer simonia, mas dar-vos a obra de mans: *Operamini sicut praecipimus*. E així escriure o fer altra cosa honesta *bonum est*.⁸⁹⁶

D'entre els molts còdexs del segle XV actualment conservats que van ésser obra autògrafa d'un clergue, podríem recordar el ms. 657 de la Biblioteca de Catalunya, que és un text de Cassià, *Instituta cenobiorum. Liber collationum*, copiat entre els anys 1432-33 per Joan Font, rector de Riudoms (Baix Camp). Aquest còdex, en llatí i a dues columnes, és un encàrrec de Dalmau de Mur i de Cervelló, arquebisbe de Saragossa i mecenes de les arts;

⁸⁹⁵R.BURY, *El filobiblion*, op. cit., p.45.

⁸⁹⁶X.RENEDO, *ibid.*, p. 218.

és precisament una bella inicial historiada la que representa el monjo i escriptor Cassià en el seu escriptori (representacions de monjos, bisbes i papes en els còdexs també es poden trobar en algunes de les descripcions que els notaris van recollir en parlar de la il·luminació: vegeu l'apartat 6.8).

El primer exemple de què tenim notícia és el d'un prevere beneficiat de la Seu de Barcelona amb llibres autògrafs, en Bernat Valtà, a l'inventari del qual, el 14 d'agost de 1404, s'esmenta un *Missal*; aquest mateix còdex va ésser venut en encant públic el 4 de març de 1406 a un comprador no anotat per poc més d'una lliura.

Item, .I. libre cubert de vermell, e de sobre ab una capida, appellat *Missal mixt*, scrit de mà del dit deffunt, ab dos tancadors de lautó, e hay *Offici o Benedicció de les núpries*. (19, 34 / 20, 25).

Un segon beneficiat de la Seu amb un còdex autògraf és en Joan Baucells: el 30 de juliol de 1411 s'anotà

Item, dotze coherns de pergamins de cabrit, en los quals na .IIII. de scrits de un *Diornal* que lo dit defunt havie començat. (45, 1).

Aquest *Diornal* ben segur que era una còpia d'un altre que Baucells posseïa a la mateixa llibreria, el qual és descrit sencer unes pàgines més endavant del protocol. Curiosament, a l'encant de llibres són consignats dos *Diurnals*, en comptes d'un, i tampoc no s'hi enregistren els quaderns autògrafs d'en Baucells.

Un bon grapat de còdexs autògrafs posseeix en Pere Llinyà, en aquest cas beneficiat de l'església de Santa Maria del Mar de Barcelona. Un total de sis textos autògrafs s'esmenten en el seu inventari de béns del 30 de juliol de 1430, molts dels quals van ésser adquirits després en subhasta pública:

Item, .I. libre scrit en paper, en partida de mà del dit deffunt e en partida de diverses altres mans, cubertes ab cubertes de pergami. Lo qual libre conté *Compendi de diverses coses, axí de suplicacions com dels perdons de Roma, com dels stacions de aquella com del camí de aquella*, com altres cosas. Lo qual libre comensa en la primera fulla: "annus cum numerorum, et cetera". E feneix la primera part: "ffratres cordarum destructio sunt animarum non Deum recolunt sed viciare volunt". E feneix la derrera fulla: "dictare vivos et mortuos". (125, 6).

L'adquirí per 13 sous a l'encant de béns Eimerich, notari de Barcelona. Un segon text el constitueixen

Item, .II. coherns de paper qui no són cusits, qui contenen *Compendi de algunes actoritats del Decret e de altres coses*. Los quals coherns són scrits de mà del dit deffunt. (125, 9).

comprats per poc més d'un sou per Bernat Miró, prevere «que canta a Sent Just», església de la ciutat de Barcelona. A més, de

Item, .V. coherns scrits de mà del dit deffunt, en partida en paper e en partida en pergami. Qui és intitulat: "incipit *Liber de consciencia beati Bernardi*". (125, 10).

que varen ésser adquirits per un rector de l'església barcelonina de Sant Jaume. El següent text del qual tenim constància de la seva adquisició posterior és

Item, .I. libre escrit de mà del dit defunt, en paper, ab pots cubertes de cuyro negra, ab .II. gaffets, ab .V. bolles de cada post, apellat *Alberta*. (125, 15).

adquirit per un beneficiat de l'església de Sant Just per 1 lliura i 8 sous. Finalment, de dos textos autògrafs de Llinyà, no en tenim notícia de la seva adquisició per una altra persona:

Item, .I. cohernet en paper, escrit de mà del dit defunt, qui tracte de *Retòricha*. E són .V. fulles scrites. (125, 13).

Item, .II. cohernets escrits en paper, de forma menor, de mà del dit defunt, qui tracta de algunes *Doctrines*. (125, 14).

Canonge de Barcelona i ardiaca del Penedès era també mestre Felip de Malla⁸⁹⁷, aquell sacerdot de personalitat polifacètica, autor d'un tractat ascètic, *Lo pecador remut*, que ens ha pervingut en l'actualitat; el títol que segueix sembla una obra autògrafa seva (la llista podria ésser més gran si recollíssim els llibres de *Sermons* seus enregistrats a l'inventari, molts dels qual devien ésser autògrafs). A l'encant dels seus llibres, però, aquest *Planctus Cismatus* no hi consta:

Item, .I. libre escrit en pergamins ab les posts cubertes de cuyr vermell, ab .II. gaffets e .X. claus, intitulat *Planctus Cismatis editus a magistro Philipo de Medalia*. (140, 59).

En Francesc Bertran, canonge de la Seu de Barcelona, també copià de pròpia mà

Item, .VIII°. quoerns de *Terenci* en pergami, inperfet, escrit de mà del dit defunt. (193, 46).

El llibre de *Terencius* que va servir de model per a la còpia també és enregistrat a l'inventari, datat l'agost de 1438. Còdexs que, posteriorment, serien adquirits pel noble don Jaume de Cardona per una mica més de cinc lliures el juny de 1439 i per en Mateu de Tesarach, destacat notari filoclàssic, documentat reiteradament en el nostre treball⁸⁹⁸, que pagà també cinc lliures justes per una *Comèdia o Glosa Tarenci* el juny de 1444 (per les dades de què disposem, no hem pogut precisar qui va comprar el còdex-model i qui adquirí els quaderns-còpia de *Terencius*). Així mateix succeí amb els

Item, .VI. quoerns de *Epístoles de Tulli*, escrit de mà del dit defunt, inperfet, en pergamins. (193, 47).

que van ésser adquirits per un desconegut bisbe d'Urgell, a través de la intermediació de

⁸⁹⁷Al qual dedicà un llarg article J.M.MADURELL, «Mestre Felip de Malla»...; l'inventari es trobava a l'ACB. Gabriel Canyelles, *Bossa del volum I d'inventaris i encants*, fols. 5r-7v, però actualment és perdut i els arxivers no han sabut donar-me cap explicació sobre el seu destí.

⁸⁹⁸Vegeu l'índex onomàstic, on es recull la seva presència en diverses compres en els encants públics.

mossèn Say, canonge de la Seu, que va pagar pels quaderns autògrafs de Bertran l'important preu de 8 lliures.

Per acabar aquest apartat, tenim un còdex autògraf d'un tal Rossell, que no hem sabut identificar de qui es tracta, que és enregistrat, però, a la biblioteca d'en Pere Gros, beneficiat de Santa Maria del Mar de Barcelona, l'agost de 1430. Desconeixem per què s'hi fa constar aquesta dada (potser el llibre era d'aquest Rossell i el tenia en penyora mossèn Gros?):

Item, .I. libre apellat *Ores de santa Maria*, escrit de la mà de Rossell, en pergamins, cubert de cuyro vermell empremtat, ab .I. gafet de lautó. (127, 9).

la venda del qual, però, no és enregistrada a la seva subhasta de llibres.

ciutadans

Tenim també un còdex autògraf en l'inventari del ciutadà Joan Roure, redactat l'abril de 1430; còdex, però, que havia estat escrit pel seu pare, Miquel Roure, ciutadà ja difunt:

Item, .I. libre escrit en paper de mà del dit honrat en Miquel Roure, quondam, pare del dit deffunt, ab cubertes de pergami, en lo qual eren scrites les *Indulgències de Rome* e altres coses. (122, 3)

juristes

Els col·lectiu de juristes és un altre dels grups familiaritzats amb la lectura i l'escriptura. El pas pels Estudis Generals feia que entressin en contacte amb els textos jurídics, alguns dels quals copiaven de forma autògrafa (gràcies a la figura de l'*stationarius* i el sistema de *petia* que funcionava als Estudis Generals, també al de Lleida)⁸⁹⁹. Per això, no és estrany que també copiessin obres per préstec d'altres particulars, molt sovint col·legues seus.

---

⁸⁹⁹Vegeu l'article del prof. J.TRENCHS ODENA, «De l'Estudi General a la Seu...», referit a la Lleida del segle XIV: "el càrrec de *estacioner* depenia de l'Estudi General i estava molt relacionat amb els professors de les diferents disciplines. Curava la venda, correcció i revisió dels llibres de text i dels préstecs de les *pecies* als estudiants per ésser copiades" (pp. 133 i 138, *espec*). Novament, en la seva aportació al XIV Congrés d'Història de la Corona d'Aragó, apareguda pòstumament sota el títol «Libri, lecture, insegnamento e biblioteche nella Corona d'Aragona (secoli XIII-XV)»... recollia la següent afirmació: "Le opere dell'epoca, cioè quelle scritte e redatte durante il regno di Pietro IV, erano costituite prima di tutto da un *exemplar* in carta che non veniva rilegato ma restava diviso in vari quaderni. Ne sono esempi le *Ordinacions*, il *Consolat del Mar*, il *Libre del pes*, il *Proceso* contra Giacomo de Maiorca. Di questo *exemplar* in carta si eseguivano per la necessità di ogni momento copie in pergamena, che per i libri di uso frequente offriva maggiori vantaggi" (p. 206). Afirmacions que podem fer extensives a altres àmbits del món librari de la Barcelona del segle XV: tenim un exemple ben il·lustratiu en l'inventari (i encant) de llibres d'en Bernat Valtà, beneficiat en la Seu de Barcelona, datat l'agost del 1404, en què s'enregistraren «Item, .XVII. coerns de paper scrits de *Breviari*, e servien per *exemplar*» (19,25 / 20,19) i «Item, .I. libre de paper, ab cubertes blanques engrutades, descornat, apellat *exemplar de Breviari*» (19,26 / 20,18), que semblen els models que servien per a còpies.

Tampoc no sorprèn que alguns fossin autors d'obres jurídiques, algunes de les quals van tenir popularitat ja a la seva època i de les quals s'han conservat còpies manuscrites. Del primer còdex de què tenim notícia d'una intervenció directa del seu propietari, tot i que no es tracta d'una còpia autògrafa, és una *Summa Hostiensis* d'en Francesc Castanyer, professor en ambdós drets, canonge de la Seu de Barcelona i ardiaca del Vallès, en el testament del qual, atorgat el 27 de juliol de 1407, entre d'altres clàusules, figura la donació de part de la seva biblioteca particular a la Seu. Tot i que no és una còpia autògrafa, aquesta *Summa Hostiensis*, «correctam a principio usque ad finem» per Castanyer, sembla ésser un dels textos més estimats per ell, ja que, juntament amb un *Rosarium super Decretum*, vol que siguin «collocentur in dicta libraria in loco scilicet ydoneo cum cathena».

Item, lego librerie dicte Sedis *Summam* meam *Hostiensis* quam dicitur copiosa, pulchram et manu mea correctam a principio usque ad finem. (27)

El jurisperit Jaume Callís ja és un personatge força conegut pels historiadors del dret català. En el seu inventari de llibres, conegut ja fa uns decennis⁹⁰⁰, s'enregistren el febrer de 1434 alguns còdexs autògrafs referits a textos d'elaboració pròpia, de creació personal (tot i que en el camp del dret, com en altres camps de la creació literària, l'*originalitat* de moltes *obres d'autor* d'aquesta època seria avui dia incompatible amb els drets d'autor i de la propietat intel·lectual!). En tenim alguns exemples:

Item, un altre libre, forma de un full de paper de forma menor, scrit en paper, ab cubertes vermelles engrutades, ab correychs, apellat *Glosas dels Usatges*, fetas per lo dit mossèn Jacme e scrites a mà del dit deffunct. (170, 26).

Item, un altre libra scrit en paper de la forma menor, ab cubertes engrutades verdes, ab correychs, ont ha *Pracmàtiques e leys de la terra*, scrit en gran part de la mà del testador. (170, 39).

Item, un altre libra ab cubertes vermelles engrutades, intitulat *Obra de pau e treva*, feta per lo dit deffunct e escrita de sa pròpia mà. (170, 43).

Un cas més freqüent és el del jurista que té un llibre autògraf que sembla més aviat un manual de consulta freqüent que no pas un llibre de luxe. En tenim una mostra en el *Repertori de Dret* propietat d'en Francesc Pujades, Doctor en lleis, un dels prop de mig centenar de còdexs de la seva llibreria, que conté tots els títols i autors clàssics del dret de l'època (el seu inventari és del febrer de 1466). Aquest *Repertori*, que sembla seguir un criteri alfabètic, va ésser adquirit en encant públic per un altre jurista, misser Francesc Jordà, conegut seu, que en va pagar només 10 sous, la qual cosa confirma que estem davant d'un llibre de poc valor econòmic:

Item, un libre gros de paper, ab posts, ab mitges cubertes blanques, ab .IIII. gaffets, apellat *Repertori*. Comensa en la segona carta: "absens nota quoniam aliquis". E feneix: "Zoillus", de poca vàlua e scrit de la mà del dit deffunt. (305, 36 / 306, 28).

⁹⁰⁰J.M.MADURELL, «Micer Jaume Callís...», *AHDE*, 33 (1963), pp. 539-607. L'inventari el reproduïm en el nostre apèndix documental (doc. 170).

Interessantíssimes són també les notes inèdites que segueixen sobre un altre Doctor en lleis, Lluís Destorrent, l'inventari de llibres del qual, amb més de cinquanta còdexs, conté una desena de títols autògrafs. D'aquesta relació de llibres, datada el juliol de 1466, no hem conservat, malauradament, el seu corresponent encant (si és que n'hi va haver cap).

Item, altre llibre de la dite forma, escrit de mà del dit defunct, en paper, ab posts nues cubertes la meytat de cuyro blanch, ab dos gaffets, ab lo cuyro blanch e dos scudets. En lo qual ha diverses *Lectures e tractats*, çò és de *Johan Petrusso sobre lo segon*, .XII. e .XIII. de la <Digesta> *Vella, Tractats de duobus fratribus, de Bartol e Baldo, Tractats de eviccions* e molts altres tractats. Comensa la primera carte del dit llibre: "in glosa l<ex> benignius". E fenex la derrera carte scrite: "aliqua ad iuristas spectantia videamus". (310, 31).

Item, altre llibre de la dite forma, escrit de mà del dit defunct, en paper, ab posts nues cubertes la meytat de cuyro vert, ab dos gaffets, ab los correigs negres e dos scudets, apellat *Andreu de Sicília, Sobre lo títol de Rescriptis en les Decretals*. Comensa la primera carte: "tuam in vesperis textus est". E finex la derrera carte: "et in C<odices> dilecta de exces. prelatorum". (310, 32).

Item, altre llibre escrit en paper de mà del dit defunct, de la dite forma, ab posts nues, la meytat cubertes de cuyro vermell, ab dos gaffets, ab los correigs burells e dos scudets, apellat *Recolletes domini Thome Dotxiis sobre la <Digesta> Nova*. Comensa la primera carte en letres grosses: "incipiunt *Recollecte*". E fenex la derrera carte: "ut vide dicta per Bar<tolus> l<ex> cum filius <Digeste> de verbo<rum> obli<gacionibus> et ibi doc.". (310, 37).

Item, altre llibre en paper de mà del dit defunct, de la dite forma, ab posts nues, cubertes la meytat de cuyro burell ab dos gaffets, ab los correigs vermells e dos scudets, apellat *Reportori per .a.b.c.* Comensa la primera carte del dit llibre en letres grosses: "abbas". E fenex la derrera carte en letres grosses ab la carta tota blancha: "zelus". (310,38).

Item, altre llibre escrit de mà del dit defunct en paper, de la dite forma, ab posts nues cubertes la meytat de cuyro vert, ab dos gaffets, ab los correigs negres e dos scudets, apellat *Recolletes del Barbasso sobre lo títol de constitucions e de rescripts*. Comensa la primera carte: "iniratur os". E fenex la derrera carte del dit llibre scrite: "nil tamen de contingentibus obmittendo". (310, 39).

Item, altre llibre de la dite forma, escrit en paper de mà del dit defunct, ab posts nues cubertes la meytat de cuyro negre, ab un gaffet, ab lo correig vert e un scudet, tot en lo mig del dit llibre, apellat *Recol·lectes de Baldo de Perusio sobre la Inforsada*. Comensa en letres grosses la primera carte: "incipiunt *Recollecte excellentissimi*". E fenex la derrera carte: "in glosa presumitur et ibi [...]cio creditur analiquis sic vocatus <Digesta> de re eorum qui sub tutela l<ex> magis § illud et quia ista impositio". (310, 40).

Item, altre llibre escrit en paper, a corandells, de la dite forma, de diverses letres, entre les quals ne ha de mà del dit defunct, ab les posts nues cubertes la meytat de cuyro blanch, ab dos gaffets, ab correigs negres e dos scudets, apellat *Johan de Ymola, Sobre les Clementines*, ab algunes *Disputacions de Àngel e Disputes de Bartol, e Recol·lectes de Àngel d'Arecio sobre les accions*. La qual comensa en la primera carte scrite en letres grosses: "abbates". E fenex la derrera carte: "et sic illa iura". (310, 41).

Item, altre llibre escrit en paper de mà del dit defunct, de la dite forma, ab les posts nues, cubertes la meytat de cuyro vert, ab dos gaffets, ab los correigs vermelles e dos scudets, apellat *Recol·lectes de Johan Patrusso sobre lo segon del Codi*. Comensa la primera carte en letres grosses: "incipiunt *Recollecte famosissimi legum doctoris*". E fenex la derrera carte: "<Digesta> de confes. l<ex> cenum .g. Iº. ego oldiadus". (310, 42).

Item, altre llibre de forma mijana, escrit tot de mà del dit defunct, en paper, ab cubertes engrutades de cuyro groch, ab quatre correigs, apellat *Spica e Report* partit o fet per *a.b.c.* Comensa la terçera carte en letres grosses: "partium". E fenex la derrera carte en la primera: "plage Petrus de de Ancarrano in consiliis suis consilio 20º et 21º, folio 17º". (310,50).

Finalment, tenim el cas d'en Gaspar Mieres, Llicenciat en lleis i fill del també jurisconsult Tomàs Mieres, a l'inventari del qual s'enregistren, el desembre del 1475, més de 130 textos. D'aquests, n'hi ha un que conté anotacions autògrafes d'en Gaspar Mieres:

Item, un altre libre escrit en paper e a corendells, quant la primera part. Lo qual comensa: "in nomine Domini omne bonum quam comunius est de diffusius tanto melius et diffusius, et cetera". E après del primer compendi ha diversos notaments fets de mà del dit defunt, ab les cubertes angrutades cubertes de cuyro vermell⁹⁰¹. (340, 82).

Però la resta són textos autògrafs del seu pare, en Tomàs Mieres, de qui els va heretar. Tomàs Mieres ha passat a la història del dret català com un dels grans juristes del país, autor de nombroses obres, entre les quals destaca el seu comentari a les *Constitucions i altres drets de Catalunya*, un clàssic de la literatura jurídica fins ben entrada l'època contemporània.

Item, un altre libre escrit en pe <r> gamins, a corandells, de forme migane, lo qual era stat rubricat per lo dit honorable misser Thomàs. E és intitulat en letres vermelles: "incipit *Liber de ordine iudiciorum compositus a Rofredo Beneventano*, et cetera". E segueix-se en letres negres: "si considerarent ingenium et sciencie, et cetera". E feneix: "opusculum componencis". E après se segueixen certes ròbriques de mà del dit misser Thomàs. Cubert de posts cubertes a les ligadures de pell grogue, ab dos tenquadors.

[Al marge]: *Rofredus, Super ordine iudiciario*. (340, 60).

Item, un altre libre escrit en paper, de forma de fuy comú, escrit de mà del honorable misser Thomàs Mieres. Lo qual comensa: "incipiunt quedam *Notabilia collecta per d <ominum> Matheum de Mathaselavis*". Ab cubertes de posts cubertes de cuyro negre ab dos gaffets. (340, 86).

Item, un altre libre de paper de forme de fuy comú, lo qual és stat escrit de mà del dit honorable misser Thomàs Mieres. Lo qual és intitulat: "hec sunt *Reportoria* que ego Thomàs Mieres scripsi *super Usaticis Barchinone*, postquam prius feceram *Apparatum* per me scriptum *super Constituciones Curiarum generalium Cathalonie*, et cetera". És cubert de cubertes engrutades cubertes de cuyro blanch.

[Al marge]: *Reportorium super Usaticis Barchinone*. (340, 87).

Item, un altre libre escrit en paper, de forme de full comú, escrit axí mateix de mà del dit honorable misser Thomàs Mieres. Lo qual comensa: "Dominus rex non fundat intencionem suam, et cetera". Cubert de posts cubertes de cuyro vermell, ab dos gaffets. És intitulat *Secunda pars Constitucionum*.

[Al marge]: *Secunda pars Constitucionum*. (340, 88).

Item, un altre libre escrit en paper de forma de full comú, escrit la maior part de mà del dit honorable misser Thomàs Mieres. Lo qual és intitulat *Ultima pars Constitucionum*. Lo qual comensa: "pracmatica regia super luycionibus iurediccionum, et cetera". E après se segueix: "nos Petrus, Dei gracia, et cetera". Cubert de posts cubertes de alude verda, ab dos gafets.

[Al marge]: *Ultima pars Constitucionum*. (340, 89).

Item, un altre libre escrit en paper, de forme de full comú, escrit de mà del dit honorable misser Thomàs Mieres, lo qual és appellat *Segremental de Gerona*, cubert de posts cubertes de cuyro blau, ab dos gaffets.

[Al marge]: *Sagramental de Gerona*. (340, 94).

Item, un altre libre escrit en paper, de forma de full comú, lo qual apar ésser escrit de mà del dit honorable misser Thomàs Mieres. Lo qual amostre ésser *Lucidari soni amissi*. Lo qual après la taule comensa un tractat petit, qui comença: "non ideo minus, et cetera". E après se segueix lo dit tractat *De sumula regalie soni amissi*. Cubert de posts cubertes de cuyro de color de brasil, ab dos gaffets.

[Al marge]: *Lucidari soni emissi*. (340, 95).

Item, un altre libre escrit en paper de forma de full, escrit per la maior part de mà del dit honorable misser Thomàs Mieras, appellat *Primer Libre Vert*. E comensa après la ròbrica: "Petrus, Dei gratia, et cetera". Cubert de posts cubertes de cuyro vert ab dos gaffets.

[Al marge]: *Primer Llibre Vert*. (340, 97).

⁹⁰¹Aquest és l'únic esment inèdit, perquè la resta d'esments, referits a còdexs autògrafs d'en Tomàs Mieres, ja van ésser publicats per MADURELL-RUBIÓ, *Documentos ...*, n° 2.

Item, un altre libre escrit en paper a corendells, de forme de full comú ,appellat *De sono amisso*. Comensa après la ròbrique, e un tractat petit que té al devant en letres vermelles: "in nomine Domini nostri Ihesuchristi, et cetera". E negres: "quia intellectus est principium sciencie, et cetera". E fine: "ab exilio. Amen". Après se segueixen tres tractats de mà scrits del dit misser Thomàs. Cubert de posts cubertes de cuyro barrat, vermell e groch, ab dos gaffets.

[Al marge]: *De sono emisso* (340, 98).

Item, un altre libre escrit en paper, a corendells, de forme de full comú, intitulat en letres vermelles: "*Prologus G<uillelmi> Prepositi, De pace et treuga feliciter incipit*". E en negres: "venerabilibus et magne circumspeccians, et cetera". E feneix en letres vermelles: "*Tractatulus Guillelmi Prepositi, De privilegio militari feliciter explicit*". Après se segueix dos tractats petits, la hu escrit en pregamins, l'altro en paper, scrits de mà del dit honorable misser Thomàs Mieres. Cubert de posts cubertes de cuyro, la hune vermell, l'altro groch, ab bollees, ab dos gaffets.

[Al marge]: *G<uillelmus> Prepositi, De pace et treuga.* (340, 102).

Item, un altre libre escrit en paper, de forme de full, scrit per la maior part de mà de dit misser Thomàs Mieres, appellat *Segon Libre Vert*. E comensa après les rúbriques: "ei autem dilacio penitus est deneganda, et cetera". E feneix: "sufficit intimacio". Ab cubertes engrutades cubertes de cuyro vert.

[Al marge]: *Segon Libre Vert.* (340, 106).

Item, un libre escrit en paper de forme de full, intitulat *Compendium usaticorum constitutionum et aliorum iurium Cathalonie ab honorabili domino Narcisso de Sancto Dionisio, l<egum> profesore compositum*". Comensa: "quoniam *Constitutiones generales Cathalonie* christiani non vendant". Après se segueix un altro tractat scrit de mà del honorable misser Thomàs Mieres, qui comensa: "in Christi nomine. Amen". Cubert de posts cubertes de cuyro vermell bolonat, ab dos gaffets.

[Al marge]: *Compendium usaticorum, constitutionum et aliorum iurium Cathalonie.* (340, 109).

Item, un altre libre escrit en paper de forma de full comú, de mà del dit misser Thomàs Mieres. Comensa en letres vermelles: "rubrice *Iuris Civilis*". E feneix: "diligendo". Ab cubertes engrutades cubertes de pell burella. (340, 120).

metges

De personatges relacionats amb la medicina també disposem d'exemples de còpies autògrafes en els documents examinats per a la nostra Tesi Doctoral. En tenim un en el llistat inventari de llibres (amb prop de 130 textos) d'en Joan d'Esplugues, mestre en arts i medicina i canonge de la Seu de Barcelona, redactat el juliol de 1430. Aquestes còpies d'obres de medicina no fan referència als grans títols clàssics de la medicina i la farmàcia de l'època, sinó més aviat a manuals d'ús corrent:

Item, un libre escrit en paper, ab cubertes de pergami, ab correig, ab sivella, scrit de mà del dit defunt, en què ha scrit alguns *Reportoris de medicina*. (123, 31,36,70).

Item, un libret scrit en pergamins de mà del dit defunt, intitulat *Primus liber de consideratione quinte essentie*. (123, 56).

Item, un <libre> scrit de *medicina* en paper, ab cuberta de pergami, de mà del dit defunt, no acabat. (123,62).

En el testament del mestre en arts i medicina Mateu Vinyes, atorgat l'1 d'octubre de 1440, disposà el llegat d'un llibre autògraf, llibre que no sembla pas de medicina, a favor d'en Bernat de Granollachs, marmessor testamentari seu i també mestre en arts i medicina, membre il·lustre d'una coneguda família de metges i autor d'un petit tractadet, l'anomenat

*Lunari*⁹⁰². Granollachs ja tenia d'en Vinyes un llibre que aquest li havia deixat com a penyora per raó d'un mutu.

Item, dimitto dicto magistro Bernardo de Granollachs, quendam librum meum continentem *Arengues e Repeticionem* quem ego manu mea propria scripsi. (212).

artistes i menestrals

Però, sens dubte, els esments de textos autògrafs d'artistes i menestrals són els més interessants. En tenim alguns d'inèdits ben curiosos.

Els *artistes* són, a l'Antic Règim, aquells que es dedicaven a una art o professió no mecànica. L'estament dels artistes fou constituït el 1455 separatament dels mercaders i dels menestrals a Barcelona, ciutat on en formaven part els cirurgians, els barbers, els apotecaris, els especiers, els candelers de cera, els causídics, etc.

No crec desafortunat incloure dins d'aquest col·lectiu els clavaris. Aquesta era la professió d'en Pere Vicenç, el qual va copiar de pròpia mà una dotzena de quaderns del *Saltiri* (abans d'aquests quaderns s'esmenta «.I. *Saltiri* scrit en pergamins, tot descornat e de poca valor» que potser va ésser el còdex que va servir de model a Vicenç: l'estat de conservació el va empènyer a fer-ne una reproducció?), la *Doctrina compendiosa* atribuïda a Eiximenis, i 13 quaderns del *Compendi Historial* de Vincent de Beauvais, que no és sinó la traducció catalana del seu *Speculum Historiale* realitzada per Jaume Domènec i Antoni Ginebreda a instàncies reials (quaderns als quals segueixen altres «.XI. querns de paper scrits» d'aquesta mateixa obra, tot i que no se'ns diu que fossin autògrafs):

Item, .XII. querns de pergamins del *Saltiri*, en forma poca. Los quals lo dit defunt havia scrits (80,3).

Item, .I. altre libra ab cubertes blaves engrutades, appellat *Doctrina compendiosa*, scrit de mà del dit defunt. (80, 5).

Item, .XIII. querns de paper, tot descornats, scrits de mà del dit defunt. E comensave lo primer quern: "comensa lo terç volum del *Compendi Istorial del molt alt senyor*, et cetera". Los altres querns no venien bé arreu. (80, 6).

Dins dels artistes hem d'incloure també els notaris i escrivans, col·lectiu al qual vam dedicar un treball d'investigació en què recollíem les biblioteques publicades i inèdites de membres d'aquest col·lectiu⁹⁰³. No ens estendrem gaire: remetem a les conclusions que vam oferir-hi i recollim tot seguit els exemples de còpies autògrafes que en van fer.

⁹⁰²Editat recentment per J.CHABÀS-A.ROCA, *El Lunari de Bernat de Granollachs*, Fund. Vives i Casajuana, Barcelona 1985. Per a ampliar dades sobre aquesta família, vegeu l'article de C.BATLLE, «Els Granollachs, metges de Barcelona...».

⁹⁰³ *Les biblioteques dels notaris i escrivans a la Barcelona d'època baix-medieval a través dels seus testaments i inventaris (anys 1360-1500)*, treball de recerca inèdit de Tercer Cicle dirigit pel Professor J.ALTURO, Bellaterra 1994.

La primera dada de què tenim notícia és una còpia autògrafa d'Antoni de Font, notari i escrivà reial, d'un exemplar de l'obra *Historiae destructionis Troiae* de Guido de Columna. L'obra, en llatí, fou inventariada el setembre de 1425. Dos anys després, l'abril de 1427, un anònim comprador castellà la comprava per poc més d'una lliura.

Item, un *Troya* escrit ab paper, de mà del dit deffunct. (104, 35).

Entre la quarantena de manuscrits inventariats el 1450 a en Joan Ubach, notari, trobem dues còpies autògrafes. De la primera còpia, un còdex poètic de la *Gaya Ciència*, coneixem el model seguit: «un libra de paper, stret, ab cubertes de posts cubertes de cuyro vert, ab bolles, appellat *Cançoner de Gaya Sciència*», còdex que sembla tenir propietari: «lo qual dix en Jachme Baró que ere seu». De l'altre còdex sabem que hi va haver un notari, el nom del qual no es llegeix amb claredat, que es va encarregar de la major part de la seva redacció.

Item, un libra escrit en paper, cubert de posts de cuyro vermell, ab bolles, escrit de mà del dit Johan Ubach, qui ere de la *Gaya Sciència*. (255, 24).

Item, un *Formulari*, descornat, lo qual és escrit de diverses mans, sp <eci> alment d'una d'en Vice[...]mir, notari. (255, 39).

Finalment, un darrer notari-copista és en Pere Pau Pujades, en el inventari del qual, el novembre de 1462, s'hi va anotar un llibre d'*Hores* autògraf; el model sembla ésser un altre llibre d'*Hores*, «en pregamins scrites, ab cubertes de posts cubertes de pell negra, ab dos gafets», anotat justament en el registre anterior:

Item, unes altres *Hores* scrites en paper de mà del dit deffunt, cubertes de posts ab cuberte de pell negra, ab dos gafets. (290, 2).

* * *

Els *menestrals* són definits com aquelles persones que professaven una art mecànica i que, a l'antic règim, formava part d'un gremi o una confraria (a diferència dels artistes, que s'agrupaven en col·legis). En la documentació tenim exemples d'alguns menestrals copistes.

La relació dels sastres amb els llibres ja va provocar algun comentari per part de l'humanista tarragoní Lluís Ponç d'Icart en la interessant correspondència mantinguda amb l'aleshores bisbe de Lleida, Antoni Agustí, sobre els llibres vells i les antiguitats trobades. En una carta datada el maig de 1573, li diu Ponç d'Icart: «En Barcelona, en casa d'un sastre o remendó *qui ven també llibres* y té casa a les Voltas davant Sant Sebastià, trobí, sis o set dies ha, un llibre de pergami...»⁹⁰⁴. Però, si hem de creure l'inventari inèdit del sastre

---

⁹⁰⁴La cita la recull J.ALTURO, «Métodos y posibilidades...», p. 159. Així com hi ha alguns mercaders barcelonins d'aquesta mateixa època que semblen col·leccionar llibres d'autors clàssics i italians, la qual cosa fa pensar a la prof. C.BATLLE en la possibilitat que aquestes col·leccions fossin destinades a la venda i, per tant, no reflectirien

Bernat Gibert, protocol·litzat el setembre de 1436, ell mateix hauria estat l'encarregat d'una còpia del *Llibre dels Àngels* d'Eiximenis (fet que ens duu a pensar que alguns sastres no tenien únicament un interès comercial envers els llibres).

Item, .I. *Libre* apellat *dels Àngels*, escrit en paper, de mà del dit defunt. (182 bis, 1).

Finalment, tornem a recollir aquí la notícia del *Llibre de les dones* d'Eiximenis que va copiar de pròpia mà en Guillem Garriga, balancer, ja esmentada en la introducció d'aquest apartat, i un llibret d'*Orationes*. L'inventari es va formalitzar el febrer de 1461. De cap dels dos no tenim constància que fossin venuts a la subhasta pública dels béns de Garriga, iniciada només un mes més tard:

Item, hun libre escrit en paper, ab cubertes negres emprampades, ab .IIII. gaffets. Qui és apellat *Libre de les dones*. Qui comensa en lo vermell: "assí comensa lo *Libre de les dones*". E en lo negre: "a la molt alta". E en la darrera carta feneix en lo negre: "dels piadosos servidors de Jhesu Christ". Lo qual libre és escrit de mà del dit defunt. (286, 3).

Item, uns coherns de paper qui són de *Horacions*, escrit de mà del dit defunt. (286, 9).

De molts còdexs coneixem la llengua en què estaven escrits: la llengua vulgar, el català; d'altres, com és el cas del *Psalterium* i del llibre d'*Orationes* que acabem d'esmentar, podem sospitar que també eren escrits en català (hi va haver moltes traduccions d'aquest tipus), la qual cosa ens permet afirmar que les còpies autògrafes atribuïdes a aquests menestrals són versemblants, tota vegada que s'ha confirmat l'aprenentatge de la lectura i l'escriptura en llengua vulgar de molts representants d'aquest grup social. A aquest fenomen de la còpia de pròpia mà va lligada estretament la varietat de formats dels manuscrits, conseqüència inevitable i característica de la producció librària d'aquesta època, que genera una dispersió i una multiplicitat formal del manuscrit baix-medieval, difícilment reduïble a tipologies fixes. Finalment, cal destacar que no hi havia, per part d'aquests copistes ocasionals, cap predilecció envers uns determinats textos: les motivacions de les còpies, que podien respondre a interessos diversos, difícils d'establir de vegades (encàrrec d'una altra persona, interès intel·lectual o necessitat professional pel text, etc), fan que totes les matèries possibles siguin representades (litúrgia, dret, medicina, literatura, textos devocionals...).

* * *

Els còdexs, però, també podien estar formats per quaderns que podien ésser obra de diferents copistes (sobretot en els manuscrits miscel·lanis que contenen diferents textos, per

---

necessàriament les afeccions literàries, és possible que alguns sastres també tinguéssin com a activitat secundària la venda de manuscrits, la qual cosa explicaria que els inventaris de llibres dels sastres barcelonins fossin més rics que els de Madrid, París o Sicília a la mateixa època.

bé que un mateix text també podia ésser escrit per diferents persones). Aquest detall no va passar desapercebut pels notaris, que van anotar l'alternància de diferents mans en un mateix còdex:

E après són scrites de altre letre algunes *Oracions* (22, 1): *Psaltiri*

Ab algunes altres *Oracions* que havia en après scrites d'altra mà (37, 9): *Breviari*

E a la fi havia scrit una plàgina o dues d'altra mà (48, 8): *Gènesi*

Item, un *Manipulus curatorum* ... de diverses letres (88, 4)

Item, .I. libre scrit en paper, en partida de mà del dit deffunt e en partida de diverses altres mans, cubertes ab cubertes de pergami. Lo qual libre conté *Compendi de diverses coses, axí de suplicacions com dels perdons de Roma, com dels stacions de aquella com del camí de aquella*, com altres cosas (125, 6).

Primo, cinch volums de libres ... E tots són scrites de una letra (170, 97)

Comense la derrera fulla de les dites *Hores* de altre letre:... (191, 1)

Item, un *Formulari* descornat ... lo qual és scrit de diverses mans, sp <eci> alment d'una d'en Vice-[...]mir, notari (255, 39)

Item, altre libre ... de diverses letres (310, 14): [Miscel·lània d'obres de dret].

Item, altre libre ... de diverses letres, entre les quals ne ha de mà del dit deffunt (310,41): [Miscel·lània d'obres de dret].

Item, un altre libre ... en lo qual mostra haver dos tractats de diversa letre. Lo primer del qual és intitulat *Incipit Suma super titulis Decretalium a magistro Be<rnardi>* ... L'altro compendi és intitulat *Constitutiones sinodales diocesis Gerundensis* (340, 73)

* * *

La còpia autògrafa era possible perquè aquests copistes ocasionals tenien a l'abast tots els instruments necessaris per a realitzar-la: des del més elementals (tinta, pergami, paper, tisores, plomes, faristols, etc.) fins als més sofisticats (escriptori per a il·luminador, manual de cal·ligrafia i il·luminació, una post per a reglar correctament els llibres, ulleres, etc.):

Pere Solà, prevere beneficiat de la Seu de Barcelona (doc. 68), disposava d'«uns calderons ab son tinter e tesores e tallaplomes», que li va comprar en l'encant , el 16 de juny de 1418, l'escolà de la Seu Gabriel Santjoan per 8 sous i 6 diners (doc. 69). A l'encant d'un personatge anònim (doc. 81) també es van vendre «un tinter de plom e un cloedor de letres de vori, ab lo sagell d'argent, tallaplomes, una capsas» per 5 sous i «un legidor de feristoll» per 1 sou i 6 diners. El formenter Bernat de Sarrià (doc. 82) disposava d' «.I. tinter de plom».

Joan Pujol, prevere beneficiat de l'església de Sta. Maria del Mar de Barcelona (doc. 135), tenia a casa seva una sèrie d'elements interessants: «un sto[i]g de *Breviari* de pocha valor», «dues tisores e dos ta[l]laplomes de pocha valor», «un parell de u[l]leres ab stog, trencades» i «unes altres ab stoig»; aquests «dos stogs de ulleres, les unes són guarnides de vori e les altres de fust»; les comprà en Gual, mestre de la Seu, per 2 sous (doc. 136).

Joana (doc. 263), vídua del ciutadà Pere Ribalta, posseeix «un tinter de plom fet a forma de torra» i Francesc Blanc, Doctor en decrets i ardiaca del Vallès, «un tinter de fust, ab tisores, tayaplomes e plomes de scriure» (298 bis).